Natur- og lokalsamfundsudvikling i Halkær Ådal

EN RAPPORT FRA ET AKTIONSFORSKNINGSPROJEKT OM DEMOKRATISK NATURFORVALTNING

Støttet med tilskud fra tips- og lottomidler til friluftslivet

Af Kurt Aagaard Nielsen og Birger Steen Nielsen
Institut for Miljø teknologi og Samfund
& Institut for Uddannelsesforskning
ROSKILDE UNIVERSITETSCENTER

Marts 2003

INDHOLD

Forord s. 3

Indledning s. 5

Første kapitel: Naturpolitik fra neden. Lokale fremtidsudkast s. 8

1. **En utopi for Halkær Ådal** s. 8
2. **Projektet: Demokratisering af naturforvaltningen** s.10
3. **Projektets historie** s.17
4. **Foreløbig status, fremtidsperspektiver** s.45

Andet kapitel: Ekspertindlæg på forskningsværkstederne s.49

1. **Indledning** s.51
2. **(Af *Peder Agger*)** s.
3. **(Af *Gustav Schaarup*)** s.
4. **(Af *Børge Sørensen og Uffe Bech*)** s.
5. **(Af *Claus Heinberg*)** s.

Tredje kapitel: Natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal s.

1. **Indledning** s.
2. **Elementer til en natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal** s.

Fjerde kapitel: "Det tager dobbelt så lang tid at gå i Brugsen". Resultater og perspektiver s.

1. **Indledning** s.
2. **Mellem enkeltinitiativer og fællesskab. Begyndelser til selvforvaltning** s.
3. **Halkær Ådal – mod en økologisk frizone? (Af *Peter Søndergaard*)** s.
4. **Naturpolitik fra neden: Borgerinddragelse som udvidelse af demokratiet** s.

Forord

I denne rapport beskriver vi et aktionsforskningsprojekt om natur- og lokalsamfundsudvikling i Halkær Ådal, der – som formelt, finansieret projekt – blev afviklet hen over året i 2002. Projektet var en del af en større undersøgelse af "befolkningens holdninger til naturen", der blev iværksat af Naturrådet og – efter dettes nedlæggelse ved regeringsskiftet i 2001 – afsluttet i regi af Danmarks Miljøundersøgelser (DMU). Den samlede undersøgelse er endvidere afrapporteret i bogen ***Naturens værdi***[1].

Som aktionsforskningsprojekt er det i udpræget grad et projekt, der kun har eksisteret i kraft af en bred kreds af samarbejdspartnere, som kun delvis synliggøres i selve rapportens fremstilling. I projektopstarten var der et tæt parløb imellem undertegnede og Naturrådets sekretariat – først og fremmest repræsenteret ved John Holten Andersen, Hans Peter Hansen og Thomas Nikolaj Pedersen. Projektets ideer blev endvidere tydeliggjort og konkretiseret i forlængelse af diskussioner i holdningsundersøgelsens følgegruppe, som bestod af en række eksperter inden for området naturforvaltning og naturplanlægning. Disse indledende dialoger var især vigtige for os, fordi vi med dette projekt bevægede os i et emnefelt, som vi ikke tidligere har forsket i.

Vores baggrund for at påtage os opgaven med at gennemføre aktionsforskningsdelen af holdningsundersøgelsen var metodisk. Vi havde udviklet specifikke aktionsforskningsmetoder inden for et andet genstandsfelt – nemlig arbejdslivsforskningen. Og det var kun i kraft af et godt samspil med fageksperter inden for naturforvaltning og planlægning, at vi kunne omsætte vores forskningserfaringer til dette for os nye genstandsfelt. – Især betød en omfattende sekretariatsstøtte fra Hans Peter Hansen meget for det samlede aktionsforskningsprojekts gennemførelse – ikke blot i kraft af Hans Peters uvurderlige indsats som praktisk koordinator, men også i kraft af de naturforvaltningsfaglige "hints", han udstyrede os med i det løbende arbejde. Den vanskelige sekretariatsmæssige omstilling fra Naturrådet til DMU kom vi som projektansvarlige også let igennem i kraft af Hans Peters seje og gemytlige varetagelse af koordinatorfunktionen.

Projektet var fra starten planlagt til at have to lokale områder som afsæt for eksperimenter med demokratiske involveringer af borgere i naturforvaltning. Vi fandt frem til Halkær Ådal og Hillerød-Esrum Sø området. Når denne rapport næsten kun handler om Halkær Ådal, skyldes det,

[1] Peder Agger m.fl., red.: *Naturens værdi*, Gad: København 2003.

at resultaterne af forløbene i Hillerød- Esrum Sø af grunde, vi redegør for inde i rapporten, ikke blev særligt omfattende og således er afrapporteret med de forløbsbeskrivelser, der indgår i vores bidrag til antologien ***Naturens værdi.*** *Antologiartiklen og nærværende rapport udgør således tilsammen vores afrapportering af vores andel af det samlede projekt.*

Samspillet med de lokale deltagere - og indkaldte fageksperter - i Halkær og Hillerød har været det vigtigste i hele projektforløbet, fordi det har været selve substansen i projektets udvikling. De lokale deltagere – især i Halkær Ådal – har ikke blot været formelle projektpartnere, men er igennem det hidtidige forløb blevet personlige relationer for os. I nærværende rapport kommer denne kollektivitet kommet til udtryk i vores gengivelse af forløbet, men også ved at vi har bedt nogle af ekspertdeltagerne og den lokale koordinator om at bidrage til rapporten. Peter Søndergaard og Asger Andersen fra Halkær Ådal har ud over deres aktive deltagelse i forløbene været uvurderlige formidlere af "kontakten mellem Jylland og Sjælland" og har således bidraget meget til at gøre afstanden kortere.

I forlængelse af denne rapport vil der udkomme en bog om Demokratisk naturforvaltning, som går dybere i teoretiske og æstetiske aspekter af den problemstilling, som har taget form gennem aktionsforskningsprojektet. Her vil vi i højere grad drøfter resultaterne i et alment teoretisk og forskningsmæssigt perspektiv.

Marts 2003 Kurt Aagaard Nielsen og Birger Steen Nielsen

Indledning

Projektet har afsat en række ideer og initiativer, der lever videre efter den formelle afslutning af projektet, sådan som det ligger i aktionsforskningsprojekters natur. Vores beretning om projektet har derfor også en principielt uafsluttet karakter og kan betragtes som en foreløbig statusopgørelse frem til det tidlige forår 2003. Rapporten er bygget op i 4 kapitler:

Første kapitel[2] *giver en samlet fremstilling af projektet. Vi lægger ud med en kort præsentation af den utopi, der blev udarbejdet af lokale deltagere i samspil med forskere og forskellige fagfolk og eksperter. I utopien er ønskerne til lokalområdets naturfremtid indskrevet i ønsker om udvikling af hele livssammenhængen i området. Herefter skitserer vi, hvordan projektet blev grebet an som en særlig form for aktionsforskning – det, vi kalder "kritisk-utopisk aktionsforskning". Vi genfortæller projektets konkrete historie og viser, hvordan kritik og visioner skridt for skridt tager form fra det indledende "fremtidsværksted" over uddybende og konkretiserende "forskningsværksteder" til en offentlig "markedsdag", hvor projektets ideer og initiativer præsenteres og stilles til diskussion. Afslutningsvis aftegnes en mulig fremtidshorisont. Gennem fremstillingen af forløbet vises det, hvordan der er en sammenhæng mellem den kritisk-utopiske arbejdsmåde og den demokratiske politiske kultur, der begynder at dukke op igennem forløbet – både som en dimension i de konkrete initiativer til udformning af natur- og lokaludviklingsplaner "fra neden" og som fællesskab(er) mellem – i første omgang – deltagerne i projektet. I forhold til traditionelle former for "borgerinddragelse" eller "participation", som man siger i socialvidenskaben, hvor inddragelsen iværksættes og vidtgående kontrolleres "fra oven", tegner der sig et anderledes perspektiv, nemlig hvad vi kalder en "omvendt participation": lokale borgere udformer en natur- og udviklingsplan – med deltagelse og involvering af eksperter og myndighedspersoner. Det er fremstillingen af det konkrete projekt, der står i centrum; vigtige teoretiske dimensioner diskuterer vi i bogens anden del.*

Når det drejer sig om et lokalområde, uanset hvordan det så nærmere afgrænses, indebærer en demokratisk naturforvaltning altså, at de lokale borgere spiller en afgørende rolle både i den idemæssige og praktiske udformning af den "naturpolitik", der bærer naturforvaltningen, ligesom de også i væsentlig grad må have ansvar for selve forvaltningen. Et sådant ansvar udspringer imidlertid ikke uden videre af, at man "decentraliserer" det politiske ansvar (fra stat og amt til kommune) og (i højere grad) "overlader initiativet" til

[2] Dette kapitel er en omskrevet og væsentligt udvidet version af vores bidrag til *Naturens værdi*.

lokalbefolkningen. Både i forhold til videns- og ideudvikling og i forhold til politiske beslutninger og praktisk forvaltning må der udvikles nye former for udveksling og samspil mellem "almindelige mennesker" og deres hverdagsperspektiv på den ene side og interesserepræsentanter, offentlige administratorer og politikere med deres ekspertperspektiver på den anden side. I aktionsforskningsprojektet blev der ud fra modellen "en omvendt participation" taget hul på en sådan nyudvikling gennem eksperters og fagfolks deltagelse i forskningsværkstederne. Den "omvendte participation" betyder ikke blot, at den traditionelle relation mellem eksperter og lægfolk vendes på hovedet, men at både lægfolk og eksperter begynder at forholde sig til hinanden og til de forskellige former for erfaring og viden, der bringes i spil, på en ny måde. Det har sat sine spor i de udviklede projekter og projektideer, som vi beskriver i første – og tredje – kapitel. Men da vi tilskriver denne nyorientering en særlig stor betydning, har vi også ønsket at få fagfolkenes og eksperternes særlige stemme direkte repræsenteret i præsentationen af projektet – og netop ikke blot i form af deres særlige "ekspertvinkler", men i form af deres reflekterede "svar på borgernes utopiske udkast".

***Andet kapitel** består af sådanne svar, skrevet af nogle af de deltagende fagfolk og eksperter – med udgangspunkt i deres oplæg på forskningsværkstederne og med deres overvejelser over de implikationer, deltagelsen i værkstedsarbejdet har haft eller kan få for deres faglighed.*

*I **tredje kapitel** sammenfatter vi så de foreløbige resultater af projektet, idet vi beskriver de projekter og projektideer, der blev udviklet i løbet af 2002, sammenhængende og i en større fylde end den, de træder frem med i første kapitels genfortælling af projektets historie. Nogle har status af igangværende initiativer, andre er stadig på tegnebrættet. Der trækkes forbindelseslinjer fra de enkelte projekter og projektideer til den kritik, de blev udviklet på baggrund af, ligesom der gøres rede for, hvilke handlingsforslag og –initiativer, de – foreløbig – er blevet udmøntet i. Tilsammen – og sammen med initiativer og ideer, der er udviklet før og ved siden af aktionsforskningsprojektet – udgør de den mulige begyndelse eller forform til en samlet "natur- og udviklingsplan" for Halkær Ådal, forankret i en levende, demokratisk kultur.*

*I **fjerde kapitel** afrunder vi beretningen om aktionsforskningsprojektet med præsentationen af et fremadrettet tilbageblik på forløbet i 2002, foretaget af repræsentanter for de forskellige projekter og de ansvarlige forskere – denne bogs forfattere – i fællesskab. Vi forholder os til projektet som helhed, herunder også konkret til, hvad der er blevet taget hul på, og hvad der (endnu) er forblevet liggende, og mulige fremtidsperspektiver overvejes. Kapitlet rummer også en beskrivelse af udviklingen i Halkær Ådal – fra etableringen af Folkeforeningen Halkær Ådal*

omkring ideen om at gøre området til en "økologisk eksperimentalzone" og frem til aktionsforskningsprojektet. Dette afsnit er skrevet af Peter Søndergaard. Afslutningsvis trækker vi nogle hovedpointer fra aktionsforskningsprojektet om i forhold til spørgsmålene om "befolkningens holdninger til naturen" og "borgerinddragelse i naturforvaltningen".

Første kapitel
Naturpolitik fra neden. Lokale fremtidsudkast

1. En utopi for Halkær Ådal

Halkær Ådal – med landsbyerne Halkær, Skørbæk, Ejdrup og Vegger – ved Nibe Bredning i den østlige del af Limfjorden er et unikt dansk naturområde, både landskabsmæssigt og hvad angår fauna og flora. Men naturen har det ikke så godt. Endnu kan man gå rundt i enestående overdrev, man kan også stadig støde på vibefedt i engen, men i bredningen kan man ikke fiske længere, og kun en enkelt alene-stork finder stadig vej til reden i Vegger. Socialt ser det heller ikke ubetinget godt ud. Der bor omkring 1000 mennesker på de over 10 kvadratkilometer, som området omfatter, men det er svært at holde på eller tiltrække unge; der mangler arbejdspladser, og de lokale indkøbsmuligheder forsvinder en for en. Bønderne satser for det meste på det traditionelle og sikre, svinefarme f.eks., og de enkelte landsbyer er sig selv nok. Men alt det er jo ikke udtryk for nogen naturlov. De lokale borgere holder af deres område, og de har sådan set også mange ideer til, hvordan det kunne udvikle sig. Der er stadig fungerende borgerforeninger i de tre af landsbyerne, og der er i de seneste år også dukket forskellige alternative initiativer op, økologisk byggeri og den slags, men det er ikke rigtig integreret i resten af lokalsamfundet.

Men i fremtiden - allerede den nære fremtid - kan det blive anderledes. Et andet billede aftegner sig: Den gradvise afvikling af ”livet på landet” vendes i Ådalen. Det starter med at der i tilknytning til den eksisterende friskole bygges en efterskole (i bæredygtige materialer), der med et spændende tilbud om ”idræt og natur” tiltrækker unge mennesker fra mange egne af landet. Med idrætshal og kulturhus åbner efterskolen sig samtidig mod Ådalens lokale befolkning – både voksne og børn. På initiativ fra en gruppe af friskolens elever anlægges der en ”scaterbane”, hvor anlægget skal være så fleksibelt, at det også rummer muligheder for at dyrke andre former for sport. Med efterskolen skabes der nye arbejdspladser, og der må bygges nye boliger, der føjer sig smukt ind i landskabet. Med udgangspunkt i selvorganiserede aftenskoleaktiviteter vokser der et vidtforgrenet kvindenetværk frem med den konsekvens, at kvinderne i større omfang og med større selvbevidsthed begynder at blande sig i lokalsamfundets anliggender.

Nye, attraktive små andelsboligkomplekser med plads til 6 – 8 familier opføres, i tilknytning til de eksisterende landsbyer og i nogle tilfælde også på udvalgte steder i det åbne land, hvor byggeriet ikke skæmmer landskabet. Boligkomplekserne skal i hvert fald delvist have karakter

af økologisk byggeri. Nybyggeriet henvender sig dels til interesserede grupper i Ådalen, hvor det så får karakter af selvbyggeri, hvor de kommende beboere er med i hele beslutnings- og opførelsesprocessen, og dels til tilflyttere, der i forbindelse med genvitaliseringen af Ådalen i stigende grad melder sig på banen. Nybyggeriet betyder også, at lokale indkøbsmuligheder i landsbyerne kan bibeholdes eller genetableres. Hvad der også gør Ådalen attraktiv for tilflyttere, er initiativer til at forbedre busforbindelserne og i det hele taget gøre samfærdselsmulighederne mere sikre, først og fremmest med henblik på at børn og unge kan færdes uden risiko i området. Oprettelsen af en naturbørnehave, der kan optage børn fra de forskellige kommuner, er samtidig anledning til et nyt og mere smidigt samarbejde mellem de forskellige kommunale forvaltninger.

Og så er der jo selve ådalen med dens vidtstrakte engområder. Hvad skal der ske med den? Hvordan kan man tage skridt til at gøre denne umistelige naturværdi bredere tilgængelig for befolkningen, samtidig med at naturen beskyttes, og plante- og dyrelivet i åen og i forlængelse heraf også i bredningen restitueres? Der er mange forskelligartede ideer til en omlægning af brugen af ådalen, og også modstridende interesser. Men det kan gribes an ved at skabe åbne dialoger, præget af gensidig respekt, mellem de godt og vel 200 lodsejere og ”menige” interesserede borgere. Andre steder i landet, f.eks. i Brabrand Ådal, har man bl.a. gennem jordfordeling løst tilsvarende opgaver. Man kan begynde med at tage diskussionen op i det eksisterende pumpelav, og med tiden kunne der f.eks. etableres et græsningslav. Allerede nu kan mulighederne for kanosejlads på åen forbedres, og i forbindelse med en jordfordelingsaftale kan der etableres et nænsomt stisystem gennem engområdet.

En mere omfattende miljøopretning og –sikring kræver flere skridt. Der kan etableres en lokal spildevandsrensning, bl.a. ved hjælp af pilerensning, således at ansvaret for, at man har rent drikkevand, er et lokalt forvaltningsanliggende – i stedet for at spildevandet pumpes til Nibe rensningsanlæg. Der kan etableres nye biogasanlæg, ligesom hele spørgsmålet om affaldshåndtering kan gøres til et selvforvaltet lokalt ansvarsområde.

En væsentlig side af en naturgenopretning og –beskyttelse er de enkelte borgeres opmærksomhed og omsorg for naturen. Opmærksomhed og omsorg indgår i de beskrevne initiativer, men hænger også sammen med naturoplevelser og viden om naturen. Det kan hver enkelt få ved at færdes i og bruge naturen, men det kan også styrkes gennem en bedre integration og brug af naturformidlingscentret i den gamle Møllegård. Og det starter jo i barndommen, så hvorfor ikke forbinde naturundervisningen i skolen med at give eleverne naturovervågningsopgaver, differentieret efter deres alderstrin? Naturgenopretning og –bevarelse er ikke kun en sag for

eksperter, og vurderingskriterier kan også være erfaringsbaserede. Vandkvaliteten kan og skal måles, men når man igen kan fiske i bredningen, og når storken får selskab, ved man, at man er på rette vej.

Disse initiativer er kun en begyndelse, og de skal ikke ses som en serie uforbundne enkeltinitiativer. De er de første elementer i en samlet *natur- og udviklingsplan* for Halkær Ådal, udformet af befolkningen i området. Natur- og udviklingsplanen er ikke et katalog over ideer, der skal implementeres, men udgør en åben *utopisk horisont* for fremtiden i dette lokalområde. Typisk udvikles ideer til sådanne initiativer f.eks. i mindre værkstedssammenhænge, altså på enkeltpersoners eller gruppers eget initiativ. Men de bliver først et *fælles anliggende* og demokratisk funderet, når de stilles offentligt til diskussion, og når alle berørte borgere i tide bliver inddraget i beslutningsprocesserne. Det er en opgave for en bredt funderet *folkeforening* at skabe rammerne for en sådan offentlighed. Det kan f.eks. ske gennem årlige *"Ådals-markeder"*, men også gennem tilbagevendende debatmøder og andre typer af arrangementer. Folkeforeningen skal også huse et mindre sekretariat, der kan forbinde initiativgrupper med hinanden og formidle viden og ekspertkontakter. Efterhånden bliver der nemlig opbygget et netværk af eksperter, fagfolk og organisationskontakter, som føler sig forbundet med fornyelsesinitiativerne i Ådalen, og som man derfor kan trække på. Folkeforeningen forbinder, i samarbejde med borgerforeningerne, borgerne i Ådalen på tværs af de eksisterende kommuner og skel, og den skal også varetage samspillet med kommuner og amt, som jo er afgørende for, at borgernes engagement i arbejdet med natur- og udviklingsplanen kan fastholdes og udbredes.

Denne fornyelse af Ådalen bygger i første omgang på en mindre gruppe borgeres ideer og initiativ. Men den kan blive en inspiration for hele lokalsamfundet, og måske kan der opstå et kulturelt klima, hvor f.eks. også landbrugets produktionsformer og mulige delvise omlægninger heraf kan sættes på dagsordenen.

2. Projektet: Demokratisering af naturforvaltningen

Disse visioner for Halkær Ådal, her i vores sammenfatning, er formuleret af borgere fra området i et "utopisk værkstedsarbejde", der fandt sted i løbet af 2002. De udgør en første horisont for en "natur- og udviklingsplan" for Ådalen, forankret i befolkningens livssammenhæng. Der er ikke kun tale om visioner. De fleste af ideerne har dannet udgangspunkt for praktiske initiativer, der

varetages af mindre projektgrupper. I september 2002 blev visioner og initiativer præsenteret og stillet til diskussion ved et større offentligt arrangement i form af en ”markedsdag”. Her var også politikere og myndighedsrepræsentanter inviteret – i en afsluttende høring deltog således to borgmestre og en viceborgmester; men allerede i løbet af værkstedsarbejdet blev en lang række fagfolk og eksperter inddraget i værkstedsdeltagernes arbejde med at konkretisere deres ønsker og ideer. Ud over den betydning, deres deltagelse har haft for udviklingen af ideerne og projekterne, så udgør deres inddragelse – og engagement – i værkstedsarbejdet også et potentiale for et netværk, der kan støtte det videre arbejde. Der er således igangsat en proces, der åbner mulighed for en demokratisering af naturforvaltningen nedefra, hvor det er en afgørende pointe, at en sådan ansvarliggørelse af befolkningen for forvaltningen af naturen er forbundet med en ansvarliggørelse for den sociale og kulturelle udvikling i området.

Det utopiske værkstedsarbejde i Halkær Ådal var led i et af delprojekterne under Naturrådets undersøgelse af ”Befolkningens holdninger til naturen”. Dette delprojekt, som forfatterne til denne bog – sammen med Hans Peter Hansen, ph.d.-studerende ved RUC og DMU – har haft ansvaret for, havde karakter af et aktionsforskningsforløb centreret omkring det, vi kalder et ”utopisk værkstedsarbejde”. Hvordan kan det være en vej til at ”undersøge holdninger”? Jo, holdninger er jo ikke noget fikst og færdigt, man ”har”, men noget man udvikler. I et utopisk, men samtidig også praktisk rettet værkstedsarbejde, hvor hverdagens horisont åbnes, kan deltagerne udvikle og reflektere over – og dermed danne – deres holdninger på en måde, som der ellers ikke åbnes mulighed for til daglig. Hvad der til daglig ligger gemt som et potentiale, kan her begynde at træde frem og tage form. Hermed aftegner der sig et rigere – og mere realistisk! – billede af ”menneskers holdninger” end de billeder, mere traditionelle undersøgelsesmåder kan fremkalde. En sådan tilgang har vi i andre aktionsforskningsprojekter – primært i forhold til arbejde og produktion – haft gode erfaringer med, og det var med udgangspunkt i disse erfaringer, vi tilrettelagde vores delprojekt.[3]

Som aktionsforskningsprojekt var vores delprojekt imidlertid ikke blot en anderledes måde at undersøge holdninger til naturen på. I kraft af sin praktiske orientering, hvor deltagerne blev opfordret til at udvikle konkrete initiativer, var projektet samtidig et forsøg på at udvikle en model for, hvordan naturforvaltningen – med enkle midler – kan demokratiseres. Vi arbejder ud fra en grundorientering om, at naturforvaltning må ses som del af en mere omfattende bæredygtighed,

[3] Se: Peter Olsén, Birger Steen Nielsen og Kurt Aagaard Nielsen: *Demokrati og bæredygtighed*, Roskilde Universitetsforlag: Frederiksberg 2003; og: Birger Steen Nielsen, Kurt Aagaard Nielsen og Peter Olsén: *Demokrati som læreproces*, Roskilde Universitetsforlag: Frederiksberg 1999.

og at bæredygtighed og demokrati nødvendigvis må udvikles i indbyrdes sammenhæng. Demokratisering fører ikke automatisk bæredygtighed med sig, men generelt gælder det, at bæredygtighed ikke kan skabes *uden* demokrati fra neden. Det gælder også for en naturpolitik. Kun som del af en naturpolitik, der er forankret i borgernes værdier og behov, kan naturforvaltningen – og herunder den nødvendige naturbeskyttelse – opnå legitimitet og stabilitet.

Man kan selvfølgelig ikke gå ud fra, at borgernes værdier og behov i forhold til (omgangen med) naturen vil være samstemmende og per definition naturbeskyttende. De vil uundgåeligt være præget af modstridende og konfliktfyldte interesser og orienteringer. Demokratisering af naturforvaltningen betyder ikke, at alle interesser og synspunkter så også har samme ret. Men det er en afgørende side af en demokratisering, at man inden for rammerne af en *politisk kultur* finder former, hvor de uundgåelige modsætninger og konflikter kan formuleres, diskuteres og bearbejdes åbent og i gensidig respekt – ikke nødvendigvis for alle interesser og positioner, men for alle *personer*, og hvor de berørte borgere selv er inddraget fra første færd – også selv om nogle valg og beslutninger ikke alene kan være et lokalsamfundsmæssigt anliggende. Det utopiske værkstedsarbejde rummer i selve sin form vigtige elementer af en sådan demokratisk politisk kultur, og det har da også – som det fremgår af utopien for Halkær Ådal – allerede sat sine spor i de foreløbige resultater af værkstedsarbejdet. Hvordan der kan skabes en indre sammenhæng mellem en sådan demokratisk politisk kultur og demokratiske *beslutninger*, er stadig – også i dette projekt – et åbent (udviklings-)spørgsmål.

Tema og deltagere

Inden for de økonomisk og tidsmæssigt begrænsede rammer, som delprojektet var tildelt, besluttede vi os for at arrangere to parallelle værkstedsforløb, det ene i Halkær Ådal, det andet i området Gribskov/Esrum Sø med Hillerød som nærmeste større by. Begge steder er der tale om betydelige natur- og landskabsmæssige værdier, samtidig med at de repræsenterer henholdsvis et udpræget landområde og et stærkt urbaniseret område. En demokratisering af naturforvaltningen må udvikle tilgange, der appellerer til borgere i både den ene og den anden af sådanne meget forskelligartede livssammenhænge. Vi udarbejdede en fælles model for værkstedsforløbene i de to områder med udgangspunkt i en bred formulering af temaet for det værkstedsarbejde, vi i en åben invitation indbød borgere i de to områder til at deltage i. Den endelige formulering af temaet blev *Natur og lokalsamfund i fremtiden*.

I vores første temaudkast havde vi trukket miljødimensionen frem i overskriften, men især i forlængelse af et forberedende møde med repræsentanter for borgerforeningerne i Halkær Ådal blev lokalsamfundsdimensionen prioriteret. Det havde en negativ begrundelse, nemlig at miljø-stikordet for mange virker partisk og derfor kunne tænkes at ville afholde f.eks. mange bønder fra at deltage. Men det havde først og fremmest en positiv begrundelse, nemlig at en bredere udvikling af lokalsamfundet er det, der ligger mange på sinde - måske især i landområder, som er kendetegnet ved fraflytning og tab af arbejdspladser. Kun hvis en naturpolitik kan fremtræde som en integreret del af en samlet social og kulturel udvikling af et lokalområde, vil den bredt kunne fange borgernes interesse og vinde opbakning. Kun få ønsker at leve i noget, de opfatter som et reservat. Disse synspunkter stemte også sammen med vores grundlæggende tilgang, nemlig at bæredygtighed må have rod i menneskers livssammenhæng.

De forskelligartede forhold, der kendetegner de to udvalgte områder, viste sig allerede i forbindelse med rekrutteringen af deltagere til værkstedsarbejdet. Den afgørende forskel lå i følgende: I Halkær Ådal tog vi kontakt til *Folkeforeningen Halkær Ådal*. Foreningen var blevet etableret i 1999 på initiativ af en gruppe borgere i Ådalen i relation til et projekt om at skabe en økologisk eksperimentalzone i området. Folkeforeningen havde igangsat en række initiativer, bl.a. i tilknytning til Halkær Kro, som man forsøgte at udvikle til en slags lokalt kulturcenter. (Jf. yderligere nedenfor, kap. 4, afsnit 3.) Folkeforeningen havde imidlertid ikke nogen bred forankring, men dog gode forbindelser til *borgerforeningerne* i områdets tre kommuner. Efter det omtalte møde med repræsentanter fra disse foreninger, kunne vi overlade rekrutteringen til dem. Det resulterede i en bred opslutning til det indledende værkstedsarbejde, hvor der deltog 30 borgere, der relativt bredspektret repræsenterede forskellige interesser og erhverv i området. Også bønder, der jo i et område som dette – bl.a. som lodsejere – indtager en nøgleposition i forhold til naturforvaltning, var repræsenteret, om end i begrænset omfang. I Hillerød-området var der ikke tilsvarende anknytningmuligheder. Vi forsøgte os derfor med en kombination af henvendelser til en række interesseorganisationer og direkte henvendelser til tilfældigt udvalgte enkeltpersoner. Til trods for ihærdige anstrengelser endte det med en beskeden deltagerkreds til det indledende værkstedsarbejde, hvor der deltog 12 personer, alle fra Hillerød. Samlet set var der i deltagerkredsen kun få unge deltagere, og der var især i Halkær[4] en klar overvægt af mænd.

Disse forskellige udgangssituationer fik konsekvenser for det videre forløb. Indholdsmæssigt – i kritik og ideer – var der mange overensstemmelser mellem værkstedsarbejdet

[4] Når vi her og i det følgende ofte bruger betegnelsen Halkær, er det ikke landsbyen, men hele Ådalen, der menes.

de to steder, men af gode grunde blev resultaterne af Hillerød-værkstedet mindre mangfoldige end i Halkær, og først og fremmest var der i Hillerød kun få personer, der havde mod på at arbejde videre med deres ideer, simpelthen fordi en sådan videreførelse savnede den bredere sammenhæng, netværksstruktur og offentlighed, der var basis for i Halkær. Det er baggrunden for, at vi her koncentrerer vores fremstilling om Halkær-delen af projektet.[5]

Man skal ikke forhastet generalisere disse erfaringer. En udgangssituation som i Hillerød – der givetvis ikke blot er lokalt bestemt – udelukker ikke demokratiseringsinitiativer af den type, vi arbejder med. Men de kræver nok et anderledes forarbejde med henblik på at skabe grundlag for en forankring af mulige initiativer, og det vil først og fremmest sige: mere tid end vi havde til rådighed. Noget tilsvarende ville givetvis også gøre sig gældende i forhold til mange landområder, for de frembyder jo langt fra alle det samme gunstige udgangspunkt som Halkær Ådal med fungerende borgerforeninger og en allerede eksisterende mindre gruppe engagerede lokale borgere.

Men den almene værdi af et projekt som det foreliggende er under ingen omstændigheder et spørgsmål om dets generaliserbarhed eller mangel på samme. Værdien ligger i dets eksemplariske og dermed også modelagtige karakter (der både kan omfatte vellykkede og mislykkede dimensioner). Det eksemplariske er altid konkret, men rummer samtidig almene perspektiver. Det kan og skal ikke – abstrakt – generaliseres, men tjene til inspiration for andre projekter, der altid vil have *deres* særlige udgangssituationer og betingelser.

Fremtids- og forskningsværksteder

Vi betegner vores arbejdsmåde som ”utopisk værkstedsarbejde” og vores samlede aktionsforskningsmodel som ”kritisk-utopisk aktionsforskning”. Den utopiske orientering indebærer, at hverdagens begrænsede horisont med dens ”realistiske” fastlæggelse af, hvad der er muligt og umuligt, åbnes. Med afsæt i en kritik af de eksisterende forhold sættes deltagernes ønsker og forhåbninger i centrum. Men værkstedsarbejdet opfordrer ikke til abstrakt ønsketænkning. Det sigter mod at formulere mulige praktiske initiativer, der kan have både korte og lange tidsperspektiver. I en afspændt, legende atmosfære skabes der en fortættet produktivitet, der giver plads til – og kombinerer – individuel egensindighed og fri kooperation. Forskelligheder og uenigheder kan eksistere og side om side og konkretisere sig med eller imod hinanden. Under alle

[5] Kritik og ideer fra Hillerød-værkstedet er beskrevet i vores artikel i *Naturens værdi*.

omstændigheder kræver værkstedsarbejdet lydhørhed over for andre, og ofte fører det til overraskende forbindelser, nye sammenhænge.

Vores værkstedsmodel har to skridt. *Fremtidsværkstedet* er det første skridt, der følges op af et *forskningsværksted*.[6] Fremtidsværkstedet er kendetegnet ved, at alle deltager som lægfolk, i det foreliggende projekt altså som almindelige borgere i et lokalområde. Gennem tre faser – kritik, utopi, virkeliggørelse – formulerer deltagerne frit ideer og ønsker til en fremtidig udvikling. Kun i en meget begrænset form gøres disse fremtidsudkast til genstand for en kritisk efterprøvning og diskussion. Arbejdet koncentrerer sig om ideudviklingen og om at tydeliggøre dens iboende initiativ- og projektmuligheder. Arbejdet afrundes med, at der skabes et fælles overblik over, hvem der – i første omgang – har lyst til at arbejde videre med bestemte udkast. Det er deltagernes egne handlemuligheder, det drejer sig om – man er ikke sammen for at levere gode råd og ideer til eksperter og myndigheder, selv om man selvfølgelig også kan gøre *det*. Værkstedsarbejdet dokumenteres i værkstedsprotokoller, som står til rådighed for alle deltagere, og som danner udgangspunkt for det – mulige – videre arbejde.

På et opfølgningsmøde for alle værkstedsdeltagerne – typisk en måneds tid efter fremtidsværkstedet – gøres der en foreløbig status over fremtidsværkstedets resultater og perspektiver. Samtidig fungerer dette møde som overgang til forskningsværkstedet. I forskningsværkstedet skal de fremtidsudkast og initiativer, der i første omgang blev formuleret ud fra spontant formulerede kritikker og ønsker, underkastes en mere systematisk gennemarbejdning og vurdering. Denne gennemarbejdning foretages af (repræsentanter for) værkstedsdeltagerne i samspil med indbudte fagfolk, eksperter, myndighedsrepræsentanter. Den afgørende pointe er her, at der foretages et brud med det traditionelle hierarki mellem eksperter og lægfolk, og det vil også sige: mellem hverdagserfaringer og videnskabelige og bureaukratiske ekspertorienteringer. I forskningsværkstedet danner de fremtidsudkast, der er skabt inden for rammerne af fremtidsværkstedets utopiske horisont, udgangspunkt for arbejdet. Også eksperterne må orientere sig i forhold til denne horisont. De opfordres til at stille deres særlige viden til rådighed for en konkretisering af fremtidsudkastene med respekt for disses egen-logik, hvilket selvfølgelig ikke indebærer, at de ikke kan stille kritiske spørgsmål til dem. Også kritik kan være et udtryk for respekt. Forskningsværkstedet følger ikke samme fase-opbygning som fremtidsværkstedet, men

[6] Vi har i mange år arbejdet forskningsmæssigt med fremtidsværkstedsmetoden, således som den er præsenteret af Robert Jungk og Norbert Müllert i *Håndbog i fremtidsværksteder*, politisk revy: København 1984 og videreudviklet af os selv (jf. Paaby, Nielsen og Nielsen: Fremtidsværksteder som foregrebet utopi, i: *Kontext/51*, politisk revy: København 1988). I eksperimentelle sammenhænge har vi udviklet forskningsværkstedsmodellen som en videreførelse af fremtidsværkstedsarbejdet (jf. Olsén, Nielsen og Nielsen 2003).

bygger vidtgående på de samme arbejdsformer. Særligt for forskningsværkstedet er, at det forsøger at skabe en enhed af sanseligt gestaltende tilgange og ”saglige” diskussioner (og foredrag) og gennemarbejdninger. Typisk falder et forskningsværksted i to dele, hvor den første del primært er orienteret mod en spørgende og efterprøvende gennemarbejdning af fremtidsudkastene, mens den anden del har vægten på det konstruktivt fremadrettede. Opdelingen i to omgange giver mulighed for, at der i forlængelse af første del kan indhentes yderligere viden, ligesom der kan inviteres nye eksperter til anden del.

Selv om det samlede værkstedsarbejde skaber forbindelser på kryds og tværs mellem deltagere, der måske ikke tidligere har arbejdet sammen, og gennem inddragelsen af eksperter også åbner den interne, lokale orientering, så er der dog stadigvæk vidtgående tale om en lukket og også ”aktivistisk” sammenhæng. Det kan godt træde i modsætning til den demokratiske ånd, der kendetegner en utopisk orientering, og som i de fleste tilfælde også karakteriserer de fremtidsudkast, der skabes i værkstedsarbejdet. Det er derfor et logisk – tredje – skridt, at værkstedsarbejdet præsenteres og stilles til diskussion *offentligt*. En sådan offentlig præsentation vil som regel også styrke de udviklede ideers og initiativers virkeliggørelsesmuligheder. Men det er ikke et skridt, der på forhånd kan planlægges, det må nødvendigvis besluttes frit af værkstedsdeltagerne selv.

I det første halvår af 2002 blev der gennemført fremtidsværksteder i Hillerød og Halkær, der blev afholdt opfølgningsmøder begge steder, og et forskningsværksted – i to dele – blev gennemført i Halkær. I forskningsværkstedets første del deltog også repræsentanter fra Hillerød-værkstedet. I Halkær Ådal gik man i gang med en række initiativer, og i september 2002 blev projektets ideer og initiativer præsenteret på en ”markedsdag”. Mens projektet i Hillerød blev rundet af ved et arrangement på Esrom Møllegård i december 2002, så fortsætter i Halkær ind i 2003 arbejdet med en række initiativer, ligesom en åbning af Folkeforeningen forberedes. I det følgende afsnit fortæller vi historien om, hvordan Halkær-projektet har udviklet sig – *so far*.

3. Projektets historie: Utopiske udkast, praktiske initiativer, offentlighed

Vores beskrivelse af erfaringerne fra det utopiske værkstedsarbejde baserer sig på vores deltagelse i forløbet som værkstedsledere og støtter sig til værkstedsprotokollerne fra de enkelte arrangementer. Selv om fortællingen er kortfattet, har vi forsøgt at gengive et billede af den konkrete detaljerigdom. Fortællingen har i et første udkast været forelagt værkstedsdeltagerne.

Fremtidsværksted: Kritik og utopisk horisont

Der er to steder i Ådalen, der umiddelbart byder sig til som ramme om et fremtidsværksted: Skørbæk-Ejdrup Friskole og Halkær Kro, med Kroen som det sted, der nok har de mest oplagte rumlige muligheder. Valget faldt imidlertid på Friskolen, fordi man frygtede, at Kroen – af nogle – ville blive opfattet som et kontroversielt valg: Kroen var tæt forbundet med Folkeforeningen, og den var aldrig rigtig blevet integreret i området, hvorimod Friskolen nyder en bred anerkendelse. Der var enighed om, at kombinationen af borgerforeningerne som indbydere (sammen med Folkeforeningen og Naturrådet /hhv. os – Nielsen og Nielsen – fra RUC) og Friskolen som det sted, hvor fremtidsværkstedet skulle afholdes, ville markere den største åbenhed i indbydelsen. Fremtidsværkstedet blev afholdt i januar 2002 med ca. 30 deltagere og var begrænset til en enkelt dag, en lørdag fra kl. 9.30 til 17. I et så relativt kort værkstedsforløb giver vi mest plads til udarbejdelsen af utopier. Kritikken er uomgængelig som indgang til arbejdet, men bliver ikke omfattende gennemarbejdet. Tilsvarende er det også nødvendigt, at værkstedsarbejdet afsluttes med formuleringen af handlemuligheder og dannelsen af projekt- eller initiativgrupper, men der er ikke plads til den skridtvise konkretisering af de utopiske udkast, som ellers kendetegner en fuldt udfoldet virkeliggørelsesfase. Betydningen heraf vender vi tilbage til.

Kritik af lokale natur- og samfundsforhold

Værkstedsarbejdet startede med kritik – formuleret stikordsagtigt – i forhold til temaet om *natur og lokalsamfund*. Der var tale om en meget bredspektret og bestemt ikke homogen kritik, som vi her løseligt samler i en række temaer og illustrerer med udvalgte stikord.

Et tema kredser omkring mulighederne for at bevæge sig frit og sikkert i naturen og området i det hele taget, f.eks.:

- manglende adgang til naturen

- manglende naturskole til børn
- der mangler anlagte stier langs åen
- der mangler bademuligheder
- manglende muligheder for at bo og bygge på landet
- behov for lettere adgang til åen med kanoer
- der mangler cykelstier
- der mangler decentrale fritidsaktiviteter for børn og unge, så de ikke altid skal køres
- der mangler sikre overgange over de hurtigst befærdede landeveje
- for dårlige busforbindelser.

Kritikken tager udgangspunkt i hverdagslivets erfaringer. Det er problemer og utilfredsheder, som udspringer af deltagernes hverdagsliv og forhindrede ønsker. I stikordene indskrives naturen i et "levet hverdagsliv" – eller et forhindret hverdagsliv.

Et fremtrædende tema er lokalområdets "manglende udvikling", f.eks.:

- manglende muligheder for at bo og bygge på landet
- der mangler storke og turister
- der er behov for en større variation af arbejdspladser
- manglende aktivitetsmuligheder for de unge efter kl tre
- manglende højskolemuligheder
- der mangler et videnscenter for området
- manglende klarhed over den erhvervsmæssige fremtid i området
- der mangler information om støttemuligheder for erhvervslivet
- der mangler økologiske landbrug
- der mangler en sportshal
- mulighederne for at anvende nedlagte landbrug er ikke gode nok
- der mangler en fælles borgerforening.

I kritikken signaleres et markant problem for befolkningen: landsbyerne dør, og de unge forsvinder fra området. Det er et problem, der umiddelbart synes at veje tungere end spørgsmålet om naturforvaltningen. Men det spilles ikke ud *imod* naturhensyn. En stor gruppe af stikord kritiserer "naturtilstanden" ud fra miljømæssige og æstetiske synsvinkler:

- manglende naturpleje i forhold til engområder: engene ligger bare hen
- væk med plasticindpakkede halmballer

- for meget svineri langs veje og banesti
- for meget grimt byggeri
- Halkærs rensningsanlæg lugter
- ålegræs og fisk tilbage i fjorden
- søen i Skørbæk gror til
- søen i Skørbæk er alt for plejet med et forringe fugleliv til følge
- ingen beskyttelse af natur- og kulturhistoriske perler
- der mangler storke – og turister.

Tilsammen tegner de forskellige kritiktemaer et billede ikke blot af en manglende social og erhvervsmæssig udvikling og en lemfældig naturpleje, men også af en manglende *sammenhæng* mellem natur- og miljøspørgsmål og spørgsmål om vækst og udvikling i området.

Der rettes også en klar kritik mod *den politiske forvaltning*, ikke blot på grund af dens forsømmelser, men også fordi den er for fjern og stiv og for lidt demokratisk:

- for lidt myndighedsinteresse for landet/Ådalen uden for valgene
- manglende lokal indflydelse på drikkevand, spildevand, byggeri osv.
- området ses ikke som vækstområde fra kommunen
- for lidt samarbejde over kommunegrænser og mellem landsbyerne
- centrale regler giver unødig splid
- regeltyranni
- der er for lang afstand til myndigheder
- for meget central styring og for lidt praktisk samarbejde mellem f.eks. landbrug og vandværker.

Sammenfattende kan man sige, at kritikfasen efterlader et billede af en utilfredshed med en natur- og lokalsamfundsmæssig forvaltning, der ikke i tilstrækkelig grad indrettes efter borgernes hverdagsliv. Natur- og miljøforhold udskilles ikke som et specielt sagsområde, men tematiseres som en integreret del af den samlede livssammenhæng.

Den utopiske horisont skitseres

I modsætning til formuleringen af kritikpunkter blev utopifasens ideer genstand for en mere omfattende konkretisering og tematisering. Der blevet formuleret utopistikord, der, både hvad angår tyngdepunkter og mangfoldighed, korresponderede med kritikstikordene. Utopistikordene blev så sammenfattet og konkretiseret til forskellige fremtidsudkast, som dels var forankret i den

erfaringsbaserede kritik, som er refereret ovenfor, dels i en begyndende social fantasi om, hvordan fremtiden kunne se ud, ”hvis man selv kunne bestemme”. Der blev i første omgang formuleret fem *fremtidsudkast*. De er et udtryk for deltagernes interessebestemte prioriteringer i situationen. Langt fra alle ideer (og kritikpunkter) blev ”dækket ind”, en del stod tilbage som et overskud af ideer, en ”idebank” til mulig benyttelse på et senere tidspunkt. De fem fremtidsudkast kan umiddelbart tage sig ud som i hvert fald delvist ret forskellige projekter uden større indbyrdes sammenhæng. Men, som det vil fremgå, så er de – dog ikke uden modsigelser – elementer i en fælles utopisk horisont. Fremtidsudkastene kan i overskriftsform (og i vilkårlig rækkefølge) sammenfattes på følgende måde:

- *Efterskole, kultur-, idræts- og musikhus.* I dette fremtidsudkast skitseres en udvikling i tilknytning til den eksisterende friskole. Der skal skabes en efterskole, der kan fastholde og tiltrække unge, bl.a. ved at lægge vægt på idræts- og musikaktiviteter. Naturen i Ådalen skal også spille en rolle i efterskolens profil.
- *Bofællesskaber i det åbne land.* – I dette fremtidsudkast skitseres en fremtid, hvor man skaber nye boliger i tilknytning til f.eks. bondegårde. Boligerne etableres efter andelsmodellen og bygges som bæredygtigt byggeri. De kan evt. indgå i samspil med mindre landbrug.
- *Udviklings- og debatforum for udvikling og regulering af naturen i Ådalen.* I denne fremtidsskitse formuleres en ide om en bedre dialog imellem alle Ådalens grupper, incl. landbruget, og med eksperter og myndigheder om spørgsmål vedrørende Ådalens naturmæssige fremtid. Der tilføjes også et ønske om hurtigt at få udarbejdet en plan for ådalens naturmæssige fremtid – bl.a. indeholdende en ide om etablering af et ”græsningslav” i forhold til engarealerne. I tilknytning til dette debatforum skal der også være et informationscenter med mulighed for at få fagkyndige oplysninger om områdets naturspørgsmål.
- *Ådalens udviklingsfond* eller *-selskab med almennyttigt lokalt sigte.* I denne fremtidsskitse aftegnes et forum, som skal viderebearbejde alle lokale udviklingsideer – give dem service og støtte, men også justere initiativer, så de passer ind i og afstemmes efter områdets naturværdier. Selskabet står i løbende kontakt med fagfolk og politikere. Selskabet kan også selv tage initiativer til f.eks. opsætning af vindmøller, pilerensning m.v. Der er en tæt sammenhæng mellem debatforum og udviklingsselskab.

- *Uddannelsescenter med 20 arbejdspladser.* I dette fremtidsudkast aftegnes nye aktiviteter på uddannelsesområdet: sommerhøjskoler, kvindedaghøjskole om f.eks. mad, billedkunst, musik, fugleture, kend din egen natur. Uddannelsescenteret skal have en bæredygtig profil.

Disse fremtidsudkast blev formuleret af arbejdsgrupper i fremtidsværkstedets utopifase, præsenteret og kommenteret i plenum, men på grund af tidsrammerne ikke stillet til diskussion og gennemarbejdet. Virkeliggørelsesperspektivet var rettet mod at etablere *projektgrupper*, der ville arbejde videre med udkastene – i første omgang med henblik på at fremlægge lidt mere udarbejdede udkast på et opfølgningsmøde en måneds tid senere og i anden omgang med henblik på at stille dem til diskussion i det planlagte *forskningsværksted* (i april og maj 2002). Der blev da også etableret projektgrupper i forhold til alle de nævnte fremtidsudkast og endvidere til et projekt, der tog udgangspunkt i utopistikord, men som der ikke havde været arbejdet yderligere med, nemlig:

- *Udvikling af stisystemer og kanosejlads på åen.*

Fremtidsværkstedet afsatte en optimistisk forventning til det videre arbejde. Blandt de umiddelbare tilbagemeldinger på værkstedet kan man fremhæve tre forhold, der var medvirkende til at skabe denne forventning.

Der var *for det første* en oplevelse af, at værkstedsarbejdet havde ført til nye ideer, både i form af nye visioner og i form af en fornyelse af eksisterende ideer, samtidig med at der var tale om ideer, man kunne arbejde videre med. Alle (projekt-)ideer havde en *realitets*-dimension, selv om nogle var mere ”utopiske” end andre. Væsentligt for det *drive*, der kendetegnede værkstedsarbejdet, var *for det andet* det forhold, at fremtidsværkstedet ikke var en isoleret begivenhed, men indgik i en bredere sammenhæng, nemlig hele Naturråds-projektet, i denne sammenhæng naturligvis først og fremmest konkretiseret i det kommende forskningsværksted, hvor projekter og ideer ville blive sat i spil i forhold til eksperter af forskellig slags, og hvor man også ville møde mennesker og ideer fra Hillerød-værkstedet. De enkelte projektgrupper var ikke fremover overladt til sig selv og de allerede eksisterende netværk. Og endelig var der *for det tredje* et forhold, der nu og senere blev fremhævet særlig stærkt, nemlig dannelsen af nye forbindelser på tværs af hidtidige grupperinger. På fremtidsværkstedet var personer og grupper i Ådalen (f.eks. på tværs af de forskellige landsbyer), som aldrig tidligere havde talt sammen, begyndt at arbejde sammen. Således fik ”Halkær Ådal” en realitet som fælles horisont, som den ikke konkret havde haft før. Det var måske den mest håndfast nye dimension i de ideer, der var blevet formuleret, og en dimension, der også kom til udtryk i sammensætningen af projektgrupperne.

Overgang: Projektgrupper og opfølgningsmøde

Opfølgningsmødet i Halkær blev afholdt som et aftenmøde på Friskolen en måneds tid efter fremtidsværkstedet. På mødet skulle der dels gøres status over arbejdet i de arbejdsgrupper, der var blevet nedsat, dels skulle deltagelsen i forskningsværkstederne forberedes.

Der var fuldtalligt fremmøde, idet alle de nedsatte grupper var repræsenteret. De havde mødtes og arbejdet videre med deres utopiske udkast. Der var desuden udarbejdet et konkret ideoplæg fra arbejdsgruppen om "stisystemer og kanosejlads", således at der nu var seks fungerende arbejdsgrupper. Gruppen om "uddannelsescenter" var blevet indsnævret til et afgrænset aspekt om "Kvindedaghøjskole med naturprofil".

Bortset fra de to grupper, der arbejdede med "Udviklings- og Debatforum om Ådalens naturmæssige fremtid" og "Udviklingsfond/-selskab med almennyttigt lokalt sigte", havde alle grupperne lagt planer for, hvad de gerne ville sætte i værk. De præsenterede sig på opfølgningsmødet som en slags iværksætter- eller entreprenørgrupper med hver sine projektplaner. Projektplanerne afspejlede kun i begrænset grad en forbundethed i en fælles utopi om Ådalens fremtid – sådan som den jo ellers havde aftegnet sig i fremtidsværkstedet. Men i de to arbejdsgrupper om "Debatforum" og "Udviklingsfond/-selskab" var perspektivet og ønsket om at skabe "et fælles" både som konkret "institution" og som ramme eller horisont for de enkelte projekter stadig fastholdt – selv om det selvfølgelig var alt andet end tilfældigt, at netop disse to grupper, (som ikke var mindre aktive og opfindsomme end de andre), ikke uden videre havde været i stand til at konkretisere deres utopiske udkast til et konkret projekt. Dette åbne spørgsmål om det fælles' fremtidige skæbne spillede en vigtig rolle i diskussionen på mødet. Repræsentanterne for de to grupper, der havde "det fælles" som tema, og som af praktiske grunde ikke kunne deltage i (første del af) det kommende forskningsværksted, opfordrede de øvrige projektgrupper til at fastholde og videreudvikle ideen om et nyt fælles forum – en ide som jo også allerede havde fået konkret liv i det samarbejde, der var skabt på og i forlængelse af fremtidsværkstedet. Fra forskergruppen tilkendegav vi også, at vi anså det kommende arbejde i forskningsværkstedet som et middel til at styrke *både* de enkelte projekter *og* en samlet plan for en "fælles fremtid for Ådalen", relateret til et permanent forum eller organ i en eller anden form. Spørgsmålet om, hvilken rolle den eksisterende folkeforening kunne og skulle spille i denne sammenhæng, forblev åbent.

En foreløbig status over, hvad fremtidsværkstedet havde ført til, kunne gøres op på følgende måde: Betragtet under ét repræsenterede de seks projektgruppers fremtidsudkast en

potentielt set omfattende integration af naturpolitik og udviklingspolitik for området. Det var i sig selv noget nyt, men det særlige – som deltagerne også fremhævede – var det forhold, at disse udkast var blevet skabt i en dialog mellem borgere fra de forskellige landsbyer. Hermed var der for første gang på et bredt, folkeligt grundlag blevet dannet en forestilling om, at Halkær Ådal kunne have en fælles fremtid – en forestilling, der jo tidligere var foregrebet med oprettelsen af *Folkeforeningen*, men som indtil nu netop ikke havde haft en bred forankring. På denne baggrund kunne man se fremtidsudkastene – med deres sammenbinding af de forskellige geografiske områder af Ådalen og af økonomiske, sociale og kulturelle dimensioner – som en form for "af-sektorisering" af tilgangen til naturforvaltningen i specifik forstand og til forvaltningen i det hele taget. Det var et første udtryk for, hvad et "nedefra"-blik på (natur-)forvaltning åbner mod.

Hvorfor dukker dette perspektiv op? Det er ikke blot en konsekvens af, at man "inddrager" borgerne. Vi ser det som inspireret af det "utopiske værkstedsarbejde", der jo forbinder en bred (ikke-specialiseret) temaformulering, orienteret mod den menneskelige livssammenhæng, med en særlig arbejdsmæssig "opfordringsstruktur", orienteret mod (utopiske) ønskeforestillinger snarere end mod interesser. Det åbner for forestillinger om en gestaltning af livsforholdene, der har sit udgangspunkt i hverdagslivet. Derved rykkes også perspektivet på naturforvaltningen et første skridt væk fra såvel en ekspertorienteret som en interessegruppeorienteret planlægningstankegang. Fremtidsværkstedet opfordrer til dialog og kooperation "nedenunder" eller "ved siden af" ideologier og meningsforskelle, og det er også dette sociale rum, man genfinder i den fælles horisont, som alle de forskellige fremtidsudkast umiddelbart relaterede sig til. Det er først og fremmest i denne fælles horisont, den utopiske orientering lever, og den er derfor også essentiel for skabelsen af en demokratisk (natur-)forvaltning. Men som vi allerede har noteret ovenfor, og som vi yderligere skal se i det følgende, er det ikke en nem opgave at fastholde og konkretisere den fælles horisont som en integreret dimension af videreudviklingen af fremtidsudkastene til praktiske projekter.

I første omgang var den etablerede fælles, utopiske horisont umiddelbart tæt knyttet til værkstedsarbejdet. I arbejdet med at forvandle fremtidsværkstedets fremtidsudkast til konkrete projektplaner var de enkelte arbejdsgrupper, hver for sig, naturligt nok i høj grad orienteret mod et praktisk handlingsperspektiv, hvilket skubbede dem i retning af det, vi har kaldt en "aktivistisk-entreprenørmæssig" holdning. Denne holdning var givetvis en væsentlig forudsætning for den entusiasme, der en måned efter fremtidsværkstedet – stadig – prægede grupperne på opsamlingsmødet, men den indebar samtidig en svækkelse af den utopiske horisont og dermed af muligheden for at se fremtidsudkastene som knyttet til en omfattende livssammenhæng for

hverdagslivet og fællesskabet i Ådalen. Risikoen for en selvstændiggørelse af de enkelte initiativer på bekostning af den demokratiske helhed og en koncentration om de lettest realiserbare ideer var nærliggende.

Det er ikke første gang i vores arbejde, vi har mødt en sådan dynamik, og vi har da også gjort den erfaring, at det netop på dette tidspunkt er afgørende, at vi som ansvarlig forskergruppe bruger vores viden og erfaring til at styrke den utopiske horisont, fordi det er den, der bærer det *demokratiske* perspektiv og dermed også den mulige fornyelse af – i dette tilfælde – den eksisterende (natur-)forvaltningspraksis. Den utopiske horisont fastholdes ikke blot ved at opfordre folk til at "gå på begge ben"; det er nødvendigt, at der hele tiden arbejdes på at fastholde eller (gen-)skabe et *socialt rum*, hvor den utopiske horisont kan reproduceres og udvikles, og det er – i en aktionsforskningssammenhæng som den nærværende – forskergruppens ansvar at understøtte og tage initiativ til det. Kun hvis dette sker, kan *det lokale* udfolde sine potentialer for *det samfundsmæssige* – og det vil i denne sammenhæng sige: identificere, fastholde og tage ansvar for almene aspekter af en naturpolitik, der – samtidig med at den "organisk" forbinder sig med en politik for den lokalsamfundsmæssige udvikling - netop ikke blot refererer til interessegruppers ønsker og behov, men som i kimform kan tematisere en forestilling om en fælles bæredygtig fremtid. *Forskningsværkstedet* er først og fremmest udviklet som et svar på denne opgave.

På opfølgningsmødet, der jo skulle forberede deltagelsen i det kommende forskningsværksted, blev alle projektgrupperne derfor også bedt om at udarbejde en præsentation af deres fremtidsudkast, hvor både det utopiske perspektiv og de påtænkte konkrete initiativplaner skulle indgå. Disse projektpræsentationer skulle så danne afsæt for arbejdet i forskningsværkstedet. Det blev også diskuteret, hvilke (typer af) eksperter, det ville være oplagt at invitere. En række forslag, både i form af personer og af "eksperttyper", blev formuleret af deltagerne på mødet, mens den endelige udvælgelse og prioritering blev lagt i hænderne på forskergruppen.

Forskningsværksted: Lokalsamfundsmæssig natur- og udviklingsplan fra neden

Forskningsværkstedet blev afholdt over to omgange (hhv. halvanden dag i april og én dag i maj) med en måneds mellemrum. I det oprindelige projektudkast var forskningsværkstedet jo bl.a. tænkt som ramme for et møde mellem værkstedsdeltagerne fra Hillerød-området og Halkær Ådal. Det var derfor heller ikke på forhånd fastlagt, hvor forskningsværkstedet skulle finde sted. Da tyngden imidlertid, som tidligere nævnt, umiskendeligt lå i Halkær-værkstedet, blev det besluttet, at begge værkstedsgange skulle finde sted i Halkær. Repræsentanter for Hillerød-værkstedet deltog i det

første forskningsværksted, hvor de præsenterede en ide om en *Naturbus*, som de havde udviklet på deres fremtidsværksted og også arbejdet videre med (jf. yderligere nedenfor). Deres ide blev genstand for stor opmærksomhed, men sammenlignet med Halkær-grupperne stod de ret isoleret med henblik på mulighederne for at gå videre med deres ide, og de valgte derfor at stå af i forhold til den anden værkstedsgang. Samlet set blev forskningsværkstedet således først og fremmest koncentreret om diskussion og udvikling af ideerne i forhold til Halkær Ådal. Der deltog omkring 30 personer, hvoraf ca. halvdelen var repræsentanter for projektgrupperne (der alle var repræsenteret), mens resten var eksperter og fagfolk. Der var en mindre udskiftning mellem de to gange – både på ekspert- og projektgruppesiden, men alle projekter var repræsenteret begge gange. I udvælgelsen af eksperter lagde vi vægt på, at en mangfoldighed af ekspertviden skulle være repræsenteret, og at både eksperter med lokal forankring og eksperter med en mere almen baggrund skulle deltage. Det førte til følgende faglige sammensætning af ekspertgruppen: to biologer (en fra Roskilde Universitetscenter, en fra Miljøskolen/Esrum Møllegård), en geolog (Roskilde Universitetscenter), en lokal repræsentant fra Friluftsrådet, to repræsentanter fra Teknik- og Miljøforvaltningerne for hhv. Nordjyllands Amt og Frederiksborg Amt, forstanderen for Nordjyllands Landbrugsskole, en medarbejder fra Center for Forskning og Udvikling i Landdistrikter, en erhvervsøkonom med speciale i økologisk landbrugsudvikling fra Ålborg Universitet, en advokat med speciale i andelsboligfællesskaber, en energi-specialist og en repræsentant for forvaltningen i Års Kommune. En repræsentant fra Nibe Kommune meldte afbud. Denne gang fandt værkstedsarbejdet sted på Halkær Kro. Der var bred opbakning til denne beslutning, hvilket kan ses som et udtryk for den sociale integration, der havde fundet sted på og i forlængelse af fremtidsværkstedet. For nogle af deltagerne i forskningsværkstedet var det første gang, de besøgte kroen.

Første forskningsværksted: Mellem enkeltstående fremtidsudkast og en sammenhængende natur- og udviklingsplan

Som nævnt sigter forskningsværkstedet på at bryde det traditionelle hierarki mellem hverdagserfaringer og ekspertviden. Derfor startede forskningsværkstedet med, at alle grupperne præsenterede deres fremtidsudkast og hermed inviterede eksperterne til ”at træde indenfor” i den utopiske horisont – i første omgang med deres spontane reaktioner på udkastene: ”Kan I se jer selv i dette?” Herefter var resten af værkstedsarbejdet helliget kritiske og kreative dialoger om de enkelte udkast, både *som* enkeltprojekter, men også – og først og fremmest – med det sigte at styrke det

fælles i og mellem de enkelte projekter. Diskussionerne bevægede sig frit på flere niveauer, herunder de praktiske handlingsmuligheder, men gennemgående blev den utopiske horisont forsøgt fastholdt som orienteringspunkt for diskussionerne.

Arbejdsformerne vekslede mellem mindre foredrag, diskussioner og ideudvikling i plenum, arbejde i de enkelte projektgrupper (med støtte fra eksperter) og tematisk gruppearbejde på tværs af projektgrupperne. Værkstedsarbejdet varede den første dag (fredag) fra middagstid til godt ud på aftenen og den anden dag (lørdag) fra morgen til sidst på eftermiddagen. Der var fire arbejdsskridt.

Første skridt drejede sig om en udbygning af ideerne[7]. Alle projektgrupperne havde medbragt vægaviser, hvor de i tekst, billeder og skitser fremstillede deres projekt i grundtræk. Disse vægaviser var hængt op i en halvkreds i den ene ende af kroens store sal, omkranset af store luftfotos af de to områder (Gribskov-Esrum Sø og Halkær Ådal). Værkstedsarbejdet startede med en "rundvisning i ideerne": Projektgrupperne præsenterede på skift deres udkast, og ét for ét blev de kommenteret af deltagerne. Spørgsmål og kritiske kommentarer var tilladt, men den primære opfordring lød på ideer til udbygning og konkretisering af projekterne. Kritik fik så typisk karakter af spørgsmål eller "medtænkende forslag".

Først præsenterede aktionsforskerne de ideer, der var blevet udviklet i Hillerød-værkstedet, hvorefter den eneste projektgruppe herfra fremlagde sin ide:

- "Naturbussen" – Naturbussen var et svar på kritikpunkter så som: "Skoven bruges for lidt" – "Der er for ringe viden om skov- og landbrugsøkonomi" – "Byboens billede af landlivet er for romantisk" – "Der mangler naturaktiviteter, som tilgodeser mennesker med svagt eller manglende netværk". Ideen var så: "Hvad med en *Naturbus*, der afgår fra Torvet *hver* aften kl. 19?" Netop denne faste afgang var vigtig i forhold til "mennesker med svagt netværk": det er ikke noget man på forhånd skal melde sig til el.lign. Bussen kunne så f.eks. besøge naturvejledningscentre, skovfogeder, naturlegepladser, skove, søer og indbefatte nattergaleture. I dagtimerne kunne bussen bruges til mobile udstillinger, arrangerede ture for institutioner og skoler, private grupper, foreninger osv. Bussen skulle fast have tilknyttet en chauffør og en naturvejleder, mens der til særlige formål/ture kunne inddrages relevante eksperter: skovfoged, rovfugleekspert, biolog, landmand osv. – I kommentarerne blev det fremhævet, at natur- og miljøkonflikter bedre kan håndteres, hvis man bringer byboere ud på

[7] Vi vil i det følgende kun i begrænset omfang beskrive, hvordan de forskellige projektideer blev udviklet i løbet af forskningsværkstedet. I kapitel 3 præsenteres i større fylde alle projekterne, sådan som de så ud ca. et år efter det indledende fremtidsværksted.

landet, og f.eks. blev værdien af at følge ”spor i landskabet” nævnt. Der var diskussion af økonomien i et bus-projekt, og ideen blev foreslået udbygget i forskellige henseender, f.eks. kunne der knyttes en kreds af andelshavere til, og man kunne overveje en kobling til skolebusdrift (der blev henvist til en ordning, som friskolen i Ejdrup har).

Herefter vendte vi os til Halkær-værkstedets projektideer:

- ”Efterskolen” – Gruppen fremlagde en udarbejdet skitse over projektet, der beskrev den nye efterskoles relationer til andre dele af lokalområdet. Efterfølgende blev der spurgt til eksisterende erfaringer med efterskoler, og især forholdet til den eksisterende friskole blev drøftet: Kan der opstå et problem i relationen mellem gruppen af mindre børn fra lokalområdet (friskolen) og en gruppe af store børn udefra (efterskolen)? Er der forældreopbakning bag ideen i friskolen?
- ”Kvinde-netværk” – Projektet om en kvindedaghøjskole havde ændret karakter til en bredere ide om et kvinde-netværk, der allerede nu var under etablering, og som skulle udbygges gennem en række aftenskolekurser. Der blev skitseret en organisationsmodel for netværket som bestående af mindre grupper med f.eks. halvårlige stormøder. I diskussionen blev der efterlyst en stærkere forbindelse til de andre projekter, der blev spurgt til, hvordan man egentlig kunne blive en del af netværket (svar: rekruttering via nettet, fra mund til mund, via folder og ”kulturkalender”), og netværkets potentiale som grundlag for at frisætte ressourcer i lokalområdet blev fremhævet.
- ”Bofællesskaber” – Gruppen fremlagde flere forslag. Man kunne tænke sig nye bosættelser i forbindelse med nedlagte landbrug, i tilknytning til landsbyer (det mest bæredygtige princip) eller nyetablering i udpegede områder. Der kunne være tale om andelsboliger, og der var allerede kontakt med en arkitekt. Der var to konkrete projektideer: et selvbyggerprojekt og et byggeri til tilflyttere. For så vidt som der ville blive tale om byggeri i det åbne land, måtte det ikke skæmme området. Kommentarerne til gruppen gik dels på byggeriets kvalitet – ville det blive økologisk byggeri, kunne man evt. tage det som anledning til at genskabe et håndværkernetværk i Ådalen? – og dels på det kontroversielle forslag om at ”bygge i det åbne land”. En indvending lød: Det kan godt være, det vil være attraktivt at bo, hvor der er særlig smukt, men hvorfor skal *jeg* synes, det er en god ide at bygge netop der? Et svar lød: Vi bliver udkantsområde og er nødt til at tiltrække mennesker – f.eks. fra Ålborg. Så det er også et svar på spørgsmålet om, hvordan vi får skabt tilflytning. Jo, men der er jo netop attraktivt her pga. naturen, derfor skal den ikke bygges til.

- ”Halkær Ådal tilbage til naturen” – Gruppen om ”Udviklings- og debatforum” havde bl.a. arbejdet med en ide om, at der skulle udarbejdes en plan for ådalens naturmæssige fremtid, bl.a. gennem etablering af et græsningslav. Man var nu gået videre ad denne bane og fremlagde et forslag om at føre ”Halkær Ådal tilbage til naturen”. Hvis man slukker for pumperne, vil ådalen af sig selv skifte karakter. Men hvad skal vi foretrække: sø eller eng? Gruppen havde ikke selv en entydig prioritering, og forslaget udløste en omfattende diskussion. Implikationerne af de forskellige modeller – sø eller eng – blev drøftet, men først og fremmest kredsede diskussionen om konsekvenserne for og involveringen af lodsejerne. Hvem skal afgøre, hvordan naturen skal være? Er det rimeligt, at en enkelt kan nedlægge veto? Man kunne nedsætte et lodsejerudvalg, evt. også med deltagelse af andre end lodsejere. Der blev henvist til, at *jordfordeling*, der er en afprøvet metode, kunne være en løsning – og i øvrigt er timingen god, for så vidt som en lokal forankring af miljøinitiativer har høj prioritet, og i vandmiljøhandlingsplan 2 indgår våde enge som et centralt redskab.
- ”Kanosejlads på åen” – Gruppen om ”Stisystemer og kanosejlads” havde – delvist af personmæssige grunde – koncentreret sig helt om at udvikle ideen om at forbedre mulighederne for kanosejlads på åen. Det omfattede bl.a. forslag til etablering af flere steder, hvor man kunne tage kanoer op af og sætte dem i åen. Kommentarerne gik bl.a. på forholdet mellem fri kanosejlads og lystfisker- og andre naturinteresser (hensyn til fuglenes yngletid og til odderen). Der blev også advaret mod en kommerciel kanoudlejning. Også her blev der foreslået et lodsejermøde – selv om (kano-)sejlads på åen for så vidt er en eksisterende ret, og det blev fremhævet at de forskellige initiativer i forhold til ådalen burde koordineres. Inddragelsen af lodsejerne stillede sig ikke blot som et principielt spørgsmål, men som en meget nærværende opgave. Der var nemlig sket følgende: Ideerne om kanosejlads, men også om evt. at slukke for pumperne, cirkulerede allerede blandt folk i Ådalen, bl.a. fordi projektdeltagerne selv havde talt med bl.a. ådals-lodsejere om dem. Og pludselig havde en lodsejer en dag opsat pigtråd langs med en del af åen, så man i hvert fald ikke kunne komme til og fra åen med en kano dér.
- ”Udviklingsselskab” – Gruppen (der havde et fagmandsislæt) fremlagde konkrete planer for, hvordan man kunne udvikle lokal selvorganisering af spildevandsrensning. Frem for at pumpe vandet til rensningsanlægget i Nibe, kunne man vha. pilerens etablere en lokal rensning. Det ville også i sig selv være en demokratisk værdi. I kommentarerne blev der

henvist til, at kunne bruge erfaringerne fra etableringen af et biogasanlæg i Vegger, og det blev foreslået, at spildevandsrensningen kunne suppleres med affaldshåndtering. Der blev også spurgt til ejendomsformen: skal det køre som en privat virksomhed, på andelsbasis eller?

Som en *overgang* mellem første og andet arbejdsskridt var der indlagt en vandretur i den nærmeste del af Ådalen: besøg på Møllegården, der nu er naturcenter, vandring i overdrevene og langs åen (med besigtigelse af pigtråd). Tilbage på kroen stillede vi spørgsmålet: "Hvad tager vi med os fra vandreturen?". Blandt kommentarerne var: – Samtalerne, når man går i naturen – Lokalområdets historie er vigtig for vores arbejde nu og her – Enestående fint overdrev i Ørnebakkerne; men sikkert også enestående urentabelt at drive. Godt at staten er trådt til – Se sin egen natur med andres øjne ved at høre deres kommentarer – Det samlede indtryk af Ådalen som attraktivt naturområde.

Det *andet skridt* blev indledt med et foredrag (efter aftensmaden) v. Peder Agger (biolog, Roskilde Universitetscenter, tidl. formand for Naturrådet)[8]. (Foredrag og diskussioner fandt sted i en mindre sidefløj til den store sal. Således bevægede værkstedsdeltagerne sig også i bogstavelig forstand frem og tilbage mellem det visionære idearbejde i forhold til projekterne og de diskuterende og reflekterende mellemspil.) Foredraget havde titlen "Bæredygtig udvikling – lokalt og globalt" og gav et kort rids over naturudvikling i Danmark, med vægt på perioden efter krigen. Et anskueligt ledespørgsmål var: Hvordan kan det være, at storken (næsten) er forsvundet? Der blev lagt vægt på de større og komplekse sammenhænge, der kendetegner naturudviklingen, men også på mulighederne for en lokal naturforvaltning. Forholdet mellem landbrug og naturudvikling stod i centrum. Foredraget præsenterede ideen om *naturplaner* – der kom til at spille en vigtig rolle i det videre forløb. Naturplaner udarbejdes i forhold til en enkelt gård gennem "køkkenbordssamtaler" mellem landmanden og en landbrugskonsulent. Planerne har en frivillig karakter. I diskussionen af foredraget, der også blev ført med udgangspunkt i spørgsmålet: "Hvad tager vi med os fra foredraget?", stod ideen om naturplanen i centrum, og det blev bl.a. foreslået, at flere skulle inddrages i udarbejdelsen af naturplaner, og at naturplaner og jordfordelingsaftaler skulle kobles sammen, ligesom man kunne forestille sig "naturlav" mellem beboerne i landsbyerne og landmændene. Men der var også andre kommentarer, f.eks. blev det fremhævet, at i Ådalen er der arter, man har et særligt ansvar for, såsom Gul Stenbræk og odderen, ligesom der blev gjort opmærksom på betydningen af den "lille" eller "skjulte" natur (regnorme; naturindholdet i

[8] Indholdet af dette – og andre – ekspertindspil er mere udførligt beskrevet i kapitel 2.

produktionsjord, der varierer meget i økologisk og konventionelt landbrug, m.v.), der let bliver overset. Og det blev diskuteret, hvad landbrugets rolle – skyld, ansvar – er. Herom var der ikke enighed, men nok om, at det ikke uden videre er den enkelte landmand, man skal skyde på. Naturproblemerne i dag er *samfundsmæssige*: ”Det drejer sig om hele vores væremåde i naturen. Vi har det landbrug, vi ønsker.” Men det fritager ikke den enkelte fra ansvar.

Lørdag formiddag var helliget *tredje skridt*. Her blev alle projektgruppernes fremtidsudkast gennemarbejdet i såkaldte *advokaturgrupper*. I advokaturgrupperne anlægger man et konsekvent ensidigt blik på de forskellige fremtidsudkast. Hvert advokatur repræsenterer en bestemt *almen* interesse eller dimension, og det er så gruppens opgave at undersøge, om denne dimension kommer til sin ret i de enkelte udkast og projekter, og evt. også at komme med forslag til, hvordan den i givet fald kunne indarbejdes eller styrkes. Det var forskergruppen, der spillede ud med forslag til advokaturer. Disse forslag blev så diskuteret og tolket i plenum, og alle havde mulighed for at komme med yderligere forslag. Deltagerne valgte selv, hvilken advokaturgruppe, de ville indgå i, og kun hvis der var nogle, der meldte sig til et advokatur, blev det gennemført. Opfordringen til grupperne gik på, at man kort vurderede alle projektideerne, men derefter valgte en til to ud til særlig behandling, men i øvrigt havde grupperne fuld frihed til at gribe deres arbejde an, som de ville. I praksis deltog der både eksperter og projektgrupperepræsentanter i alle grupperne. Der blev arbejdet i advokaturer med følgende overskrifter:

- Sammenhæng i hverdagslivet, mellem arbejde, hjemme- og fritidsliv.
- Demokrati og mindretalsbeskyttelse. Dialoger, balance mellem de lokale og resten af befolkningen.
- Effektivitet og bæredygtighed.
- De svage i samfundet. Er der tænkt nok på ideerne ”fra de svages synsvinkel”?
- Naturværdier. Er der tænkt nok på bevarelse af naturværdien?

Alle de lokale fremtidsudkast fik igennem advokaturgrupperne udbygget deres utopiske horisont . Igennem advokaturernes ensidige kommentarer opstod der en skærpet opmærksomhed om nødvendige almene hensyn i de konkrete initiativer, samtidig med at der også fremkom en række forslag til konkretisering af ideerne. Således fik f.eks. projektet om ”Kanosejlads og stisystemer” af advokaten for naturværdierne en påmindelse om ikke at drive det for kommercielt og til at gå i dialog med lodsejerne. ”Bofællesskaberne” fik fra ”demokratiadvokaten” et råd om at sikre en lokal offentlig regulering under Folkeforeningens paraply. ”Naturbussen” fik fra ”hverdagslivets advokat” et råd om at koble en ide om forsyning med økologiske fødevarer og afsætning af

byhusholdningens kompost til busrundturen, og ”de svages advokat” fremhævede, at også landmanden kan under bestemte betingelser være ”den svage part”. For blot at nævne nogle få eksempler. ”Advokaternes” kritik og forslag blev kun i begrænset omfang diskuteret, idet det var op til de enkelte projektgrupper selv at bestemme, hvad de vil tage ind, men der er for os ingen tvivl om, at advokaturerne på en let og håndfast måde bidrog til at styrke de sider af fremtidsudkastene, som udtrykker de almene interesser, som advokaturernes værdiorientering lægger op til.

Efter disse forskellige former for gennemarbejdning og udbygning af projektideerne fulgte så – lørdag eftermiddag – værkstedsarbejdets *tredje skridt* i form af en fremadrettet status. Først udarbejdede de enkelte projektgrupper – bistået af eksperter efter eget valg – en status over deres projektide, set i lyset af forskningsværkstedet, og formulerede, hvad de så som deres (vigtigste) kommende arbejdsopgaver, der rakte fra spørgsmål, der skulle undersøges og afklares, til initiativer og kontakter, der skulle tages. Det blev så præsenteret i plenum, og yderligere kommentarer og forslag blev føjet til.

Herefter stillede vi i plenum spørgsmålet: ”Hvad er det nye i forhold til den eksisterende naturpolitik og –forvaltning?” Det var især to forhold, der blev fremdraget. Det ene drejede sig om *den demokratiske dimension*. Det arbejde, der var gået i gang med fremtidsværkstedet og nu blevet videreført i forskningsværkstedet, blev forstået som et væsentligt supplement til det nuværende demokratiske system. I stedet for et folkestyre baseret på en professionel forvaltning, blev tingene her potentielt vendt på hovedet: ”Ansvaret følger mennesker i området. Et demokratisk ansvar for det almene udvikles ved at gøre det almene personligt.” Der var dog også mere forsigtige røster: ”Vi er tidligt i den demokratiske proces. Succeskriterierne er endnu ikke opfyldt. Hvordan vil det mon gå videre frem?” Det blev også fremhævet som en betydningsfuld side af den demokratiske proces, at der var sket en nuancering af synet på hinanden (”nedbrydning af fjendebilleder”).

Det andet forhold, der blev fremhævet, drejede sig om den udvidede og ændrede horisont – fastholdt i ideen om *samlet natur- og udviklingsplan for Ådalen*. Ideen om naturplaner, der var blevet introduceret i Peder Aggers foredrag, var blevet grebet og omformuleret i løbet af lørdagens arbejde, bl.a. i forbindelse med gruppernes projektstatus – og her først og fremmest i diskussionen af den oprindelige ide om ”Halkær Ådal tilbage til naturen”, der på dette tidspunkt blev slået sammen med ideen om ”stiforbindelser”. Her blev det foreslået, at ideen burde tænkes ind i en fælles naturplan – selv om man godt allerede nu kunne gå i gang med nogle af de konkrete initiativer. Det blev nævnt, at naturplaner burde have et betragteligt tidsperspektiv, f.eks. 20 år. I

den afsluttende sammenfatning blev det nu fremhævet, at en sådan naturplan – ”fra neden” – var en ny form for (selv-)forvaltning, og der blev formuleret forslag til, hvordan en ”lokal overvågning af naturen” kunne etableres, bl.a. ved at inddrage skolebørn - et forslag, der blev videreudviklet på næste forskningsværksted. En sådan naturplan for en hel egn var i sig selv noget nyt. Men endnu mere afgørende så man *sammenkædningen mellem udviklingspolitik og naturforvaltning* i form af en ”natur- *og* udviklingsplan”.

Inden for rammerne af en sådan plan skulle nye initiativer i lokalområdet – herunder dem, som allerede var søsat i kølvandet på fremtidsværkstedet – gennemarbejdes i forhold til deres (mulige) samspil med andre initiativer og i forhold til deres almene – naturmæssige, sociale og kulturelle – implikationer. Natur- og udviklingsplanen var således også et svar på den selvkritik, der under diskussionen af ”det nye” blev formuleret i følgende sætning: ”Savner, at projekterne binder sig sammen med hinanden.” Den lokale natur- og udviklingsplan skulle ikke ses som noget, der primært skulle udarbejdes af områdets myndigheder, men netop som et resultat af frivillige dialoger og samarbejder mellem Ådalens beboere, koordineret gennem en bredt forankret folkeforening. Selvfølgelig skulle der være en tæt og åben udveksling med de politiske og administrative organer, men ansvaret for natur- og udviklingsplanen skulle ligge hos befolkningen. Ideen om en samlet natur- og udviklingsplan blev anset som så vigtig, at det blev besluttet, at den skulle stå centralt i arbejdet på forskningsværkstedets anden del.

Til sidst diskuterede vi, hvad der skulle arbejdes med frem til forskningsværkstedets anden del. Alle grupperne skulle overveje spørgsmålet om ”et lokalt offentligt forum for udviklingen og naturforvaltningen i området”: hvordan kunne man forestille sig et sådant forum, hvordan så man sit eget projekt i forhold hertil. Endelig blev der formuleret et katalog over ideer, der ikke burde glemmes, men som man – allerede nu eller senere – kunne gå videre med. Ideerne vedrørte projekternes økonomiske muligheder (tilskudsordninger, f.eks.), påpegede forhold, der ”var faldet ud” (f.eks.: ”der mangler noget om trafikken”), men var først og fremmest relateret til ideen om en samlet natur- og udviklingsplan.[9]

Et sidste *fjerde skridt* var udarbejdelsen af værkstedsprotokol. Ligesom ved fremtidsværkstedet var hele forløbet blevet fastholdt undervejs på vægaviser, der så dannede grundlag for værkstedsprotokollen, der udgjorde et vigtigt redskab for gruppere repræsentanternes tilbagemelding til deres grupper og for deres forberedelse til forskningsværkstedets anden del.

[9] Jf. nedenfor, kapitel 3, hvor vi sammenfatter ideerne til en natur- og udviklingsplan.

Andet forskningsværksted: Natur- og lokaludvikling, forankret i hverdagslivet.

Dagsordenen for andet forskningsværksted var at konkretisere og udarbejde skridt til virkeliggørelse af en natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal. Samtidig skulle der følges op på de enkelte projektgruppers initiativer. Der var blevet "bestilt" oplæg fra nogle af eksperterne, og der var blevet inviteret en ny ekspert til at fortælle om landbrugets erfaringer med konfliktløsning og jordfordeling. Værkstedet, der strakte sig over en enkelt dag fra k. 9 til 15, havde to hovedpunkter. Om formiddagen var temaet: *Natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal*, om eftermiddagen: *Samarbejdsformer og konflikthåndtering*.

Indledningsvis fremlagde projektgrupperne en kort status. Grupperne omkring "Udviklingsselskab" (der havde koncentreret sig om et af deres delprojekter: pilerensning af spildevand), "Bofællesskaber," "Kvinde-netværk" og "Efterskole" havde alle få forskellig vis arbejdet videre med deres projekter, mens "Kanosejlads/Stisystemer" og "Halkær Ådal tilbage til naturen" afventede udfaldet af andet forskningsværksted. For disse to projekter gjaldt det, at de havde følt sig noget lammede af den reaktion, de havde mødt på deres første ideer om at "føre Ådalen tilbage til naturen" (jf. ovenfor).

Derefter tog vi fat på temaet om "Natur- og udviklingsplan". Vi startede i "det utopiske rum", som vi havde indrettet i den ene ende af den store sal. Her var projekterne hængt op sammen med en fremstilling af *den utopiske horisont*, som de var blevet udviklet i relation til. Indretningen af "det utopiske rum" var en symbolsk markering, der skulle fastholde det almene eller fælles, som jo nu var blevet konkretiseret til ideen om en lokal natur- og udviklingsplan, og modvirke tendensen til en selvstændiggørelse af de enkelte projekter og dermed også til en utidig indsnævring af deres horisont. Hvor vi i det første forskningsværksted havde bevæget os frem og tilbage mellem et projekt- og et mere alment diskussionsrum, så forsøgte vi således med denne markering at skærpe opmærksomheden over for *det almene i projekterne* og *projekterne som en del af noget alment eller fælles*. I løbet af dagen bevægede vi os igen frem og tilbage mellem de to rum, idet vi nu afrundede hver runde i diskussionsrummet med i det utopiske rum at spørge: "Hvad tager vi med os i det utopiske rum?" – og notere svarene på vægaviser.

Den utopiske horisont bestod af to elementer. Som det ene havde vi i en "blomst" sammenfattet de almene dimensioner, der først og fremmest havde været arbejdet med i "advokaturerne". De repræsenterede "interesser", man permanent skal have for øje, og havde nu på baggrund af arbejdet i det første forskningsværksted fået følgende formulering:

- Naturværdier plejes og bevares ud fra et forsigtighedsprincip.

- Dialoger og samarbejde, konflikthåndtering: Afbalancering af lokale, nationale og globale interesser.
- Effektivitet og økonomisk bæredygtighed: Udvikling og dynamik i området.
- De svage i samfundet: Hensynet til mindretal og dem med få sociale, økonomiske og kulturelle ressourcer.
- Sammenhæng i hverdagslivet: Arbejde og produktion med respekt for og bevidsthed om naturen vi lever i. Arbejde og fritid hænger sammen. Bæredygtig trafik og transport.

Det andet element bestod i en samling af stikord og ideer fra det første forskningsværksted, der tilsammen angav en *arbejdsorientering* for det, vi nu skulle i gang med:

- Der skal laves en naturfremtidsskitse for Ådalen.
- Naturformidlingscenter.
- Udviklingsselskab – lokale ideer bakkes op, så nye virksomheder kan etableres.
- Naturformidlingsparker.
- Anvendelse af lokal viden.
- Lokalområdets historie er vigtig for vores videre arbejde.
- Det samlede indtryk af ådalen som attraktivt naturområde.
- Køkkenbordsmodellen.
- Naturplaner bliver en vigtig del af landmandsuddannelse.
- Alle skal kunne lave naturplaner.
- Noget nyt: en samlet naturplan/natur- og udviklingsplan.
- Beskrivelse af ådalen som biotop.
- Utopirum.

Efter således at have genopfrisket den utopiske horisont tog vi fat på arbejdet med at konkretisere ideen om en natur- og udviklingsplan. Arbejdet var bygget op om tre ekspertoplæg, efterfulgt af diskussion og afrundet med spørgsmålet: Hvad tager vi med os i det utopiske rum? De tre oplæg[10] skulle uddybe ideen om *naturplaner* (v. Peder Agger), om *lokal borgerdeltagelse i overvågning af naturplaner* (v. Claus Heinberg, geolog, Roskilde Universitetscenter) og om *naturcentres rolle i overvågning af miljøet* (v. Peter Uhl Pedersen, biolog, Miljøskolen/Esrum Møllegård). Et fjerde

[10] Jf. mere udførligt fremstillingerne i kapitel 2.

oplæg om *socialt bæredygtig udvikling* (v. Jan Holm Ingemann, Erhvervsøkonom, Ålborg Universitet) måtte aflyses.

Peder Agger beskrev, hvad han så som en mulig utopisk horisont for arbejdet med en samlet naturplan for Halkær Ådal: ”at lokke storken tilbage” og skabe ”en blå Halkær Bredning”. Naturplaner kan anvendes til at omlægge og styre erhvervsstøtteordninger til gavn for miljøet; både natur/kultur og halvkultur/natur bør inddrages i sådanne planer, der kunne blive et vigtigt redskab for en naturforvaltning, der ikke bare var tilpasset det lokale landskab, men også det lokale samfund, og som i højere grad, end tilfældet er i dag, baserede sig på frivillighed og dialog. Han beskrev endvidere, hvordan naturplaner i tilknytning til en enkelt landbrugsejendom bliver til gennem markvandringer og køkkenbordssamtaler mellem landmand og landbrugskonsulent.

I forlængelse af oplægget blev forholdet mellem den enkelte landmands (eller lodsejers) interesser og en mere almen interesse diskuteret, og det blev foreslået, at et offentligt forum kunne stille overordnede mål op for naturplaner af den nævnte type, samtidig med at det også blev fremhævet, at den enkelte landmand som regel *er* interesseret i at pleje naturen, f.eks. via læhegn. Spørgsmålet om (kendskab til) lovgivning og støttemuligheder blev diskuteret. Gustav Schaarup fra Nordjyllands Amt (afd. for teknik og miljø) redegjorde i et lidt større indlæg for amtets arbejde med naturplaner og naturovervågning, og fortalte om et initiativ, hvor man havde stillet en skurvogn op og inviteret interesserede lodsejere til at se allerede eksisterende ideer og være med til at udvikle nye. Efter en halv snes dage havde skurvognen frembragt 30 - 40 ideer, og der kommer stadig nye til. Der er udarbejdet 25 projekter, der trækker miljøet i den rigtige retning, men der er ikke lavet en helhedsplan.

På spørgsmålet om, hvad vi ville tage med i det utopiske rum, lød nogle af svarene: ”Den *anden* stork kommer til Vegger” (i 2002 var der én alenestork i reden i Vegger) og ”den blå bredning” – både som perspektiver og kriterier for en vellykket naturpolitik. Endvidere: Vigtigheden af at kombinere den enkelte horisont med de store mål, men samtidig huske, at naturen er omskiftelig, og at planer også kan være snærende. I forhold til køkkenbordssamtalerne blev det betonet, at ikke blot land*manden*, men også landmands*konen* og børnene burde være med. Det ville give et mere differentieret perspektiv. I forlængelse heraf blev det også drøftet, hvordan det videre arbejde med en plan kunne gribes an. Forskellige start-punkter blev nævnt: Hver enkelt ejendom og hver enkelt gruppe, hvorefter de enkelte planer kunne lægges sammen. Eller: Hvis man startede med Bredningen, ville det måske være mere håndterligt end en plan for hele Ådalen. Man kunne så begynde med at præsentere en åben ide – ikke en konkret plan – for de implicerede lodsejere. Men:

hvis man nu begyndte med *vandrensning*, så kunne dette konkrete problem måske bringe folk sammen. Under alle omstændigheder: set i et lidt større perspektiv, måtte det være de folkelige foreninger, der bandt de mange forskellige interesser sammen med en samlet plan for Ådalen.

En naturplan indebærer nødvendigvis også en permanent naturovervågning. Claus Heinberg stillede i sit oplæg spørgsmålet: Hvem kan lave naturplaner – og hvem kan deltage i naturovervågning? Han fremhævede, at udarbejdelsen af naturplaner ikke behøver være en ekspertopgave. De kan laves af konsulenter, landmænd, men også af lægfolk, "amatører" i den oprindelige betydning af ordet: (natur-)elskere. Tilsvarende gælder for spørgsmålet om, hvem der kan stå for naturovervågningen. Som et eksempel beskrev han den rolle, som *skoler* kan have: De små klassetrin kan f.eks. registrere bestemte plantearter; de større klassetrin kan varetage mere komplicerede opgaver, f.eks. i samarbejde med naturfredningsforeninger; og de ældste klassetrin kan bidrage til at skabe overblik over den lokale biologis udvikling over tid. Han fremhævede, at en lokal naturovervågning vil skabe et nyt forhold til den lokale natur og også nye sociale bånd – samtidig med, at man dog ikke skal se bort fra, at en sådan lokal naturovervågning også kan eksponere eller forstærke lokale interessekonflikter.

Overalt i landet findes der lokale "naturcentre" med en naturvejleder tilknyttet – således også i Halkær. Det var bl.a. deres mulige rolle, Peter Uhl beskæftigede sig med. Han henviste til, at naturvejlederuddannelsen ikke i sig selv kvalificerer til at varetage en lokal naturovervågning, men at enkelte naturvejledere dog havde deltaget i overvågningsprojekter. Som et konkret eksempel, der som model godt kunne bruges i Halkær, fortalte han om, hvordan det såkaldte Coastwatch-center gennem 10 år har deltaget i overvågningen af et bestemt kystområdes naturtilstand. Han fremhævede endvidere, at det er vigtigt, at man i en naturovervågning arbejder med forskellige overvågningsmetoder, hvis resultater så kan sammenholdes. I forlængelse af Claus Heinbergs oplæg henviste han til, at skoler kan indsamle fænomenologiske iagttagelser, og helt konkret omtalte han det såkaldte, meget differentierede, "Blå Å-system", hvor deltagerne er 10% naturskoler og 90% folkeskoler. Og på amtsniveau findes der allerede et overvågningsnet, sådan som Gustav Schaarup også havde været inde på.

I diskussionen af de to oplæg om naturovervågning var interessen først og fremmest rettet mod spørgsmålet om børns inddragelse. Det blev fremhævet, at det var et eksempel på, at naturovervågning kan gøres til noget ukompliceret, og at natur*oplevelsen* forstærkes, når man overvåger og iagttager. Evt. kunne Halkær Naturcenter administrere skoleklassers undersøgelser. Der blev dog også advaret mod, at børn med tilknytning til landbohjem kunne komme i klemme,

hvis en naturovervågning blev kædet sammen med landbrugets udledninger og forbrug af pesticider. En mere grundlæggende skepsis blev også formuleret: Hvor effektiv er egentlig en sådan overvågning? Bliver det ikke det rene pjat, når børn overvåger? Er det ikke bedre at bruge teknologiske metoder for hurtigere og sikrere at konstatere problemer? Eksperternes svar på disse spørgsmål imødegik skepsissen, men pegede også på nødvendigheden af, at de skitserede former for overvågning ikke stod alene: ”Der er stor forskel på, hvilke emner man taler om. Teknologiske målinger skaber ikke bevidsthed om naturen. Og f.eks. fugletællinger sker faktisk ved amatører, der indberetter hvert år. Dyr og planter er i virkeligheden meget brugbare indikatorer til at overvåge naturen. Skoleklasser skal indgå i forhold til lokale naturplaner – ikke til landsdækkende sammenligninger.”

På spørgsmålet om, hvad vi tog med os, lød ét overordnet svar: En naturplan starter med at kortlægge, hvilke kvaliteter ved Ådalen, vi holder af og lægger vægt på. Man kan også begynde med mindre, eksemplariske projekter. Men belært af erfaringerne med udspillet om at ”standse pumperne” blev det af nogle fremhævet, at man ikke skal gå ud med alt for konkrete forslag, der er udarbejdet i en forholdsvis snæver kreds. Nødvendigheden af *offentlige* diskussioner – f.eks. i form af ”markedsdage” – blev betonet, og konkret blev det foreslået, at man kunne tage kontakt til landbrugsorganisationer og landbrugskonsulent om at udarbejde en naturplan for Ådalen (i snævrere forstand), der f.eks. kunne tage udgangspunkt i et græsningslav, en ide der jo allerede var formuleret i det indledende fremtidsværksted.

Efter frokost vendte vi os nu mod det andet hovedtema om samarbejdsformer og konflikthåndtering. Børge Sørensen fra Landbrugets Rådgivningscenter i Skejby fortalte om erfaringer med at løse interessekonflikter i landbruget. Han omtalte ideen om et ”multifunktionelt landbrug”, der fokuserer på andre måder at udnytte landbrugsbygninger på end til decideret landbrugsproduktion. Et multifunktionelt landbrug sigter på at udbygge det harmoniske samspil mellem landbrug, landskab og lokalsamfund. Landmanden kan blive en ressource i naturpleje. I særdeleshed gjorde han dog rede for *jordfordeling* som et muligt redskab i forbindelse med naturpleje. I forbindelse med en jordfordeling inddrages alle berørte lodsejere – hvad der også er nødvendigt, da bare én kan blokere en omlægning, der er nødvendig for naturgenopretningen. Jordfordelingen må ske på frivillig basis. Pointen er, at ”alle får mere ud af det, end de lægger i”. Det er – kun – muligt, fordi der som regel kommer mere jord på bordet, end man umiddelbart regner med, bl.a. i kraft af, at amtet kan gå ind med jord, som man råder over eller ligefrem har opkøbt med henblik på sådanne løsninger.

Jordfordelingsmodellen blev ivrigt diskuteret og vakte stor interesse, fordi man heri så en mulighed for at komme ud af ellers fastlåste modsætninger. Denne forhåbning blev også styrket af, at Gustav Skaarup gav udtryk for, at Amtet ville kunne indgå i en jordfordeling.

Herefter skulle arbejdet i forskningsværkstedet nu sammenfattes i to henseender, dels i forhold til projektgruppernes videre arbejde som konkrete enkeltprojekter og som dele af en samlet naturplan for Ådalen, og dels i forhold til spørgsmålet om etablering af et lokalt forum for borgere i ådalen som en ramme for det fremtidige arbejde.

Status ud fra de enkelte grupper kan – med hovedvægten på deres relation til en samlet natur- og udviklingsplan – sammenfattes i følgende punkter: ”Efterskolen”, med temaet ”idræt og natur”, kunne bidrage til overvågningen af fugle og vandløb – som led i skabelse af en naturbevidsthed. – ”Kvinde-netværket” kunne fokusere mere på kundskab inden for naturområdet. ”Vi er alle en del af naturen, og vi skal behandle hinanden ordentligt/”økologisk”. Kvinderne kunne lave en lokal afdeling af ornitologisk forening, og i forhold til køkkenbordsmodellen ville kvinderne i øvrigt nok have en anden horisont. Måske kunne man med tiden også blive købere af jord, der ikke kan bruges til produktion. – ”Udviklingsselskabet”, der havde koncentreret sig om spildevands- og pilerensning, understregede at køkkenbordmodellen kunne bruges, ligesom de inddragelsesmodeller, som Børge Sørensen havde fremlagt, forekom velegnede. Skærbæk Sø er et eksempel på noget, der kunne overvåges i sammenhæng med et nyt vandrensningsprojekt. – ”Halkær Ådal tilbage til naturen” fremlagde en række konkrete punkter til en ”naturfremtidsskitse”, hvor naturovervågning var en selvfølgelig del af projektet, hvor man kunne hente inspiration fra et projekt i Varde Ådal (”Operation engsnare”), og hvor man f.eks. også kunne inddrage jægere i overvågningen. En jordfordeling, støtte af Amtet, forekom også at være en nødvendig forudsætning for at kunne komme videre, og det blev besluttet at bruge det eksisterende pumpelaugs snarlige generalforsamling til at tage hul på diskussionen. – ”Kanosejlads/Stisystemer” formulerede det almene perspektiv i projektet således: ”Det skal være uproblematisk at bevæge sig rundt i området med kano, til fods og på cykel.” Projektet forenede de to sider af en natur- *og* udviklingsplan, nemlig naturbeskyttelse og brug af naturen. Naturovervågning kunne integreres i kanosejlads (vha. skemaer), og køkkenbordssamtaler og jordfordeling kunne også her være nyttige redskaber. – ”Bofællesskaber” havde differentieret deres projekt i flere mulige modeller, men fremhævede i øvrigt, at det var vigtigt, at kommende bosættergrupper ikke blev isoleret fra de øvrige initiativer og fra helhedsperspektiverne.

Når de enkelte projektgrupper gjorde deres forhold til ideen om et *lokalt forum for borgere i Halkær Ådal* klart, viste det sig, at alle ønskede et sådant forum og også betragtede det som en gevinst for deres eget projekt, hvis det blev etableret, men for et flertal af projekterne gjaldt det samtidig, at de kunne og ville gå videre med deres ideer under alle omstændigheder. Stærkest blev behovet for et forum formuleret af gruppen omkring "Udviklingsselskabet". Alle var dog enige om, at man skulle forsøge at fastholde en koordinering mellem de forskellige projekter, mens man arbejdede på at etablere en form for forum, en koordinering, der også skulle indebære en forpligtelse på løbende at diskutere projekternes udvikling i fællesskab.

Hermed var vi fremme ved det sidste punkt på forskningsværkstedets dagorden: *organiseringen af det fremtidige arbejde*. Diskussionen blev åbnet med et oplæg fra os, aktionsforskerne, som hermed trådte mere indholdsmæssigt direkte ind i arbejdet end tidligere. Ud over at tilrettelægge arbejdet – hvilket i kraft af den realiserede *opfordringsstruktur* selvfølgelig også har en indholdsmæssig betydning – havde vi undervejs også i et begrænset omfang bidraget med kommentarer, spørgsmål og ideer i forhold til de enkelte projekter. Men det var første gang, vi trådte frem med et egentligt oplæg. Vi havde påtaget os at sammenfatte og forsøgsvis strukturere de hidtidige spredte ideer og diskussioner om en fremtidig "organisering af det fælles". Vi har tidligere henvist til, at vi – i den type aktionsforskning, vi har udviklet – ser det som en væsentlig opgave for forskerne at bidrage til, at det *almene* eller *fælles* bliver fastholdt og repræsenteret i udviklingsarbejdet. Et eksempel på det var iscenesættelsen af "det utopiske rum". Det er ikke sådan, at vi som forskere nødvendigvis skulle være særligt kvalificerede til *i den konkrete sammenhæng* at repræsentere det almene. Tværtimod lægger forskningsværkstedet op til, at deltagerne ud af deres lokale perspektiver udvikler almene perspektiver – det er netop det, der udgør *forsknings*-dimensionen i værkstedsarbejdet. Men erfaringerne viser, at det er vanskeligt at fastholde og udvikle det almene perspektiv. Det var, som vi har set, også tilfældet her. Alle var enige om, at det var vigtigt at skabe et folkeligt forum, og at en natur- og udviklingsplan for Ådalen ikke ville kunne udvikles uden et sådant forum. Men der var ikke umiddelbart overskud til, at der kunne dannes en gruppe, der særskilt arbejdede videre med denne opgave. Medvirkende hertil var også den konflikt, der lå gemt i det forhold, at der jo *var* etableret en *Folkeforening for Halkær Ådal*, der i princippet repræsenterede et sådant alment perspektiv, men at denne forening ikke havde den brede, folkelige forankring, der var nødvendig for, at den legitimt kunne være organ for arbejdet med en natur- og udviklingsplan for Ådalen. Det var en problemstilling, der i værkstedsarbejdet gentagne gange var blevet benævnt, men heller ikke mere.

I vores sammenfatning skitserede vi en model, hvor en nykonstitueret folkeforening i et samspil med de eksisterende borgerforeninger udgjorde grundlaget for et fælles forum. Den nye folkeforening skulle varetage kontakter til amt, kommune og stat og skabe en lokal offentlighed, hvor initiativer kunne igangsættes, diskuteres og koordineres, og hvor der gradvist kunne arbejdes med udformningen af en samlet natur- og udviklingsplan for Ådalen. Der skulle være et sekretariat eller udviklingsråd, som løbende kunne tage sig af dette arbejde, og som også skulle forsøge at finde former til en permanent synliggørelse og udstilling af natur- og udviklingsplaner – inspireret af "det utopiske rum", der var etableret på forskningsværkstedet. I forlængelse af denne almene model blev folkeforeningens hhv. sekretariatets mulige arbejdsopgaver opregnet og diskuteret:

- Stå for offentlige møder og fremtidsværksteder.
- Afholde årligt marked eller stormøde, hvor også nye projekter kunne formuleres.
- Stå for koordinering af projekter.
- Støtte projekters udvikling til at være del af en natur- og udviklingsplan.
- "Passe på" utopierne.
- Udarbejde og tilbyde konfliktløsningsmodeller (eksempelvis: jordfordeling) – bl.a. sådan at konflikter kan minimeres, inden man henvender sig til kommune og amt.
- Opbygge ekspertnetværk og indsamle erfaringer fra "søster-eksempler", som enkeltprojekter og diskussioner kan trække på.
- Udgive nyhedsbrev til alle borgere i Ådalen.

Der blev ikke nogen afklaring af, hvordan man praktisk kunne nærme sig etableringen af et sådant fælles forum. Var der kræfter til det? Man måtte have flere med, og hvordan fik man det – samtidig med, at man skulle arbejde med de konkrete projekter? Nogle mente, at det under alle omstændigheder var de enkelte projekter, der måtte bære det fælles, andre fremførte, at man kunne henvende sig til amtet, for at få det til at tage et initiativ – et forslag, der specielt gik på spørgsmålet om jordfordeling. I første omgang var der opbakning til, at den eksisterende folkeforening kunne stå for det praktiske sekretariatsarbejde, som den havde visse, begrænsede ressourcer til. Selv om Folkeforeningens status som sagt var omdiskuteret, var dette forslag ukontroversielt, fordi de personer, det konkret drejede sig om, havde deltaget i værkstedsarbejdet og nød bred tillid. Det blev betonet, at den vigtigste opgave nu var at opbygge en bred folkeforening og skabe åbenhed over for hele lokalområdet.

Det blev i forlængelse heraf besluttet, at en *koordinationsgruppe* bestående af repræsentanter fra alle projektgrupperne i samspil med den eksisterende Folkeforening skulle have

ansvaret for at føre det igangsatte arbejde videre og herunder tage initiativ til at omskabe den eksisterende folkeforening. Udover at samordne det videre arbejde med projekterne skulle koordinationsgruppen arrangere den første åbne *markedsdag* engang i sensommeren/begyndelsen af efteråret. Her skulle de forskellige projekter og ideen om en natur- og udviklingsplan for Ådalen præsenteres og stilles til diskussion offentligt.

Offentligt arrangement: Markedsdag i Halkær Ådal

Markedsdagen blev – på møder (i juni og august) i koordinationsgruppen og med deltagelse af aktionsforskerne – planlagt til at finde sted en søndag i september 2002. I den praktiske forberedelse og afholdelse af dagen deltog en større gruppe. Værter for arrangementet var Borgerforeningerne i Skørbæk, Ejdrup og Vegger, Folkeforeningen Halkær Ådal og arbejdsgrupperne fra aktionsforskningsprojektet. Centrum i markedsdagen var en *udstilling*, der var bygget op på Skørbæk-Ejdrup Friskole. (Når Friskolen og ikke kroen blev valgt, havde det alene praktiske grunde. Men i øvrigt var Friskolen i løbet af året også blevet udbygget med en smuk og lysfyldt fællessal, der egnede sig fortrinligt til at være ramme for markedsarrangementet.) Udstillingen dannede ramme om en række aktiviteter i løbet af dagen (fra 10 til 16), herunder en afsluttende *høring* med lokale politikere. Markedsdagen blev annonceret som en *familiedag*; den blev forhåndsomtalt i de lokale medier (presse og radio), og en pjece blev omdelt til beboerne i Ådalen. Skønsmæssigt deltog der i dagens forskellige aktiviteter samlet mellem 100 og 150 personer.

Men markedsdagen foregik ikke alene på Efterskolen. I dagens anledning blev der nemlig også tyvstartet på et par af de ideer, der var blevet arbejdet med. Således kørte der det meste af dagen en *rutebil* rundt i Ådalen (i en rute mellem Vegger, Skørbæk, Ejdrup og Halkær). Det var skolens bus, der midlertidigt havde fået en ny funktion. Med rutebilen kunne man blive kørt til og fra Efterskolen, men (samtidig) også tage en gratis tur rundt i landskabet, guided af en kyndig chauffør. Det var for en enkelt dag den fornyelse af den kollektive trafik, der var blevet efterlyst i værkstedsarbejdet, men jo også en realisering af *Naturbussen*. Et af rutebilens stoppesteder var *Havnen* i Vegger. Havnen i Vegger? Jo, den blev under levende opmærksomhed (og sponsoreret af en lokal bank) indviet denne dag. Vel, måske ikke så stor en havn, men med havneskilt og bådebro til søsætning og optagning af kanoer i Halkær Å. I dagens anledning var der så også *kanosejlads* på åen, et tilbud, der blev brugt af børn og forældre.

På Efterskolen blev gæsterne budt inden for i et *kritikrum*. Her kunne man som indgang til udstillingen af projekter og ideer selv supplere den kritik af de natur- og udviklingsmæssige forhold i ådalen, som var blevet formuleret på fremtidsværkstedet, og som – i udvalg – var hængt op på vægaviser i rummet. De besøgende noterede deres kritik på "mursten" (af karton), og i løbet af dagen begyndte en "kritikmur" at blive bygget op. Her er nogle af de kritikstikord, der blev sat op:

- For få unge mennesker
- Genetablere Ørredgården ved Sønderup Å
- For mange svin
- Bilerne kører for stærkt i Vegger
- For meget kanosejlads jager odderne væk
- For lidt erhvervsnetværk
- For få skraldespande

Fra kritikrummet blev man ledt ind i den store sal. Her havde de forskellige projektgrupper hver deres bod, hvor de præsenterede deres projekt. Præsentationerne rakte fra plancher over diasshows til computerpræsentationer. Boderne var dagen igennem bemandet med repræsentanter for projekterne, og de besøgende kunne så kommentere og diskutere udkastene. Således udspandt der sig f.eks. en diskussion om "kanosejlads"-projektet med udgangspunkt i en af de besøgendes bekymring for odderen.

Nogle af projektboderne omfattede mere end de ideer, der var blevet arbejdet med i værkstederne. Eksempelvis kunne man i kvindenetværkets bod få smagsprøver af lokalt producerede økologiske oste og frugt, og "Halkær Ådal tilbage til naturen" havde materialiseret sig i fåret Sofie, hvis vægt man kunne gætte på i løbet af dagen, og i forskellige vanddyr, der kunne røres ved, og fisk, der blev tilberedt og spist på stedet – til fornøjelse for børn og barnlige sjæle. Midt i salen var der et bord med et stort luftfoto af Ådalen. Her kunne børn og voksne med små flag markere, hvor man boede, men derudover dannede kortet udgangspunkt for diskussioner om en række af de ideer og projekter, der blev udstillet: stisystemer, nybyggeri og efterskole blev tegnet ind, og i løbet af dagen blev *stisystemerne* udbygget af lokale beboere og lodsejere, der også meldte sig til at tage del i det videre arbejde. I en sidefløj var der et helt nyt projekt: elever på friskolen præsenterede i skolens computerrum en ide om en *scaterbane*, evt. som del af et bredere anlæg af sportsfaciliteter. De havde allerede planer og økonomiske beregninger – og også en vis velvilje fra

skolens ledelse. I salen var der også en lille café, hvor en gruppe elever bl.a. serverede kaffe og hjemmebagt kage, og et par gange i løbet af dagen var der musik ved lokale musikere.

Dagen blev afsluttet med en politisk *høring*, hvor panelet bestod af borgmesteren i Aars Kommune Knud Kristensen (K), viceborgmesteren i Nibe Kommune Tina French Nielsen (V) og viceamtsborgmester Niels Christian Kirketerp (V). Grundlæggende gav paneldeltagerne deres opbakning til initiativet, men de forholdt sig ikke til de konkrete projekter og egentlige tilsagn om støtte skortede det på. I sin helsidesdækning af markedsdagen sammenfattede *Nordjyske Stiftstidende* dagen efter høringen på følgende måde:

" – Jeg skal ærligt indrømme, at jeg troede, det var et projekt skabt af nogle stillestående, langhårede 68'ere, da jeg så det første gang, sagde Niels Christian Kirketerp, hvis skepsis siden har ændret sig til noget, der ligner respekt.

Tina French Nielsen erklærede sig også klar til at støtte efter noget-for-noget princippet, når der ligger konkrete gennemarbejdede planer fra beboerne i området.

Knud Kristensen så øgede muligheder for at hjælpe – ikke bare Halkær, men også andre landdistrikter – videre, efter at landzonekompetencen er kommet tilbage til kommunerne.

Det giver øgede lokale muligheder for at tillade eksempelvis erhverv på landet.

Sympatien var der, men når det kom til at love at løse konkrete problemer som børnepasning på tværs af kommunegrænserne, stod det skralt til med den politiske handlekraft.

Så skralt, at konferencens ordfører friskoleleder Lars Peter Nietscke mente, at den politiske velvilje lå på "festtaleniveau".

En enkelt af de omkring 50 fremmødte borgere konkluderede, at Halkær Ådals problemer som grænseområde nok mest er et spørgsmål om indstillingen i Nibe og Aars Kommuner.

Et konkret forslag om at nedsætte et udvalg med repræsentanter fra Nibe, Aars og amtet, så ansøgninger er sikre på at møde samme behandling ved alle tre instanser, smøg de tre politikere sig smidigt udenom at tage stilling til.

Det var et positivt møde, men lige når det kommer til vores ønske om et udvalg med repræsentanter for de to kommuner og amtet, savner jeg, at de tre politikere klart havde sagt: La' os tage chancen. Det ville ikke have kostet dem noget, konstaterede Peter Bacher (formand for Folkeforeningen Halkær Ådal)."

Men generelt blev markedsdagen – der startede i silende regn, men endte med smukt vejr – en betydningsfuld afrunding på arbejdet i aktionsforskningsprojektet. Her præsenterede de mange projekter sig *offentligt* som dele af den større *helhed*, der i værkstedsarbejdet havde dannet klangbund for ideudviklingen. Som en *symbolsk repræsentation af et nyt folkeligt fællesskab i Ådalen* blev markedsdagen således ikke bare en afrunding på det hidtidige forløb, men en konkret *overgang* til det videre arbejde.

Efter markedsdagen fortsatte arbejdet i de fleste af projektgrupperne, og der blev afholdt et fællesmøde mellem Folkeforeningens bestyrelse og koordinationsgruppen, hvor også forskerne deltog. En vis afmatning kunne konstateres i forhold til bestræbelserne på at etablere et fælles forum og med henblik på evt. igangsættelse af nye initiativer (der havde været forslag om et nyt åbent fremtidsværksted i foråret). I forhold til projektgrupperne var status: ”Efterskolen” havde planlagt møde med Friskolens bestyrelse for at undersøge, om forældre, lærere og bestyrelse bakkede op bag ideen. – ”Kanosejlads” var i fuld gang. Der var taget kontakt til folkene på Kelddals Mølle (der havde deltaget i markedsdagen) om endnu en bådeplads; formelt-organisatorisk skulle Spejderne stå for tilladelser. ”Hensynet til odderen” var endnu engang blevet undersøgt, og man forsikrede, at der ikke ville opstå problemer. – ”Kvindenetværket” havde afholdt workshop på Halkær Kro med 21 deltagere, der havde meld sig nye interesserede på markedsdagen, der var planlagt aftenskolekurser og et åbent netværksmøde. – ”Nybyggeri og boligfællesskaber” havde taget form af en bosættergruppe, der også omfattede folk udefra. Der var planlagt et aftenskolekursus over 5 gange med bistand fra forskningsværkstedets juridiske ekspert. – ”Udviklingsselskab/energikredsløb” var løbet ind i en skuffelse. På et borgermøde var det ikke lykkedes at få tilslutning til ideen om en lokal overtagelse af spildevandsrensningen. I diskussionen heraf blev det klart, at mødet havde været for dårligt forberedt, sådan at sammenligningsgrundlaget mellem den traditionelle løsning, hvor spildevandet renses i Nibe, og den alternative, lokalt baserede løsning var ufuldstændigt oplyst. Der opstod det fejlagtige indtryk, at den alternative løsning ville blive dyrere for borgerne, der derfor ikke støttede den. Midlertidigt havde det sat arbejdet i projektgruppen i stå. – I spørgsmålet om ådalen og engene i fremtiden (”Halkær Ådal tilbage til naturen”) var initiativet – efter generalforsamlingen i pumpelavet – gået over i amtsregi, og der blev bl.a. arbejdet med jordfordelingsmodeller. – Endelig var der blevet dannet en ny projektgruppe, der ville arbejde for en ”Naturbørnehave” på tværs af kommunegrænserne, delvist under inspiration fra diskussionen på høringen, hvor vanskelighederne i forbindelse med kommunegrænserne var til debat. – To af de

ideer, der ikke umiddelbart var blevet arbejdet videre med, blev diskuteret: Ideen om ”Stisystemer” var jo blevet udbygget på markedsdagen, og der blev talt om, at denne ide passende kunne tage op i tilknytning til etableringen af bådepladser for kanosejlads – så meget desto mere som en af udbygningsideerne netop var relateret til Kelddal Mølle. Også blev ideen om at tage hul på ”Naturovervågning” som en del af skoleundervisningen diskuteret, og det blev besluttet at opfordre bestemte lærere til evt. at gå i gang med det.

Endelig var der det store spørgsmål om en omformning af Folkeforeningen, hvor forskellige modeller blev drøftet. Der var enighed om perspektivet. Det skulle drøftes på Folkeforeningens generalforsamling i begyndelsen af 2003, og indtil en ny struktur var skabt, eksisterede den uformelle initiativgruppe, bestående af medlemmer af koordinationsgruppen og af folkeforeningens bestyrelse, som et fælles organ, der f.eks. kunne tage stilling til spørgsmål fra de enkelte projektgrupper. En slags dagligt sekretariat, der allerede forelå i Folkeforeningens regi, fortsatte som fælles sekretariat, og det skulle som sit første skridt påbegynde udgivelsen af et ”Nyhedsbrev for Halkær Ådal”. Det første nummer så dagens lys i januar 2003.

4. Foreløbig status, fremtidsperspektiver

Med gennemførelsen af forskningsværkstedet var det formelle, finansierede aktionsforskningsprojekt afsluttet, men i overensstemmelse med aktionsforskningens natur er det ikke ensbetydende med, at den sociale aktivitet og bevægelighed, der er dukket op i tilknytning til projektet, dermed også er slut. Som vi har set, fortsatte arbejdet i de forskellige projektgrupper og i koordinationsgruppen relateret til et – potentielt – nyt samspil mellem Folkeforeningen og borgerforeningerne. I det foreliggende tilfælde gav det forholdsvis beskedne aktionsforskningsprojekt nyt liv til initiativer og muligheder i et lokalområde, der på én gang er presset og rigt på potentialitet.

Aktionsforskningsprojektet introducerede arbejdsmåder, der kan gribes og videreføres af de lokale borgere, samtidig med at det også indebar den begyndende opbygning af et netværk af fagfolk eller specialister, man i området vil kunne trække på fremover. Det er arbejdsmåder, der ikke bare på én gang er enkle og effektive, men som også i kraft af deres ”opfordringsstruktur” inspirerer til og bærer en demokratisk kultur, et fællesskab med respekt for individualitet og forskellighed. De initiativer, der blev udviklet, har deres styrke i deres frivillige basis og forankringen folks hverdag. Men denne styrke er samtidig også deres sårbarhed. Uden

imødekommende modspil fra politikere og myndigheder og herunder også en vis – ikke nødvendigvis særlig stor – økonomisk opbakning (til sekretariatsfunktion, afholdelse af arrangementer, betaling af eksperthjælp) vil det være vanskeligt at fastholde og udvikle det *samlede* initiativ. Det er ikke en "ildsjæle-problematik", for det er godt nok aktive, men grundlæggende "helt almindelige" borgere, der bærer ideen om en "demokratisk naturforvaltning" i Halkær Ådal. Det er simpelthen et spørgsmål om ressourcer. Det arbejde, som her er begyndt at tage form, er et *alment arbejde*, og det kræver selvfølgelig – som alt andet arbejde – at der afsættes tid og kræfter til det. Spørgsmålet er, om der en politisk vilje til det.

Der er ellers nok at komme efter. Projektet har med enkle midler vist, hvordan en folkelig ansvarlighed og dermed en socialt og naturmæssigt bæredygtig udvikling kan skabes med udgangspunkt i menneskers hverdagskræfter: deres erfaringer, viden, vilje, lyst til kooperation med andre, sociale fantasi. Selvfølgelig er det kun begyndelser, der er skabt, og vi vil ikke foregøgle, at det kortvarige, lokale forløb i Halkær tilnærmelsesvist har udviklet en model for, hvordan de gennemgribende fornyelser, der er nødvendige for at sikre en demokratisk og bæredygtig samfundsudvikling kan finde sted. Selv de – set i det store perspektiv – vel forholdsvis begrænsede modsætninger og konflikter, der dukkede op og blev eksponeret i (relation til) projektforløbet, kunne – og kan – ikke uden videre løses, f.eks. blot ved at man "taler sammen". Men omridsene af en løfterig horisont blev aftegnet. Vi vil især fremhæve tre, sammenhængende, forhold.

For det første viser projektet, hvor perspektivrigt det er at lade udviklingen og administrationen af et område tage udgangspunkt i – og forblive tæt forbundet med – menneskers *livssammenhæng*. Den ansvarliggørelse, der ligger heri, åbner for en virkelig fornyelse af det politiske liv. Der er ikke bare tale om en abstrakt "decentralisering" eller om, at "folk selv ved bedst", men om påbegyndelsen af en ny slags samarbejde mellem borgere og eksperter (fagfolk, administratorer, politikere) i form af det – og det er det andet punkt –, vi har kaldt en *"omvendt participation"*. Udvekslingerne på forskningsværkstederne mellem borgerne og fagfolk og repræsentanter for det politisk-administrative system førte til, at betragtninger og viden fra de sidstnævnte var med til at udvikle de lokale, hverdagslivsbaserede fremtidsskitser – og ikke omvendt, som det ellers karakteriserer den eksisterende (natur-)forvaltning, hvor det er lokale eller bredere interessegrupper (erhvervsorganisationer, NGO'er m.v.) og enkeltborgere, der (måske) får føjet ideer og kommentarer ind i eksperters og politikeres fremtidsplaner – i høj grad afhængigt af den samfundsmæssige tyngde (magt), de repræsenterer.

Det er vigtigt at gøre sig klart, at denne forskel mellem ”fra oven” og ”fra neden” ikke bare er et spørgsmål om, at andre eller flere bliver ”inddraget” i beslutningsprocesserne. Der er tale om forskellige former for *læreprocesser* og *vidensproduktion*, der også er relateret til et forskelligt forhold til *offentlighed*. Og det er det tredje forhold, vi vil fremhæve: I den form for offentlighed, som forsøgsvis blev afprøvet i forskningsværkstederne og i forlængelse heraf på markedsdagen, og som forhåbentlig manifesterer sig i oprettelsen af et permanent *fælles debat- og udviklingsforum* i Halkær Ådal, finder der et socialt møde sted af en særlig karakter. Orienteringen mod livssammenhængen, der konkret kommer til udtryk i den utopiske horisont for ”fremtidens natur- og lokalsamfundsudvikling i Halkær Ådal”, skaber et rum, hvor den enkelte ikke bare optræder som en ”social rolle” (landmand, skolelærer, ingeniør..) eller som repræsentant for en specialiseret ”værdi” (naturfredning, friluftsliv..), men som bærer af en kompleks og ofte ambivalent *personlig erfaring*. I en sådan offentlighed er det udformningen af ”natur og lokalsamfund” som en nuværende og fremtidig menneskelig livssammenhæng, der drøftes – og ikke hvordan denne eller hin ”uddifferentierede” værdi eller særinteresse nu bedst kan afvejes og indgå i et kompromis med andre værdier og interesser. Det er begyndelsen til en *ny politisk kultur* – uden hvilken en demokratisk natur- og samfundsforvaltning er utænkelig.

Med udgangspunktet i livssammenhængen hører naturen og det sociale og kulturelle liv op med at være abstrakt adskilte sfærer – relateret til hver sin administration. Det betyder ikke, at de ikke også har hver deres særlige logikker, som det er nødvendigt at være – endda særdeles – lydhør overfor. En lokalsamfundsmæssig natur- og udviklingsplan vil på én gang skulle rumme en dynamisk kulturel og social udvikling og en varsom omgang med naturudviklingen. I diskussionen om bæredygtighed er der en voksende anerkendelse af, at det er nødvendigt at gøre et forsigtighedsprincip gældende for at modvirke alvorlige miljøproblemer. Men et forsigtighedsprincip er ikke mindre relevant i forhold til den sociale og kulturelle udvikling. Alt for ofte fører en ”dynamisk ekspansion” på ét isoleret område alvorlige problemer med sig på andre områder. Forsigtighed betyder imidlertid ikke stilstand eller status quo – men en omfattende fornyelse. Halkær-borgernes ideer og initiativer peger – med alle deres begrænsninger og modsigelser – i en sådan retning. De viser, at demokrati ikke bare er en værdi, det af principielle grunde er vigtigt at fastholde, men at demokratiet, *konsekvent praktiseret*, er det måske eneste realistiske grundlag for den nødvendige omstilling af samfundet hen imod bæredygtighed.

Som nævnt indledningsvis blev vores projekt etableret som et delprojekt under Naturrådets undersøgelse af ”Befolkningens holdninger til naturen”. Hvad siger det beskrevne forløb så om sådanne holdninger? Ingenting – eller meget, afhængigt af, hvilken synsvinkel man anlægger. Man kan ikke uden videre identificere ”holdninger” med ”værdiorienteringer”, som man ”har” – uafhængigt af den praktiske mulighedshorisont og livssammenhæng, som man ”har” dem i. ”Holdninger” er ikke entydige, men sammensatte, ja modsætningsfyldte. Holdninger er derfor heller ikke uden videre udgangspunktet for demokratiseringsprocesser, men dannes igennem dem. Det er en ahistorisk betragtningsmåde at søge at isolere – og prøve at afdække – bestemte holdninger uafhængigt af sådanne processer, og gør man det alligevel, bliver resultatet let en reproduktion af bestemte stereotyper. Det er ”politik fra oven”, hvis man prøver at basere politik og forvaltning på sådanne abstrakte holdnings- og meningsundersøgelser. Det er en erstatning for reelt at give mennesker indflydelse og ansvar. Først når en demokratisk udviklingsproces er sat på dagsordenen, kan menneskers holdninger til naturen og samfundet begynde at tage form, dannes og omdannes, blive konkrete og finde balancer mellem det lokale og globale. Hvis vi ser på det beskrevne aktionsforskningsprojekt, kan vi ikke sige, at nu har vi vist, at mennesker (i disse lokale områder) har de og de holdninger til naturen. Men vi kan slå fast, at værkstedsforløbet viser, at der intet belæg er for at mene, at befolkningen grundlæggende skulle være kortsynet, ligeglad eller nedprioriterende i forhold til en naturbeskyttelsespolitik eller en naturpolitik i det hele taget. For blot at nævne et enkelt eksempel: Når en af deltagerne, en bonde, i værkstedsarbejdet bidrager konstruktivt, humoristisk, med blik for de nye muligheder, der er ved at dukke op, og så samtidig overvejer at omlægge sin produktion fra kvæghold til svin, så er det jo ikke et udtryk for hans ”holdning” til naturen, men for en vurdering af hans konkrete situation og det praktiske, overlevelsesmæssige spillerum, den tilsyneladende giver ham. Med en, måske blot beskeden, udvidelse af dette spillerum kunne andre perspektiver fremtræde som realistiske muligheder.

Hvad vi derfor *kan* sige, er, at projektet har bekræftet, at der er uudnyttede potentialer for en demokratisering og ansvarliggørelse af mennesker for deres egen livssituation. Og det peger også i retning af, at når mennesker begynder at tage ansvar for deres egen situation, så åbner dette ansvar sig også mod større samfundsmæssige, almene perspektiver. Men hvis sådanne åbninger skal kunne bære igennem, kræver det, at de imødekommes og får mulighed for at spille sammen med kræfter og initiativer på andre samfundsmæssige niveauer: videnskabelige, politiske, administrative – inden for rammerne af en offentlig politisk kultur.

Andet kapitel
Ekspertindlæg på forskningsværkstederne

1. Indledning

De ekspertindlæg, som vi bringer i det følgende, har alle udgangspunkt i enten egentlige oplæg, som var planlagt og blev holdt på forskningsværkstederne, eller mere uformelle indspil, som vi i bakspejlet har anset for at være centrale for udformningen af såvel de konkrete projektideer som for den samlede utopiske horisont.

I vores arbejde med at udvikle ligeværdige dialoger imellem eksperter og lægfolk har vi lagt vægt på, at selve dialogen indledes med udgangspunkt i hverdagserfaringer, dvs. med udgangspunkt i kritikken, den utopiske horisont og de konkrete fremtidsønsker, som udgik fra fremtidsværkstederne. Som det fremgik af kapitel 1., var det første skridt i forskningsværkstederne således også at invitere eksperterne "ind i" disse fremtidsværkstedsresultater. Både i den indledende kommentering af projektudkast og i advokaturerne farvede eksperterne sig så at sige med egne hverdagserfaringer ind i de lokale fremtidsudkast. Først på baggrund af, at eksperterne subjektivt – positivt og kritisk – delte deltagernes hverdagslivsbaserede fremtidsudkast, blev der i forskningsværkstedet lagt op til en inddragelse af fagekspertisen som sådan. I forskningsværkstedets forløb sker der således en gensidig åbning hos begge dialogens parter:

- Der bliver skabt åbninger via advokaturerne, sådan at de lokale borgeres fremtidsudkast kan forbedres – tage elementer ind, som f.eks. betyder hensyntagen til aspekter, der ikke uden videre er selvindlysende i den lokale kontekst osv. Disse åbninger er afgørende for at de lokale deltagere subjektivt kan "tage viden ind fra eksperternes faglighed". Den videnssociologisk anerkendte barriere imellem forskellige vidensformer (Brian Wynne 1996), som bl.a. er relateret til vidensformernes indlejring i forskellige sociale kontekster, bliver således brudt op og åbner – set i forhold til lægfolkene – for en konstruktiv lytten til eksperterne – ikke for at overtage deres handlingsanvisninger, men for at inkorporere eksperternes videnselementer i hverdagslivserfaringens handlingsorientering.
- Der bliver endvidere skabt åbninger i eksperternes faglighed i den betydning, at de udfordres af erfaringsviden – både de lokale borgeres og deres egen erfaringsviden, hvorved formidlingen af ekspertisen har en øget mulighed for at relativere sig selv refleksivt og således fremtræde i en mindre autoritær form – den

bliver med den tyske sociolog Ulrich Becks ord egnet til at indgå i ”rundbordsamtalen” (Beck 1995, s 48).

Kommunikationen mellem eksperter og lægfolk demokratiseres ikke kun i kraft af, at der lyttes til hinanden, eller i kraft af en social respekt for hinandens synspunkter. Den demokratiseres endvidere ved, at begge parter relaterer deres forskellige viden/erfaringer til en utopisk horisont, som muliggør overvindelse af snæverheder såvel i de lokale erfaringer som i eksperternes handlingsanvisninger og ”realisme”. Den utopisk horisont er en slags ”fælles tredje” instans, som har muligheden for at bringe en ny bevægelse eller dynamik ind i vidensskabelsen om naturforvaltning. (For en grundigere diskussion af ekspertkulturens historie og ekspertkulturens forhold til hverdagslivserfaringer henvises til Kurt Aagaard Nielsen 1997).

Det er i lyset af ovenstående, at de følgende ekspertbidrag er indskrevet i denne rapport. Bidragene gengiver for det første oplæg, som blev holdt på forskningsværkstederne, men derudover har forfatterne netop også reflekteret over deres faglighed i den særlige kontekst, som forskningsværkstedet og det overordnede aktionsforskningsforløb udgør. Artiklerne skal således læses dels som selvstændig oplysning om centrale aspekter af naturforvaltning, der er relevant at have in mente i en demokratisk naturforvaltning (i Halkær Ådal), dels som udtryk for en *refleksiv ekspertise*, dvs. som eksempler på en ekspertfaglighed, der begynder at åbne sig i og for demokratiske processer. Vi har netop bedt forfatterne om også at gøre sig sådanne ”refleksive eftertanker” og dermed om at beskrive, hvordan de ser deres deltagelse i projektet som en lille brik i udviklingen af deres egen faglighed.

Der blev holdt et oplæg på Forskningsværkstedet, som desværre ikke kommer med i denne rapport: Det drejer sig om Peter Uhl Pedersens oplæg om, hvordan naturcentre deltager i naturovervågning. Peter Uhl Pedersen havde desværre ikke mulighed for at skrive et bidrag inden rapportens deadline, hvorfor vi må nøjes med at vise tilbage til kapitel 1., hvor vi beskriver hvordan hans oplæg indgik i forløbet.

Artiklerne er således ikke bilag til denne rapport, men netop dele af rapporten. De repræsenterer ikke bare en viden, som deltagerne kan bruge – eller lade være med at bruge – men er samtidig eksempler på, hvordan demokratisering af naturforvaltningen også indebærer en nyorientering i de involverede ”ekspertfagligheder”.

Egentlig kunne vi have føjet endnu en artikel med om forskerrollen – en artikel, der kunne beskrive ”reglerne” for vores egen medvirken. Imidlertid har vi ladet vores rolle skinne tydeligt igennem i hele procesbeskrivelsen og en yderligere behandling af værkstedsledernes rolle

som tilrettelæggere af en demokratisk opfordringsstruktur vil fordre nogle teoretiske overvejelser, som vi ikke går dybere ind i nærværende rapport. I stedet henvises til diskussion heraf hos Olsèn mfl. 2003 og specifikt til den før annoncerede opfølgende bog hvor almene teoretiske og metodiske aspekter af projektet bliver behandlet.

[i]Naturplaner på ejendomsniveau bidrager til bæredygtig udvikling

Peder Agger

Historien om storken

De fleste kender historien om storken. Jeg tænker ikke på den, med hvordan de nyfødte kommer til verden, men på historien om, hvordan denne landets måske mest populære fugl nu er ved at forsvinde fra Danmark. Den hvide stork, for det er den vi taler om, ses ganske vist fortsat hvert år flere steder i landet. Men det er kun strejfere fra storkebestande i vore nabolande. Som dansk ynglefugl "forsvandt" storken med indgangen til det nye årtusinde[11].

Dermed er den et ganske godt symbol for naturens tilstand i Danmark. Tilstanden har nemlig ikke tidligere været så ringe, som den er i dag. Det var den konklusion, som Wilhjelm-udvalget var nået frem til, da det fremlagde sin rapport i august 2001[12].

Udvalget, der var opkaldt efter sin formand, den tidligere konservative industriminister Niels Wilhjelm, var stort og meget bredt sammensat både fagligt og politisk. Det havde i løbet af et år gennemført historiens mest omfattende kulegravning af naturens og naturpolitikkens tilstand i Danmark. Og resultatet var som nævnt ikke opløftende, hvad naturen angår. Samtidigt kunne udvalget dog enes om at pege på en række konstruktive forslag til, hvordan en videre forringelse kan bringes til ophør. Et af forslagene er det, som denne artikel handler om, planer for naturen på den enkelte landbrugsejendom. Men inden vi går nøjere ind herpå, skal historien om storken gøres færdig.

Storkens tilbagegang har stået på længe og i hvert fald indenfor de sidste 150 år, hvor vi har nogenlunde pålidelige oplysninger, der kan dokumentere dens forekomst. Det peger på, at tilbagegangen har noget at gøre med den effektivisering af landbrugsproduktionen og her ikke

[11] Oplysningerne om storken er hentet fra Storkegruppen i Dansk Ornitologisk Forening, www.dof.dk
[12] Wilhjelmudvalget, 2001. En rig natur i et rigt samfund. Skov- og Naturstyrelsen.

mindst med den afvanding og dræning, der har stået på over den samme periode. Men også andre forhold kan have spillet ind.

Går vi længere tilbage i tid, så langt at vi kommer om på den anden side af vikingetiden, mangler vi troværdige data til videnskabeligt at kunne dokumentere storkens historie. Men meget tyder på, at der heller ikke dengang var storke. Igen skal vi formentlig have fat i landbruget for at finde forklaringen. For at give plads til landbrug var store dele af de skovområder, der tidligere dækkede landet, blevet ryddet. Da de store træer, som tidligere opsugede meget vand, var væk, opstod mange moser og enge, og med dem forbedredes forholdene for frøer, tudser og andet "storkemad". Landbruget gav – landbruget tog – landbruget være naturen nådig.

Vi har den natur vi fortjener. Har vi fortjent, at det skal være så ringe som nogensinde tidligere? En del af svaret kan vi få ved at se på, hvordan det står til med storkene i andre lande. Her venter nemlig endnu en overraskelse: Alle andre steder, end lige netop Danmark og så nogle små lande hvor der nyligt har været i krig, stortrives Storken i disse år.

Fig: Udviklingstendens for den europæiske bestand af Hvid Stork 1984-1994. (Grell 2000)[13]

[13] Grell,M.B.,2000. Forvaltningsplan for Hvid Stork *Ciona ciona* i Danmark. Dansk Ornitologisk Forening.

Det gælder Polen og tilsyneladende også i vores nabolande Sverige, Tyskland og Holland. Men her er i hvert fald en del af forklaringen den ”ufine”, at man er faldet for fristelsen til at foretage kunstig opformering af bestandene. Man avler altså storke med ophjælpning af den vilde bestand for øje. Det er ikke tradition i Danmark at drive naturforvaltning på den måde. For hvad er det for en natur, der er frembragt? Det bliver til noget der ligner natur uden at være det. Et unaturligt landskab der ligner et, hvor f.eks. storkene trives. Det er en længere historie. Her kan det blot konstateres, at historien om storken viser, hvordan naturen på mange overraskende måder afhænger af, hvad mennesker har gjort og vil gøre. Og i og med at det er noget, vi værdsætter og er begyndt at diskutere, er det et politisk spørgsmål. Vi kan, hvis vi ikke stiller for urimelige krav eller klumrer for meget i det, få den natur vi beslutter.

Historien om naturen i øvrigt

Det er ikke kun tilbagegangen af moser og enge og andre naturtyper rige på storkeføde, der er et problem for den danske natur. Set gennem naturens briller, kan der udfra Wilhjelm-rapporten opstilles en ”top-10 liste” over den danske naturs trængsler:

Den danske naturs 10 vigtigste problemer:

1. Naturen har for lidt plads
2. Vandet er forsvundet fra landskabet
3. Næringsstofferne forurener overalt
4. Enge og overdrev gror til
5. Jordbrugsproduktionen er i det hele taget for intensiv
6. Kontinuiteten i tid er en ”mangelvare”
7. Naturområderne er for små og for opsplittede
8. Der er miljøskadelige stoffer alle vegne
9. Arterne påvirkes og
10. Fremmede arter spreder sig i landskabet

Alt efter hvorledes de afgrænses, er de ovennævnte 10 punkter mere eller mindre graverende og mere eller mindre overlappende. Samlet fortæller de, at naturen er trængt, hvad enten den opfattes som helt udyrkede områder, som arealer udenfor omdrift eller som vilde dyr og planter. Punkterne repræsenterer den problem-profil, som de naturplaner, som vi efterfølgende skal se på, har mulighed for at gøre noget ved.

Byer, veje og marker er i mange landskaber ekspanderet på de fleste andre arealtypers bekostning. Især er det gået hårdt ud over de våde naturtyper. 80% af landets areal er i dag påvirket

af dræning, og kun 2% af vandløbene ligger i deres naturlige leje. En del arealer er blevet afvandet og taget ind til dyrkning eller bebyggelse, og resten udsættes nu ligesom de andre små opsplittede naturområder for unaturligt høje næringsstofkoncentrationer, pesticider og spredning af landskabsukrudt dvs. fremmede såkaldt invasive arter som f.eks. Bjørneklo. Mange af de tilbageværende enge med deres rige urteflora og tilhørende dyreliv trues endvidere af tilgroning, fordi græsning i dag er mindre rentabel end tidligere, og fordi sænket vandstand og øget næringshold for alvor sætter gang i den rørsump eller det pilekrat, der står på spring, så snart græsningen ekstensiveres eller ophører.

Wilhjelm-udvalgets 6 overordnede råd

Naturens tilstand afhænger af samfundets tilstand. Og naturens tilstand er ikke længere kun et tilfældigt resultat af, hvad der i øvrigt sker (i et landbrugssamfund), men er, som allerede nævnt, i tiltagende grad et resultat af, hvad det er for en natur, vi vil have i vore dages samfund.

Wilhjelm-udvalget var ikke i tvivl, det vil have mere natur. ”En rig natur i et rigt samfund”, som var titlen på udvalgets rapport, signalerer den opfattelse, at naturen udgør en del af vores velstand. Det er en del af velstanden, som er på retur, men som udvalget nu har givet seks overordnede forslag til, hvordan vi atter kan øge.

Wilhjelm-udvalgets overordnede anbefalinger:

- Bedre beskyttelse af eksisterende natur.
- Mere natur – mere plads og bedre sammenhæng.
- Bedre grundlag for en målrettet naturforvaltning
- Fortsat styrkelse om målretning af sektorernes indsats.
- Bedre samspil mellem lokale og nationale interesser i naturen.
- Fortsættelse af den internationale indsats.

Det kan i **første** omgang ske ved, at passe bedre på de værdier der endnu eksisterer. Udvalget tilslutter sig det, der kaldes ”brandmandens lov”. Den består i, at det første, man må gøre, ikke er at slukke ilden, men at sikre det der endnu ikke brænder. Snakker vi om den enkelte landbrugsejendom, kan det være at værne om endnu uforurenede vådområder, at opretholde græsning eller høslet på enge og overdrev, at mindske belastningen med næringsstoffer og pesticider, ved generel ekstensivering eller ved at udlægge bufferzoner omkring særligt sårbare naturtyper.

Har brandmanden først sikret det endnu bestående, kan han vende sig mod det sted, hvor det brænder. Her kommer udvalgets **anden** anbefaling ind i billedet. Den drejer sig om at skaffe mere plads til naturen. Her foreslås det, at der oprettes det, der nu kaldes nationalparker, i første omgang 6 forskellige steder i Danmark. Udvalget giver også sin støtte til politikken med at fordoble det danske skovareal over en træarts-generation. For skoven foreslås det endvidere, at 10% af arealet afsættes specielt til fremme af den biologiske mangfoldighed. I samme åndedrag foreslås en mere nænsom vandløbsvedligeholdelse og bedre sikring af vådområderne mod tilførsel af næringsstoffer fra oplandet. Det anbefales også, at der gives bedre plads til naturens fri dynamik, så klitter kan vandre, vandløb meandrere, skov gro op af sig selv, og dyr og planter spredes fra det ene naturområde til det andet. Naturgenopretning, som vi kender det fra de sidste 10 år, hvor der har været ofret over en milliard kroner på formålet[14], er naturligvis også med inde under denne overordnede anbefaling af at skaffe naturen bedre plads.

Den **tredje** anbefaling går på at forbedre grundlaget for en målrettet naturforvaltning. Her anbefales det at styrke myndighedernes viden om naturens tilstand ved at udbygge forskning og overvågning og ved at gennemføre en kvalitetsbedømmelse af de enkelte områder, som kan danne grundlag for en mere effektiv planlægning. I overensstemmelse med 'brandmandens lov' foreslås det, at værdifulde natur- og halvkulturarealer (§3-arealer) prioriteres først, dernæst dem der i øvrigt måtte ligge indenfor de beskyttede områder (NATURA-2000-områder), og først derefter dem der ligger udenfor. Derefter kan man så begynde at tænke på at etablere nye natur- og halvkulturarealer hhv. indenfor og sidst udenfor Natura 2000-områder. I tilknytning til denne tredje overordnede anbefaling peges også på behovet for, at husdyrproduktionen og forskellige tilskudsordninger administreres, så de i højere grad tager hensyn til de nationale mål for naturbeskyttelsen.

. Den **fjerde** overordnede anbefaling går på sektorernes indsats. Den gælder især fiskeri, skovbrug og landbrug. Det er her, at forslaget om naturplaner i jordbruget fremsættes. Hvad det nøjere indebærer kommer vi tilbage til. Også under dette punkt efterlyses, at et større naturhensyn indbygges i landbrugets tilskudsordninger. Og det anbefales at øge det areal, der dyrkes økologisk. Endvidere anbefales en højere grad af målretning af tilskudsordninger til sikring af landbrugsmæssig drift f.eks. til halvkulturarealer der trues af tilgroning, så vi får mere natur for pengene.

Det **femte** forslag efterlyser et bedre samspil mellem lokale og nationale interesser i naturen. Også dette er noget, der ligger centralt for ideen om naturplaner i landbruget, og er derfor

[14] Brix,B. m.fl. 1999. Naturforvaltning gennem ti år – 1989-1998. Skov- ogNturstyrelsen.

noget vi vender tilbage til. Men udover bedre dialog med lodsejere om naturplaner, er det også lokalbefolkningens rolle i forbindelse med oprettelse og drift af nationalparker, kommunernes inddragelse i naturbeskyttelsen og naturens rolle i undervisning og formidling, der omtales.

Den **sjette** af de overordnede anbefalinger er en støtte til at fortsætte Danmarks høje profil i det internationale naturbeskyttelsesarbejde og i miljøbistanden til udviklingslandene.

Jeg vil ikke her fortabe mig i, i hvilken udstrækning den nuværende regering har fulgt disse anbefalinger. Regeringer kommer, og regeringer går. Det kan betyde frem- eller tilbagegang i den øjeblikkelige prioritering af mål og midler. Men det ændrer næppe afgørende på de hensyn, som den danske natur og danskerne kræver, der skal tages på lidt længere sigt.

Vi har nu set på naturens tilstand, og på hvad Wilhjelm-udvalget anbefaler, at der skal gøres ved det. To af anbefalingerne, den fjerde og den sjette, dvs. forslaget om naturplaner i jordbruget og forslaget om at styrke et bedre samspil mellem de nationale og de lokale interesser, er særlig interessante i den foreliggende sammenhæng. I det følgende vil jeg derfor gå ind på, hvorledes det kan komme i stand og foregå på måder, der i størst muligt omfang også harmonerer med de øvrige anbefalinger i Wilhjelm-udvalgets rapport.

Naturen og naturforvaltningen på landet

Inden vi går videre, kan det være hensigtsmæssigt at stille skarpt på, hvad det er for en natur, der findes i landbrugslandet, for dernæst at se på hvordan den hænger sammen med den øvrige natur på det regionale og nationale niveau.

I det almindelige danske landbrugsland finder vi almindelige danske arter af dyr og planter i almindelige naturtyper. Almindeligheden skyldes, at Danmark er et af de lande i verden, hvor den relativt største del af landet er landbrugsjord. Yderligere hører det til et af de lande, hvor langt den største del af landbrugsjorden er under plov, dvs. i omdrift.

Når det forholder sig sådan, er det ikke mindst, fordi jorden jævnt hen er meget tjenlig til dyrkning. Af samme grund er det kun små smalle og spredte dele af landbrugsjorden, der får lov at ligge helt udyrket, som det vi kalder småbiotoper. Pgr.a. deres lidenhed, er småbiotoperne meget udsatte for sideeffekter, fra den behandling der bliver markerne til del. Dvs. at gødskning og pesticidanvendelse sætter sig spor også i småbiotopernes vegetation og dyreliv, f.eks. kan afdrift af

pesticider konstateres 10-20 m inde i biotopen. Det er derfor kun de mest robuste dele af den danske natur, der er i stand til at klare sig der.

Det er altså ikke de sjældne arter og de allermest truede naturtyper, der præger naturen i landbrugslandet. Men derfor skal man ikke forledes til at tro, at så betyder naturen i landbrugslandet ikke noget. Set fra lodsejerens og de andre lokale interessers side er den almindelige natur god nok til de fleste formål f.eks. til gå på jagt eller tur i. Set fra de nationale og internationale interessers side, som jo ellers mest ytrer sig om de sjældne og truede arter, er den almindelige natur også af betydning. Bl.a. fordi den danner grundlag også for den sjældne. Hvis sjældne rovfugle alene skulle klare sig ved at æde sjældne småfugle, ville de dø af sult. Også de er med andre ord afhængige af den almindelige vidt udbredte natur. På denne måde hører et vist minimalt indhold af natur i landbrugslandskabet med til visionen om en bæredygtig udvikling.

Dyre- og plantearterne kan være knyttet til en eller flere af de arealtyper, der findes. Nogle arter vil kun forefindes i småbiotoperne. Det gælder f.eks. træer og buske og de insekter der er knyttet hertil. Andre som f.eks. de fleste af agerlandets fugle har hele landbrugslandskabet med både småbiotoper og marker som levested. Nogle få arter er helt overvejende knyttet til selve marken med dens afgrøder. Det gælder de fleste arter af ukrudt og mere eller mindre skadelige 'skadedyr'.

Endelig er der de lysåbne halvkulturer dvs. enge og overdrev. Har de været græsset eller slået over århundreder, og har de undgået gødskning og pesticidbehandling, er det her, at vi kan finde nogle af de mest interessante plantesamfund og arter. Det er først i vore dage, at landskaberne er rige på næringsstoffer. Tidligere var det den modsatte situation. Dengang var landskabet rigt på arter, der var særligt egnede til at klare sig i næringsfattige omgivelser. Disse såkaldte nøjsomhedsplanter er der, og især var der, mange af. Derimod er der ikke ret mange arter, der er næringselskende. I gamle dage spillede de en helt underordnet rolle. Men i dag optræder disse få arter næsten overalt. Det drejer sig om arter som nælde, skvalderkål, mælkebøtte og en række græsser.

Det er derfor, at de fås stumper af gamle enge og overdrev, der har undgået sprøjtning og gødskning kan rumme store floristiske og faunistiske værdier. Det tager måske en time at gødske eller pløje et sådant areal. Hvorved det går tabt, som det vil tage flere hundrede år at genoprette.

Det er ikke bare kontinuiteten i tid, det således er vigtig at være opmærksom på, også kontinuiteten i rum har betydning. Det skyldes som nævnt tidligere at naturområderne i

landbrugslandet er meget små, og det netværk, de kunne danne, er meget fragmenteret. Netop på ejendomsniveau har man gode muligheder for at gøre noget ved dette, fordi det eksisterende (fragmenterede) netværk af småbiotoper allerede overvejende ligger i ejendomsskel, og en udbygning kan her ske uden at være til synderlig gene for markarbejdet. Ejendommens grænser kan så at sige være det 'chassis', som naturplanen hænges op på.

Arealtyperne i landbrugslandet

- Småbiotoper: linjeformede f.eks. hegn, grøfter og veje eller areelle f.eks. mergelgrave, vildtremiser, moser og gravhøje
- Halvkulturer såsom vedvarende enge og overdrev udenfor omdrift
- Græsarealer indenfor omdrift og brakarealer
- De dyrkede marker

Hvis ejendomsskellene er det ene basale forhold at tage udgangspunkt i, er balancen mellem disse arealkategorier det aandet afgørende for naturindholdet på den enkelte ejendom. Det er dermed noget af det mest basale at arbejde med, når man vil udarbejde naturplaner for den enkelte ejendom.

Naturplaner på ejendomsniveau og den øvrige planlægning

Der har i Danmark været en tendens til, at lokalplanlægningen, hvad angår natur, så at sige er faldet mellem to stole. På den ene side har vi amterne, der tager sig af den overordnede regionplanlægning, som i brede penselstrøg angår større landskabssammenhænge, f.eks. hvilke dele af amtet der overvejende skal opfylde landbrugs- eller friluftsformål. På den anden side har vi kommunerne, der i deres planlægning nok kan være konkrete, men til gengæld traditionelt helt overvejende har koncentreret sig om forholdene i byerne. Her kan der med lokalplaner skabes bindende rammer for alle for den videre udvikling i den enkelte landsby, det enkelte kvarter eller den enkelte karré. Men ude på landet har der kun været regionplanerne, som er lidet konkrete og i øvrigt kun bindende for myndighederne selv, og med de dispensationsmuligheder der er f.eks. ved

at vedtage en tillæg til regionplanen, der hvor der er noget, som man gerne vil have anderledes end en gang bestemt.

Mht. de demokratiske processer kan det siges, at der har været for meget og for generelt 'top-down' og for lidt af konkret 'bottom-up'. Det har været utilfredsstillende for alle parter. På den ene side de overordnede myndigheder der kan oplevede jordbrugerne og deres organisationer som vrangvillige, og på den anden side lodsejerne der kan føle, at et verdensfjernt bureaukrati vælter urimelige restriktioner og overvågning ned over beboerne på landet.

Ideen med naturplaner på ejendomsniveau kan ses som et forsøg på, at bringe naturforvaltningen på ret køl, ned på det niveau hvor tingene sker, og i øjenhøjde hvor småbiotoper og landmænd bliver synlige og parterne tvunget til en eller anden form for dialog. Som vi skal se i det følgende, kan dialog om naturen på den enkelte ejendom og dens betydning i en bredere sammenhæng være et godt udgangspunkt for en forbedring af naturindholdet på ejendommen, og samtidigt et bidrag til en bæredygtig udvikling.

Der sker en forankring af naturforvaltningen, når den enkelte landmand, som jo er den der kender jorden, småbiotoperne og bedriften, går i dialog med amtsbiologen. Denne er på sin side kyndig på det omgivende landskab, og de interesser der knytter sig til det i regional og national sammenhæng. Derved bygges bro mellem sektorerne, fordi den naturbeskyttelse, der varetages af miljømyndighederne forbindes med landbrugssektoren, som jo har ansvar for at løfte sin del. Og i Wilhjelm-udvalgets ånd bygges der bro mellem de lokale og de nationale interesser i naturen.

Planen

"Filosofien" bag naturplaner på ejendomsniveau er, at naturforvaltningen må bringes ned på det niveau, hvor tingene før eller siden må ske. Sker der ikke noget på den enkelte ejendom, sker der slet ingen ting. Derfor må enhver nok så genial ide eller påtrængende forsøg på regulering tilpasses det lokale landskab. Det gælder både det lokale fysiske landskab og det lokale "sociale landskab". Næsten ingen paragraf eller anden form for regulering er så god, at den gælder uden undtagelser. Derfor må der altid, være plads til afvigelser, skøn og dispensationer.

Dette gælder beskyttelsen af vandhuller, rovfugle, orkideer og meget mere. Og det gælder hensynet til de folk og interesser, der er i det sociale landskab. Clausen og Svennevig har beskrevet, hvorfor der var så meget bøvl med at få det store naturgenopretningsprojekt omkring Skjern Å ført igennem. Man havde husket at måle vandstande, arealer og afstande op, man havde talt fugle og registreret planter, men

man havde 'glemt' at se på det lokale samfund, hvordan det benyttede ådalen, og hvordan den lokale samfundsstruktur og kultur hang sammen med ådalens hidtidige udvikling. Også her havde der været brug for indsigt og tilpasning[15].

Ideen om naturplaner på ejendomsniveau er i høj grad baseret på erkendelsen af, hvor nødvendigt det er at etablere denne lokale tilpasning. Ikke to landskaber er ens, og ikke to lokalsamfund er det samme. Derfor må der etableres en lokal dialog, hvor den enkelte lodsejer kan indgå i en fordomsfri samtale, med en der har forstand på den amtslige og eventuelt nationale interesse i naturens trivsel på ejendommen. Der kan også være brug for en neutral landbrugsfaglig rådgivning, der har til formål at bedømme de mulige konsekvenser for den øvrige drift af at tage flere naturhensyn. De hidtidige erfaringer viser, at en frugtbar konstellation kan være, at både naturfaglig og landbrugsfaglig ekspertise inddrages. Forløbet kan f.eks. tænkes at være som følgende:

Planens første skridt efter at landmanden har meddelt sin interesse i at få udarbejdet en naturplan, vil være at de tre parter forbereder sig til det første møde. Landbrugskonsulenten får rede på relevante hektarstøtteordninger, fremskaffer markkort, undersøger eventuelle harmoniproblemer og søger oplysninger om kulturhistoriske forhold. Amtsbiologen er tilsvarende i gang med at få rede på, hvad der måtte være af særlige udpegninger og hensyn i og tæt på ejendommen. Ejeren opfordres til at finde ud af mest muligt om ejendommens historie.

Andet skridt kan være en samtale ved køkkenbordet, hvor både ejeren, den medejende ægtefælle, landbrugskonsulenten og amtsbiologen er til stede. Her udveksles informationer om en eventuel naturplans muligheder og begrænsninger. Der kan være særlige hensyn, som amtet gerne ser taget. Der kan være særlige støtteordninger som landbrugskonsulenten kender til. Og der kan være særlige hensyn som ejerne ved eksisterer eller drømmer om.

Tredje skridt, når kaffen er drukket, kan være en markvandring, hvor man ser på sagerne, og dialogen bliver konkret. Måske opstår der et par nye ideer undervejs. Er der noget på ejendommen, som indbyder til særligt hensyn? Hvad ser ud til at kunne lykkes? Og hvad vil det kræve af tid, arbejdskraft og penge?

Fjerde skridt er udarbejdelse af planforslaget. Amtsbiologen skal måske lige hjem og tage kontakt til en specialist i pattedyr, for at forhører sig om chancerne for at grævlingen vil kunne etablere sig i den lille skrænt-skov, der hører til ejendommen. Tilsvarende kommer landbrugskonsulenten på arbejde, ikke bare med at vurdere tilskud og priser, men også med selve

[15] Clausen,L.T. og I.Svennevig, 2003. Naturen mellem lokal viden og videnskab. I Agger,P. m.fl (red). Naturens værdi – Vinkler på danskernes forhold til naturen. Gad.

udtegningen af planens kortskitse. Og ejeren og den eventuelle ægtefælle har brug for at vende ideernes mulige realisering mere end én gang.

Femte skridt kan blot være at landmanden får tilsendt planen, men det kan også være at man mødes endnu engang ved køkkenbordet, hvor skitserne præsenteres og justeres. For hver enkelt af ejendommens småbiotoper og for de to eng-lodder er der taget stilling til status og eventuelle pleje og udvidelsestiltag i form af overordnede langsigtede mål og konkrete snarlige handlinger. Det hele er skrevet ned og afsluttet med, skitseringen af en tidsplan, der rækker 5 år ud i fremtiden. Til den tid, aftaler man, at man vil mødes igen, for at vurdere resultatet og eventuelt lægge videre planer.

Forsøg og erfaringer

En grundig beskrivelse af naturplanernes biologiske betydning er beskrevet og diskuteret af Knud Tybirk, der har arbejdet med emnet gennem flere år[16]. Ideen med naturplaner på ejendomsniveau kom frem allerede under marginaljordsdebatten i 1987[17]. I Haderslev kommune har man allerede nu i 7-8 år arbejdet med at tilbyde landmændene gratis udarbejdelse af naturplejeplaner. Så vidt vides er erfaringerne ikke opsamlet med samme systematik som i det forsøg , som DMU på Skov- og Naturstyrelsens foranledning gennemførte i 2001[18], og som skal beskrives i det følgende.

Efter en lokal annoncering efter landmænd, der kunne tænke sig frivilligt at gå med i forsøget, udvalgtes på baggrund af 50 henvendelser 12. 2 udgik p.gr.a. sygdom, men 10 blev gennemført. Om resultatet siger evalueringsrapportens sammendrag:

"*Erfaringerne fra projektet er, at de deltagende landmænd er meget tilfredse med de naturplaner, der er udarbejdet. Landmændene beskriver, at de nu er meget mere motiverede for at inddrage naturhensyn i bedriftens planlægning og udvikling fremover. Naturplanen har givet dem et overblik over, hvad der kan gøres på bedriften, for i højere grad at tilgodese naturen. Derudover*

[16] Tybirk,K.,2002.Naturplaner. Flora og Fauna årg.108,hft.3:65-76.
[17] Agger,P. og J.Brandt, 1987. Småbiotoper og marginaljorder. Miljøministeriets projektundersøgelser 986, Teknikerrapport Nr. 35. Skov- og Naturstyrelsen.
[18] Holbeck,H.B. 2001. Evaluering af koncept for frivillige naturplaner på bedriftsniveau – Evalueringer fra pilotprojektet og forslag til fremtidige anbefalinger til koncept for frivillige naturplaner. Landskontoret for Planteavl, Landbrugets Rådgivningscenter.

føler alle, at det har været godt at få en faglig vurdering af mulighederne for inddragelse af naturhensyn på bedriften.

Landbrugskonsulenterne og medarbejderne fra amtet udtrykker ligeledes stor tilfredshed med at udarbejde naturplaner. Det overordnede indtryk er, at naturplanerne er et godt og praktisk værktøj, hvor dialogen under gårdbesøget mellem landmanden og rådgiverne er helt central. Naturplanerne er dermed både et værktøj til praktisk anvisning på, hvordan naturforholdene på den enkelte ejendom forbedres, men i høj grad også et effektivt formidlingsværktøj."

Analysen af de 10 planer viser, at anbefalingerne fordelte sig på 4 områder: Beskyttelse mod ydre påvirkning, bevarelse af nuværende tilstand, nyetablering af naturtyper og naturpleje, som vist i nedenstående tabel:

Beskyttelse 23%	*Bevarelse 29%*	*Nyetablering 17%*	*Pleje 31%*
Af vandløb	Af læhegn	Ny beplantning	Rydning af krat
Brak i bræmmer	Af søer	Nyt vandhul	Pleje af hegn
Fodposer	Af vandhuller Skovrejsning		Oprensning af vh.
Sprøjte- og gødningsfr.	Af overdrev		Udj.af brinker
Randzoner	Af mose		Slyngning af vanl.
Forslag til MVJ-aftaler	Selvforyng.i beplantn.		Alternat. brak
Sammenh. til naturomr.	Vildt remise		Afgræsning

Det ses af oversigtsskemaet, at det er lykkedes at imødekomme flertallet af Wilhjelm-udvalgets anbefalinger, ikke på hver men på mindst en af de 10 ejendomme. Rene vandløb er beskyttet med bræmmer, næringsstof- og pesticidpåvirkningen er nedsat, lysåbne naturtyper afgræsset, vådområde etableret, fri dynamik og naturgenopretning.

Selvom erfaringerne fra forsøget helt overvejende er gode, viste de dog også at en del ting kunne have været bedre. Beskrivelsen af naturtilstanden og relationen til det omgivende landskab, fandt man, havde været for overfladisk gennemført, og de kulturhistoriske forhold berørt alt for perifert. Derved blev planerne, som de fremstod, meget præget af den landbrugsfaglige synsvinkel, selvom der også her fremstod mangler. Bl.a. var selve dyrkningsfladen kun i begrænset omfang gjort til genstand for overvejelser. Endelig skal det tages i betragtning, at der her formentlig

var tale om frivillige pionerer, dvs. lodsejere med en ganske særlig interesse i at få etableret naturplaner med succes.

Der er altså ting, der tyder på, at så let vil det formentlig ikke gå næste gang. Dette vil dog i hvert fald delvis kunne opvejes af, at der tages ved lære af erfaringen. Endvidere er der en mulighed for et betydeligt kvalitativt løft, hvis naturplanerne indarbejdes i en større helhed. Her tænkes for det første på de fordele, der vil være forbundet med, at flere ejendomme går sammen. På samme måde som ved etablering af læplantningslaug, kan få en betydeligt større læeffekt , end hvis det samme antal lodsejere hver for sig havde etableret deres egne læhegn, kan der i forbindelse med etablering af naturplaner forventes en langt større 'natureffekt', der hvor flere går sammen, end der hvor planerne etableres uden indbyrdes koordinering og dermed samlet optimering.

For det andet er det også vigtigt at tænke på det udbytte, der kan opnås, hvis naturplanerne integreres i det lokale samfund. De øvrige medlemmer af lokalsamfundet må gives en mulighed for at blive orienteret om og øve indflydelse på planernes udarbejdelse og siden få glæde af nogle af de værdier, der derved skabes. Det er med andre ord igen spørgsmålet om tilpasningen til det lokale, jeg vender tilbage til. Naturplanerne skal ikke kun tilpasses den lokale natur, men også til det lokale samfund.

Dialogen skulle dermed gerne udvides, så den ikke begrænses til et mellemværende mellem landmanden, amtsbiologen og landbrugskonsulenten. De andre beboere i landskabet, og dem er der i reglen 5-10 gange så mange af, som der er landmænd, vil helt sikkert kunne bidrage positivt, så der ikke kun bliver tale om naturplaner på ejendomsniveau men om lokalsamfundets naturplaner.

Og storken – hvordan vil det blive med den? Den ynglede som et af de sidste steder i Vegger i den sydlige del af Halkjær Ådal. Sidste gang var i 1999, hvor parret fik 3 unger, hvoraf de to blev flyvefærdige. Kommer der rigtig gang i naturplanerne i de danske lokalsamfund, skal storken nok komme igen. For den nyder stadig stor popularitet. Måske vil den genindvandre fra de naturlige bestande i Polen. Mere sandsynligt vil det nok ske fra den knap så naturlige kunstigt opformerede bestand i Sydslesvig. Det vil ikke være helt så godt, men godt nok. For hvis den kommer af sig selv, vil det være beviset på at Danmark er blevet et bedre sted at være.

Mine refleksioner

Min baggrund for at beskæftige mig med dette emne er, at jeg gennem 20 år har deltaget i et projekt "Agerlandets småbiotoper", hvor vi fra Roskilde Universitetscenter over årene har fulgt med i, hvordan landbrugslandets naturindhold har ændret sig. Endvidere har jeg i Naturrådet været engageret i samme emne bl.a. ved konferencen Natur og Landbrug i 1999[19] og de adskillige kontakter med landbrugskredse som siden er fulgt med. I årenes løb er det bl.a. nok blevet til over 100 samtaler med landmænd om deres biotoper, både dem de havde, dem de havde haft, og dem de kunne tænke sig at etablere.

Strukturudviklingen i landbruget fortsætter. Bedrifterne vokser. Markerne bliver større, og småbiotoperne færre på de stadigt færre heltidsbedrifter, der er tilbage. Kun indenfor de seneste 10 år synes tilbagegangen af småbiotoper at være vendt.. Måske netop derfor er jeg også blevet bekræftet i, at der er meget at hente, ved at etablere en fredelig dialog mellem lodsejeren, som jo i reglen er den i verden, der kender pågældende ejendom bedst, og en faglig person udefra, der kan informere og give gode ideer til, hvordan man kan gøre anderledes.

Invitationen til at sige noget om naturplaner på ejendomsniveau for forsamlingen i Halkjær Ådal, var derfor velkommen. Det var stimulerende at deltage i de tætte dialoger med god tid og stor gensidig lydhørhed. Dette til forskel for de knubbede meningsudvekslinger på fagpolitiske konferencer og skarpkantede polemikker med landbrugsorganisationernes folk jeg ellers har prøvet så tit.

Jeg er blevet bestyrket i troen på, at dialogen kan og skal føres også lokalt. Jeg siger "også", fordi jeg samtidigt er overbevist om, at også andre bør have noget at skulle have sagt. Det gælder f.eks. de skatteydere, der til syvende og sidst er dem, der financierer den ikke ubetydelige landbrugsstøtte, og de tilskud der skal til, for at få naturplanerne til at blomstre.

Men den vigtigste opdagelse jeg gjorde i Halkjær, var at indse betydningen af den kreativitet og det gå-på mod, som det lokale samfund kan præstere. Udarbejdelsen af naturplaner på ejendomsniveau, skal nødigt blot blive til et mellemværende mellem lodsejeren og kommunens teknikere eller mellem lodsejeren og hans konsulenter. Den lokale majoritet af borgere, som ikke har skøder på landbrugsjorden, er de nærmeste interessenter både i landmandens og i naturens trivsel. Derfor må der snarest ske noget i lokalsamfundet. Det tror jeg er den mest pålidelige måde, hvorpå vi kan sikre en bæredygtig udvikling for naturen på landet.

[19] Agger,P. og J.Primdahl: Natur og landbrug. Temarapport 1999:1. Naturrådet.

2. titel (Af *Peder Agger*)

3. titel (Af *Gustav Schaarup*)

4. titel (Af *Børge Sørensen og Uffe Bech*)

5. titel (Af *Claus Heinberg*)

Tredje kapitel

Natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal

1. Indledning

Som beskrevet i første kapitel blev ideen om *naturplaner*, der typisk udarbejdes i forhold til den enkelte landbrugsejendom, introduceret i forskningsværkstedsarbejdet. Deltagerne tog ikke blot ideen til sig som noget, man også kunne gå i gang med i Ådalen, men udvidede den derudover i to henseender, nemlig for det første til en *samlet* plan for hele Halkær Ådal og for det andet – i forlængelse af den grundlæggende tematiske indgang til hele værkstedsarbejdet – til en samlet natur- *og* udviklingsplan for Ådalen. "En natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal" blev således betegnelsen for den samlede fremtidsvision, der tog form gennem værkstedsarbejdet.

Naturplaner for enkelte landbrugsejendomme er *frivillige aftaler* om konkrete initiativer i retning af en bedre balance mellem natur- og erhvervsmæssige hensyn. De er ikke mere vidtgående, end man kan blive enige om, og der er ikke sanktionsforanstaltninger knyttet til en evt. manglende virkeliggørelse. Når man omformulerer denne ide til en ide om en natur- og udviklingsplan for en hel egn, i dette tilfælde altså Halkær Ådal, åbner man for nye spørgsmål, der indebærer en række vanskeligheder, men også større muligheder.

En natur- og udviklingsplan for hele Ådalen må nødvendigvis have en *offentlig* karakter, og offentlighed indebærer i denne sammenhæng ikke blot, at ideer og planer *diskuteres* offentligt, men tillige at de *relateres* til hinanden og til de mere omfattende *virkningssammenhænge*, de – om de vil det eller ej – indgår i. Det betyder også, at spørgsmålet om *særinteresser* og *interessemodsætninger* kommer på dagsordenen. Det er det selvfølgelig også i forbindelse med enkelte naturplaner, men i forhold til en offentlig, samlet plan stilles det på en anderledes pågående og forpligtende måde.

I ideen om en samlet natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal, sådan som den blev skitseret i værkstedsarbejdet, blev princippet om *frivillighed* stadig fastholdt som et afgørende udgangspunkt – ikke blot fordi man jo ikke kunne tvinge nogen til at indgå i et sådant projekt, men også – og først og fremmest – fordi man anså det for at være det bedste grundlag for skabelse af en fælles ansvarlighed for Ådalens fremtid. Men der lå også en forestilling om, at frivilligheden skulle have karakter af en *frivillig forpligtelse* til at lade egne ideer, initiativer og interesser blive diskuteret, prøvet og afstemt i forhold til en *fælles, almen* horisont. I forhold til projektets egen, begrænsede sammenhæng betød det f.eks., at de enkelte initiativgrupper ikke bare gik videre med

deres ideer, uden at de var bredt accepteret i deltagerkredsen. Tilbagevendende blev der i værkstedsarbejdet spurgt ind til de enkelte projekters forhold til og betydning for *det fælles*. Og alle projektgrupper forholdt sig til det, indbyrdes og gensidigt.

Det afgørende fremtidige spørgsmål er, om og hvordan man kan videreføre og omforme denne projektinterne frivillige forpligtelse på det fælles til et bredere offentligt anliggende. Hvis det skal lykkes, må det ske gennem udvikling af en demokratisk politisk kultur, båret af en bredt forankret folkeforening – et projekt, der, som vi har set, er på tegnebrættet. Et af de store, uafklarede spørgsmål, er samspillet mellem udvikling af ideer og projekter fra neden og de kommunale, amtslige (og statslige) politiske og administrative processer. Der er selvfølgelig under alle omstændigheder lang vej, til man kan tale om, at der foreligger en samlet natur- og udviklingsplan for Ådalen. Men man skal dog samtidig gøre sig klart, at arbejdet med at udvikle en sådan plan ikke er et enten-eller. Sådan som planen blev diskuteret på forskningsværkstederne, blev det klart, at der ikke skulle være tale om en ”fiks og færdig” plan, som man så kunne tage fat på punkt for punkt at implementere. Den natur- og udviklingsplan, der begyndte at aftegne sig, var en plan, hvor en almen utopisk horisont og en række konkrete initiativer udgjorde et dynamisk spændingsforhold. En bevægelig og åben plan, med andre ord. Men når det er sagt, er det også klart, at hvis man skal kunne tale om en samlet plan for Ådalen, må den omfatte væsentlige sider af den naturmæssige, sociale og kulturelle udvikling i området. Et væsentligt led i et kommende arbejde med planen må være at indkredse og konkretisere, hvad det så må omfatte.

Udgangspunktet for dette arbejde er den foreløbige, løst skitserede *utopiske horisont*, der blev aftegnet i aktionsforskningsprojektet, sammen med rækken af konkrete ideer og konkrete projekter, der i projektet og i andre sammenhænge er blevet udviklet og i et vist omfang også påbegyndt. I første nummer af *Nyhedsbrevet Halkær Ådal*, januar 2003, er en række af disse ideer og projekter beskrevet. Den følgende sammenfatning af elementer til en natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal tager udgangspunkt i Nyhedsbrevets oversigt, der suppleres med ideer fra værkstedsarbejdet i 2002. Beskrivelsen her kan i øvrigt sammenholdes med Peter Søndergaards redegørelse i fjerde kapitel (afsnit 3) for, hvordan ideen om en ”økologisk eksperimentalzone” og en folkeforening blev udviklet. Her er der også en beskrivelse af ”naturtilstanden” i Halkær Ådal, som en natur- og udviklingsplan for området nødvendigvis også må relateres til.

2. Elementer til en natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal

En ny åbning af folkeforeningen. (Nyhedsbrev)

I det det første nummer af et Nyhedsbrev (nr. 1, 2003), som udgives af Folkeforeningen Halkær Ådal, kan man læse følgende passage: *" Formålet med Folkeforeningen Halkær Ådal er at fremme en bred økologisk, økonomisk og kulturel bæredygtig udvikling i og omkring Halkær Ådal. I januar 2002 inviterede foreningen sammen med Borgerforeningerne i Skørbæk, Ejdrup og Vegger alle borgere i området til et fremtidsværksted. På fremtidsværkstedet blev der dannet arbejdsgrupper, der siden har været i gang med hver sit projekt. For at alle i lokalområdet skulle få mulighed for at vide og få indflydelse på, hvad der foregik i disse arbejdsgrupper, blev der d. 22. september afholdt en markedsdag på Skørbæk-Ejdrup Friskole, hvor arbejdsgruppernes projekter blev præsenteret. På de følgende sider er beretninger fra nogle af grupperne, og der er selvfølgelig stadigvæk mulighed for at hoppe på en gruppe, hvis du vil være med. Måske sidder du med en god ide. Så kontakt..."*

I denne selvpræsentation markerer Folkeforeningen en ny åbning i forhold til den udformning, foreningen havde før 2002. Folkeforeningen, hvis opståen er kort beskrevet i fjerde kapitel, afsnit 3, havde til formål igennem fremme af en bæredygtig udvikling at omskabe Halkær Ådal til en Økologisk Eksperimentalzone. Ideen om en eksperimentalzone var opstået i samspil med forskere fra Aalborg Universitet. Foreningen spillede en betydningsfuld rolle især i forbindelse med igangsættelsen af konkrete grønne beskæftigelsesinitiativer.

Og som det fremgår af citatet fra nyhedsbrevet, så var Folkeforeningen den direkte formidler af kontakten mellem aktionsforskerne og borgerforeningerne i Ådalen. I løbet af aktionsforskningsforløbet bygges der gradvis en fremtidshorisont op, som lægger op til en ny udvikling af Folkeforeningen. I fremtidsværkstedet blev Folkeforeningen overhovedet ikke nævnt, og kun et mindretal af deltagerne havde noget tydeligt billede af Folkeforeningen.

I løbet af fremtidsværkstedet formuleres derimod konturerne af et bredere forum end det, Folkeforeningen hidtil har stået for. I kritikfasen kommer bl.a. flg. efterlysninger:

- der mangler et samtaleforum
- der mangler en fælles kultur for området
- der mangler en fælles borgerforening
- manglende samarbejde mellem landsbyerne

- der mangler sammenhold f.eks. i indkøbsforeninger
- der mangler debatforum med landmænd.

Som det fremgår af disse kritikker, betragtes Folkeforeningen ikke som et forum, der rummer disse ting – og det til trods for, at de fleste af punkterne er indeholdt i Folkeforeningens målsætning. I fremtidsværkstedets utopifase træder der et behov for et anderledes fælles forum frem både i stikord og i konkrete utopiudkast. Stikordene:

- formulering af en ny fælles politik for området med henblik på at finde fælles referencer fremfor modsætninger
- et lokalt debatforum for naturen og udviklingen i Halkær Ådal

I utopitemaet "Udviklings- og debatforum for naturen i ådalen" konkretiseres ønskerne til dette nye forum som et ønske om at have et forum, hvor man kan diskutere naturrelaterede anliggender. Debatten skal have en form, der er "attraktiv for alle lokale interesser, inklusive de landbrugsmæssige". Ideen om et græsningslav konkretiserer, hvad man mener med "alle lokale interesser". Under handlingsplaner suppleres aftegningen af dette forum til også at være et sted, hvor der skal opbygges et center med tilknyttede fagkyndige kontakter. Folkeforeningen er på dette tidspunkt ikke nævnt i forbindelse med mulige virkeliggørelsesplaner.

I forbindelse med opfølgningsmødet til fremtidsværkstedet sker der lidt mere med den utopiske horisont for et "Fælles Forum", idet gruppen bag dette initiativ eksplicit efterlyser redskaber til at håndtere konflikter og skabe demokratiske dialoger. Der bliver sålede allerede i den første efterbearbejdning af fremtidsværkstedet stillet en slags diagnose: Når vi ikke allerede har et sådant forum, er det måske, fordi "vi ikke har udviklet demokratiske former for dialog og håndtering af konflikter".

I denne gruppes oplæg til første forskningsværksted fastholdes to elementer i ideen om "et fælles debatforum":

1. Der var arbejdet videre med en idebetonet skitse til Ådalens Naturmæssige fremtid – idet der blev præsenteret en slags idemæssigt eksperiment: Hvad nu hvis vi slukkede for pumperne og førte Ådalen tilbage til det udseende, den havde, før pumperne blev sat ind? Dette ide-eksperiment var ikke ment som en plan, men som en måde at få taget hul på en konkret diskussion om Ådalens naturmæssige fremtid – en måde at få de forskellige interesser på banen og til at åbne sig for en diskussion med lodsejerne.
2. Der var også tænkt videre over "demokratiproblemet", idet gruppen nu foreslog nedsættelse af et lodsejerudvalg, hvori der også kunne deltage andre end lodsejere.

I forskningsværkstedet kom man ikke meget længere med den radikale naturplan for Ådalen; derimod førte advokaturerne og diskussionerne om gruppens oplæg direkte til ideen om jordfordeling, som et redskab til at udskifte miljøbelastende landbrugsformer langs åen med skånsomme anvendelser.

Det var et vigtigt skridt i retning af at komme videre med en naturplan; men der kom ikke nye konkretiseringer af, hvad man skulle stille op med "det fælles debatforum" og den demokratiske dialog med og imellem lodsejerne.

I andet forskningsværksted blev "Det fælles Forum" berørt i mange forskellige forbindelser – og hvad angår praktiske forslag til, hvor en bred debat kunne igangsættes, blev "pumpelavet" adskillige gange nævnt som en arena for bred diskussion af Ådalens naturmæssige fremtid. Også lodsejerudvalget blev foreslået igen – men uden at der blev taget initiativ til at danne et sådant. Andet forskningsværksted sluttede med, at aktionsforskerne fremlagde en skitse til, hvordan de mange initiativer kunne samles i et fælles forum – en ny Folkeforening, som i højere grad end den gamle folkeforening udtrykker den bredde i problemstillingerne – elementer i en naturplan – som har præget aktionsforskningsforløbene. Disse forslag blev drøftet, men uden at deltagerkredsen "greb" dem med henblik på nye organisatoriske tiltag. Der var dog enighed om, at den eksisterende Folkeforening suppleret med en repræsentant for hver af projekterne som en overgangsform skulle udgøre det fremtidige koordinationsforum for alle aktiviteterne. Det var således også denne gruppe, som skulle stå for planlægning og afholdelse af markedsdagen og udgivelse af nyhedsbrevet.

Folkeforeningen med dens nu bredere profil er således den fremtidige ramme for udgivelse af et nyhedsbrev, afholdelse af fremtidige markedsdage, debatter om fælles aspekter af de konkrete projektinitiativer. Men den er endnu ikke ramme om en konkretisering af utopien om en bred og levende debat om Ådalens naturmæssige fremtid - sø eller eng osv. Som en af bestyrelsesmedlemmerne i Folkeforeningen udtrykte det på et møde i februar 2003 mellem koordinationsgruppen og aktionsforskerne: Vi mangler stadig at udvikle vores demokrati.

Ådalens Udviklingsselskab (netværk)

På det indledende fremtidsværksted blev dette forslag lanceret sammen med ideen om et debatforum, som vi ovenfor har præsenteret i sammenhæng med Folkeforeningen. Ådalens udviklingsselskab er et endnu ikke institueret projekt, der sigter imod at fremme en lokal

erhvervsudvikling og infrastruktur i Ådals-området – men på en sådan måde, at initiativerne inden deres virkeliggørelse drøftes i netværket for at tage hensyn til fælles behov og skånsomhed overfor Ådalens natur. Selskabet skal fungere som et netværk, der understøtter nye erhvervsaktiviteter med ideer og på længere sigt også økonomiske fondsmidler; til gengæld skal alle nye erhvervsaktiviteter være forpligtet til at efterkomme netværkets krav til bæredygtige løsninger. Ideen, som den blev formuleret på fremtidsværkstedet, havde klare rødder i tidligere initiativer på energiområdet, jf. Peter Søndergaards beskrivelse af eksperimentalzone-ideens opståen i fjerde kapitel. Men som den blev formuleret i fremtidsværkstedet, havde den en utopisk dimension, der peger i retning af en samlet udviklingsplan for lokalområdet. Således er følgende kritikstikord i fremtidsværkstedet forløbere for selve utopien:

- manglende lokal indflydelse på drikkevand, spildevand, byggeri osv.
- for lidt samarbejde over kommunegrænser
- bedre muligheder for at anvende nedlagte landbrug
- der er behov for en større variation af arbejdspladser
- der mangler et videnscenter for området
- manglende klarhed over den erhvervsmæssige fremtid i området
- for få arbejdspladser og iværksættere
- der mangler information om f.eks. støttemuligheder for erhvervslivet
- manglende samarbejde mellem landsbyerne/for mange barrierer mellem landsbyerne.

Med baggrund i disse kritikstikord opstod utopitemaet: *Ådalens udviklingsfond/-selskab med almen lokal geninvestering.* Utopistikordet, som dannede afsæt for temaet, efterlyser således både et økonomisk, et vidensmæssigt og et lokal kulturelt element i forståelsen af erhvervsudviklingen i Ådalen. I utopigruppens første sammenfatning af dette perspektiv blev det understreget, at man anså Udviklingsfonden/-selskabet for at være noget, der skulle organiseres af fællesskabet som ulønnet aktivitet. I øvrigt blev der foreslået en mængde eksempler på områder, hvor fonden/selskabet kunne have betydning: opsætning af vindmøller (lokal elektricitet), installation af solceller (lokal energi), etablering af vandrensning i form af lokal ”pilerens”. Fonden/ selskabet skulle også koordinere fælles indkøb (evt. støtte indkøbsforeninger), I.T.- service mm.

I virkeliggørelsesfasen i fremtidsværkstedet blev der først og fremmest formuleret arbejdsopgaver for den gruppe, der ville arbejde videre med ideen: bearbejde projektideer, formidling til politikere, formidling til fagfolk, pr., udarbejde modeller for økonomi i

fonden/selskabet. Men det lå også klart, at ideen først og fremmest skulle i gang ved hjælp af et eller flere pilotprojekter. (Senere viste det sig, at et lokalt rensningsanlæg med pilerens for gruppens medlemmer stod som det mest oplagte sted at starte.)

På opfølgningsmødet var der endnu ikke sket en konkretisering af et projekt – men derimod havde gruppen diskuteret, hvordan man kunne udvikle konkrete projektaktiviteter som del af en *fælles* plan.

I forbindelse med det første forskningsværksted var det i starten kun det konkrete pilotprojekt, der i realiteten blev kommenteret og drøftet som udviklingsprojektet. Heller ikke advokaturerne havde ret meget konstruktivt til konkretisering af udviklingsfond/selskab - som herefter kun betegnes som "Udviklingsselskabet". Men i forbindelse med, at der i første forskningsværksted blev formuleret en ide om en udviklings- og naturplan for området (en ide, der naturligvis også er fostret i kølvandet på netop denne utopi), deler gruppens arbejde sig i to: for det første koncentrerer gruppen sig meget om pilotprojektet: pilerensning som startprojekt; for det andet udgår der fra netop denne gruppe en klar efterlysning af et "hamskifte" i folkeforeningen, idet udviklingsselskabet ser sig selv som konkretiseringen af ideen om folkeforeningen. Det er folkeforeningen, som skal blive i stand til at løfte opgaven som udviklingsselskab med varetagelse af den fælles debat, kontakt til fagekspertise og politikere og samling af enkeltinitiativer i en udviklingsplan.

På det andet forskningsværksted bliver der i forhold til udviklingsselskabet helt praktisk taget initiativ til at præsentere ideen om pilerens som lokalt vandrensningsanlæg på et lodsejermøde i Nibe Kommune. Imidlertid falder forslaget om satsning på pilerens i Halkær Ådal på det indkaldte borgermøde, og gruppen mister således sit vigtigste pilotprojekt. (Ifølge gruppens fortolkning faldt forslaget pga. af en dårligt forberedt fremlæggelse af økonomien i projektet, således at lodsejerne fejlagtigt fik det indtryk, at den lokale rensningsmetode ville blive dyrere for lodsejerne end en central). På markedsdagen præsenteres ideen om pilerens mere principielt som lokal vandrensningsteknologi, og medlemmer af gruppen er fremdeles involveret i forsøg på at omsætte denne teknologi i forhold til mere begrænsede byggerier i Ådalsområdet. Som sådan lever det som et "fagprojekt".

Sammenfatning: Den utopiske vision om et udviklingsselskab eksisterer som horisont i form af en opgave for folkeforeningen, som imidlertid endnu ikke er løftet. Den har "lidt" under, at pilotprojektet løb ud i sandet. Derfor ser man i dag nye udviklingsinitiativer i området – også med deltagelse af folkeforeningsaktive – som bliver til uden at blive gjort til genstand for fælles

diskussion og uden, at der eksisterer et udviklingsselskab, som kan støtte og evt. korrigere initiativerne. F.eks. er der i øjeblikket et initiativ i gang omkring et fælles gyllesepareringsanlæg i forbindelse med svineproduktion. I netværket af svinebønder drøfter man muligheder, fordele og ulemper, men der mangler et "selskab" for diskussion af et sådant udviklingsinitiativ, der kan se styrker og problemer i relationen til Ådalens samlede udviklingsplan og værdier, og hvor man kunne stimulere til alternative teknologier og udviklingsløsninger.

Eksemplet viser, at der er sket en udvikling i Ådalen, hvor det er mere naturligt at søge udviklingsløsninger i netværk og fællesskaber, men også at disse netværk endnu fremstår uden et praktisk forum, der kan fungere som *udviklingsselskab.*

Efterskole

På det indledende fremtidsværksted blev der sat ny gang i en gammel ide, som nogle borgere i Ådalen havde puslet med et stykke tid: det var en ide om at opstarte en efterskole i tilknytning til Friskolen. Når denne ide fik nyt liv i forbindelse med dette projekt, skyldes det ikke mindst, at deltagerne i fremtidsværkstedet meget bredt efterlyste udviklingsaktiviteter, der kunne tiltrække unge. De kritikstikord, som peger hen imod ideen, var flg.:

- manglende naturskole til børn
- der er for få aktiviteter for børn og unge
- der mangler en fælles kulur for området
- mere decentralisering af fritidsaktiviteter for børn og unge, således at de ikke altid skal køres
- manglende kontakt mellem unge i de 3 kommuner
- der mangler en sportshal
- der mangler aktivitetsmuligheder for de unge efter kl 15
- manglende højskolemuligheder.

Som det ses, var der en massiv fokus på børn og unge i kritikfasen. Den kom også til udtryk i, at der var to utopitemaer, som klart pegede i retning af nye initiativer i forhold til børn og unge. Det var:

- kultur-, idræts- og musikhus
- uddannelsescenter – herunder efterskole og kvindehøjskole.

Allerede på det indledende fremtidsværksted udkrystalliserede denne utopiske horisont for børn og unge sig i ideen om en efterskole, som samtidig også skulle være stedet, der muliggjorde nyt udbud af fritidsfaciliteter, trak unge mennesker og lærere til området, gjorde opmærksom på stedets

naturværdier osv. Allerede inden opfølgningsmødet til fremtidsværkstedet havde ideen om kvindehøjskole skilt sig ud i et eget projekt, hvorved den utopiske horisont for arbejdet med efterskole blev knyttet til børn og unge og skolemiljøet. Der var også et tydeligt institutionelt ønske om at knytte det til Friskolen, hvis leder indgik som aktiv i gruppen.

Netop i kraft af, at enkeltpersoner tidligere havde puslet med ideer om en efterskole, kom der meget hurtigt liv i det konkrete planlægningsarbejde – både med hensyn til at tænke i rekruttering og i byggeplaner. Det var også den gruppe, som hurtigst meldte ud, at de havde en køreplan, som muligvis ville blive fulgt, uanset hvad der ellers skete i de fælles aktiviteter.

I forbindelse med første forskningsværksted bliver der forsigtigt spurgt til forankringen af projektet i forældrekredsen og i forhold til beboerne i øvrigt. I løbet af det første forskningsværksted træder behovet for en meget mere aktiv diskussion med forældrekreds og lokalbeboere stærkt frem, og gruppen formulerer selv ideer til, hvordan en sådan forankring kan sættes i gang. På andet forskningsværksted formulerede gruppen på ny sin utopiske horisont – det brede perspektiv for Ådalen: flere arbejdspladser, fritidsmuligheder, fokus på idræt og natur, integration af mange forskellige uddannelser i samme bygningsværk, inddragelse af skolen i lokal naturovervågning.

Først efter afholdelsen af markedsdagen får gruppen taget hul på det praktiske arbejde med at forankre projektplanen i forældrekreds, naboer til skolen, bestyrelse osv. Her viser der sig en betydelig skepsis overfor at gøre Friskolen til et stort sted; frygt for mobningsproblemer osv. Bestyrelsen for Friskolen vil på den baggrund ikke give opbakning til initiativet på nuværende tidspunkt, og indtil videre går initiativet i idebanken, dvs. det ligger stille. I forbindelse med statusmøde i februar 2003 blev det ikke præsenteret som en fiasko – men som udtryk for, at tiden ikke er moden.

Historien om efterskolen viser måske problemerne ved at vente for længe med at søge bredere inddragelse af lokalbefolkningen til nye udviklingsinitiativer. Vi kan naturligvis ikke sige, at en tidligere udbredelse af ideudviklingen ville have ført til et andet resultat, men det ville måske i højere grad have givet initiativet karakter af at være et fælles projekt – og ikke et projekt, der blev udviklet af de få, og som de mange så skal sige ja eller nej til.

Nybyggeri og boligfællesskaber

I Nyhedsbrevet, der udsendtes i februar 2003, skriver den såkaldte bosættergruppe følgende: ”Målet er at finde et område i eller omkring Halkær Ådal, hvor der kan etableres et

bofællesskab. Gruppen har sammen med Folkeforeningen Halkær Ådal været initiativtager til en kursusrække omkring etablering af bofællesskaber på landet. – Hold øje med Nibe Avis for kommende arrangementer." Og i samme nummer af Nyhedsbrevet er der annonceret to offentlige aktiviteter med forbindelse til bosættergruppen: en ekskursion til Djursland og Lading for at se på bofællesskaber og et møde med en repræsentant for Nibe Kommune om "Bofællesskaber og lokalplaner".

Ideen om nybyggeri – med økologisk snit – var ikke ny i området. Som det fremgår af Peter Søndergaards beskrivelse i fjerde kapitel var Folkeforeningen allerede involveret i planlægning af økologisk boligbyggeri i Vegger – hvilket resulterer i, at byggeriet påbegyndes i foråret 2003.

Det utopiske udkast for nybyggeri og boligfællesskaber voksede ud af det indledende fremtidsværksted. Flere af kritikstikordene "liner op" til denne utopi:

- for meget grimt byggeri
- manglende muligheder for at bo og bygge på landet uden landbrug
- manglende lokal indflydelse på drikkevand, spildevand og byggeri
- bedre muligheder for at anvende nedlagte landbrug
- der mangler oldekolle muligheder
- risiko for at vi ender inde i byen igen.

I utopifasen kommer temaet "Bofællesskaber i det åbne land – bæredygtigt eksperimentelt byggeri" til udfoldelse som en konkret utopi om at starte et nybyggeri i det åbne land – i relation til landbrug. Bofællesskaberne skal bygges, så de hænger naturligt sammen med landbrugsjord, men også så byggeriet tager hensyn til naturen omkring. Flere generationer – naturbørnehave, ældreboliger. Allerede i fremtidsværkstedets virkeliggørelsesfase blev der planlagt en annoncering efter interesserede, en bonde tilød at stille jord til rådighed, man skulle besøge bofællesskaber andre steder i landet for at få inspiration, kontakt til myndigheder – men også satse på at lade det indgå i en fælles plan for Ådalens udviklingsaktiviteter – for nemmere at få det godkendt hos myndighederne.

Gruppen omkring Bofællesskaberne deler sig i to forskellige retninger – den ene satser stærkest på at skabe nybyggeri af familieboliger i det åbne land, mens den anden lægger hovedvægten på bofællesskabsideen. Men der arbejdes dog i det meste af forløbet i samme gruppe. På forskningsværkstederne kommer denne projektgruppe ud for en meget engageret diskussion, om det overhovedet er foreneligt med bevarelse af Ådalens naturværdier, at der bygges i det åbne land

– altså om man overhovedet skulle satse på at bryde lokalplanerne, som forhindrer nybyggeri i de naturskønne områder. Gruppen omkring bofællesskaber er således udgangspunkt for nogle af de tydeligst formulerede konflikter i forskningsværkstedet. Konsekvensen af disse markerede konflikter blev i første omgang, at der udfoldedes en omfattende kreativitet for at formulere flere forskellige måder at virkeliggøre ideen: i løbet af det første forskningsværksted stod initiativet således frem med en vifte af muligheder for nybyggeri i Ådalen – spændende fra byggeri i relation til landbrug, over ideer til byggeri, der er i harmoni med naturen, og over til, at man kunne indfri ønskerne ved at foretage byggeriet i landsbyerne(-s udkant). Også selve utopien blev udbygget på forskningsværkstedet, idet byggemetoderne – herunder også opvarmningsteknologi, vandrensningsteknologi og energiforsyning i øvrigt blev trukket frem som væsentlige kvaliteter for en erhvervsmæssig udvikling i Ådalen.

Efter forskningsværkstederne arbejder bosættergruppen videre – bl.a. afholdes et kursus for interesserede, og der planlægges ekskursioner, jf. Nyhedsbrevet. I skrivende stund er der både lokale og folk, som kommer ude fra, der udgør interessegruppen.

På grund af det konfliktfyldte omkring denne projektgruppe blev der lagt ekstra megen vægt på at indskrive byggeriet i en fælles udviklings- og naturplan – hvilket betyder, at initiativerne får støtte af fællesskabet til f.eks. at opnå myndighedsgodkendelse, men også at initiativgruppen/-grupperne dermed underlægger sig de fælles hensyn, som har med naturværdier og social økonomisk udvikling af området at gøre.

Initiativerne, som er beskrevet i Nyhedsbrevet, viser at en sådan sammenfletning mellem Folkeforening og bofællesskabsinitiativer er ved at blive skabt – om end der tilbagestår nogle mere specifikke procedurebeskrivelser for den endelige afvejning imellem ”det fælles” og projektgrupperne. Initiativets udviklingsforløb viser, at det er meget velegnet som prøveklud for en demokratisk naturforvaltning, og at nybyggeriet således kunne blive en meget centralt element i en lokal godkendt eller anbefalet natur- og udviklingsplan. Det viser også vigtigheden af, at konflikter i stedet for hurtigt at ”politiseres” kan håndteres alternativt ved at lægge vægt på borgernes egne udviklinger af en større mangfoldighed og overskud af udviklingsmuligheder end dem, som konflikten i første omgang bindes til.

Kvindenetværk

I Nyhedsbrevet fra Februar 2003 står der følgende om Halkær Kvindenetværk: ”I et kvindeliv i vekselvirkning imellem barsel, forældreorlov og arbejdsliv er tilknytningen til

arbejdsmarkedet konstant under overvejelse. – For at have et forum, hvor vi kan udvide vores horisont for, hvilke muligheder livet kan rumme, har vi dannet Halkær Kvindenetværk. Hvert halve år planlægger fire kvinder et stormøde, og for tiden er fire små grupper og en terapigruppe i funktion. Vi forsøger at trække interessante kurser til egnen, og i kalenderen bagest i nyhedsbrevet kan du se vores tilbud." I Nyhedsbrevets kalender står følgende 3 arrangementer annonceret:

- Eventyrkursus
- Grænser og behov
- Din indre vejviser.

Gruppen havde allerede før fremtidsværkstedet været i gang med aftenskoleaktiviteter for kvinder. Fremtidsværkstedet var med til at give dette et løft i forhold til et fælles udviklingsperspektiv i Ådalen. På fremtidsværkstedet dukker indfaldsvinklen op i utopifasen som et stikordsønske om, at der kommer en Kvindehøjskole som element i et nyt uddannelsescenter. Det er imidlertid først efter, at en lille gruppe går ud af arbejdet med efterskole, at der sættes særligt fokus på en kvindepolitisk del af udviklingsplanerne for Ådalen.

På opfølgningsmødet blev kvindevinklen kun meget sporadisk nævnt som en selvstændiggjort del af Efterskoleinitiativet. Men allerede på det første forskningsværksted stod gruppen frem og havde omdefineret den utopiske horisont fra at være etablering af kvindehøjskole/daghøjskole (i tilknytning til uddannelsescenter) til at være et *kvindenetværk*. På første forskningsværksted stod det i stigende grad klart for de andre i værkstedet, at gruppens perspektiv var at "frisætte ressourcer" og muliggøre, at kvinder igennem øget selvværd kunne opnå en reel deltagelse i Ådalens udviklingsplan. F.eks. blev der i forbindelse med det, der er omtalt som "køkkenbordmodellen" ved udarbejdelse af naturplaner, peget på, at kvinderne i lodsejerfamilierne skulle aktivt med i samtalerne. I forløbet blev gruppen ofte spurgt om deres forhold til en naturmæssig udvikling i Ådalen, og svarene pegede tilbage til det ovennævnte: netværket skal frisætte ressourcer, så kvinder efterhånden kan opnå deltagelse (også) i den naturmæssige udvikling; inden denne forudsætning er opfyldt, vil der ikke komme tydeligere markeringer af kvinders "ønsker til den naturmæssige fremtid i området".

Kvindenetværket er en af de aktiviteter, der således er begyndt at se sig selv som en del af Folkeforeningen – selv om det i starten ikke var umiddelbart indlysende for gruppens deltagere at finde sig selv i denne sammenhæng. I dag præsenteres dens aktiviteter som en naturlig ting i Folkeforeningens Nyhedsbrev.

Forløbet af projektet om kvindenetværk fortæller at borgerdeltagelse i udviklingsplaner i udgangspunktet må have nogle meget rummelige overskrifter og give plads til, at aktiviteter, der i udgangspunktet synes vanskelige at binde til Ådalens konkrete udviklingsproces, viser sig at være vigtige for en borgerdeltagelse, der skal række ud over de "sædvanligt aktive" – som i øvrigt i nærværende lokalområde har en stærk overvægt af mænd. I det projektforløb, der her er beskrevet, har kvinderne i netværket uden tvivl opnået at blive mere synlige og formodentlig også mere værdsat af de øvrige (mandlige) deltagere.

Engarealerne i Ådalen tilbage til naturen (naturgenopretning)

Nyhedsbrevet fra februar 2003 skriver om Ådalens naturmæssige fremtid: " En del af selve Ådalen er af forskellige årsager ikke længere anvendelig i det moderne landbrug. Nordjyllands Amt kan se muligheder i området mht. kvælstoffjernelse. Med udgangspunkt i pumpelavets ønsker arbejder amtet derfor på forskellige forslag til, hvordan Halkær Ådal vil kunne anvendes i fremtiden. Her i foråret vil de tekniske og biologiske forundersøgelser i ådalen gå i gang. Sideløbende vil ejendomsundersøgelserne starte. Hvilke ønsker har de involverede lodsejere? Er der jord til salg? Undersøgelserne forventes færdige i maj. – Herefter orienterer pumpelavet om resultaterne. Amtet forventer at gøre status på projektet i Halkær Ådal inden sommerferien 2003. Er du i besiddelse af jord, du gerne vil sælge eller bytte, så kontakt xx, Nordjyllands amt."
Engarealerne er på en måde hjertet i Ådalens natur. Det er her man ser et sammenstød imellem den nuværende erhvervsmæssige aktivitet i ådalsområdet og de særlige floraer og faunaer, som vådområdet giver livsbetingelser for.; det er også engarealerne og åen, der er det centrale fokus når vi taler om miljøets tilstand i Bredningen. Kort er engarealerne en nøgle til Ådalens naturmæssige fremtid.

Allerede i fremtidsværkstedets kritikfase blev der sporet ind på dette vigtige element:

-der mangler økologisk landbrug

-Ålegræs og fisk tilbage i fjorden

-Hvad er problemet ved at engene gror til?

-Naturpleje i forhold til engområder- engene ligger bare hen.

-Engen gror til.

Som det ses i kritikstikordene er der meget forskelligt rettede problemer, som går ind i forhold til engarealerne: der er nogen som helst ser en tilbageføring af engarealerne til

naturtilstanden før man påbegyndte afvanding og landbrugsmæssig udnyttelse; mens andre ser et behov for en skånsom udnyttelse af engarealerne, så de netop kan bevares som enge – nogen mener at en manglende udnyttelse vil betyde at engene hurtigt skyder i krat- hvilket også kan ses som forringelse af ådalens naturværdi: Utopistikordene i forhold til engarealernes naturmæssige fremtid var :

-Erhvervsfiskere i Halkær Bredning.
-Ålen skal tilbage i Bredningen.
-Oprettelse af græsningslav til pleje af græsningskrævende engarealer..
-Etablering af en form for naturpark i de ekstensivt udnyttede engarealer.
-Bedre plads til jægerne og lystfiskerne.
-Udvikling af mål og strategi for områdets bæredygtighed.

Det var karakterisisk at netop denne problemstilling ikke fik sit eget projekt på det indledende fremtidsværksted, men i stedet blev kædet sammen etablering af lokalt debatforum (se ovenfor). Det er karakteristisk, fordi de fleste deltagere i værkstedet anerkendte, at der var meget forskellige holdninger til engarealernes fremtid ; i værkstedets konkrete opfordringsstruktur til at lave fremtidsudkast i fællesskab blev dette til en pointering af at tage spørgsmålet op i en åben og bred debat. Handlingsplanerne fra fremtidsværkstedet tog form af en plan for indkaldelse til møde om engarelaernes naturmæssige fremtid – og hvor projektgruppen forpligtede sig selv til at lave et første ideudkast til denne debat. De konkrete elementer til en sådan ideskitse var sparsomme. Vi vil dog fremhæve, at ideen om et ”græsningslav” var konkret tænkt som en måde at forene forskellige interesser – både de landbrugsmæssige, de rekreative og de sociale. Ideen om græsningslav blev markant præsenteret som en ide, der skulle få grupper, der normalt konflikter om interesser til at arbejde sammen om interesser. Et sådant skift er jo ikke kun et spørgsmål om at have en mere åben holdning; det er også et spørgsmål om at bruge sin fantasi til at gå uden om unødige konflikter.

I tiden efter fremtidsværkstedet arbejdede gruppen om engarealerne videre med deres ideskitse. På det første forskningsværksted præsenterede gruppen et radikalt ideudkast – som de præsenterede som et udkast til diskussion – idet de netop understregede, at de var noget usikre på hvad der ville ske. Ideen gik ud på a slukke for pumperne og lade engarealerne vende tilbage til ”en naturlig tilstand”. Gruppen turde ikke sige med sikkerhed, hvad det egentlig ville betyde. Ville engen blive ved med at være der eller ville det blive til en stor sø? De efterlyste ekspertbistand, men også en samtidig åben drøftelse blandt alle lodsejere. Ville de være med og på hvilke betingelser.

Ideen om at bruge jordfordeling, som nøgle og middel til at komme videre med en plan for engarealernes fremtid kom gradvist til at fylde mere og mere i løbet af de to forskningsværksteder. Helt konkret bliver der efterlyst et ekspertindlæg om jordfordeling som redskab i udarbejdelse af naturplaner. Børge Sørensen fra LSC i Skejby blev inviteret og leverede et oplæg på andet forskningsværksted om "Erfaringer med jordfordeling". Dette oplæg er optrykt i kap. 2 af denne rapport.

Projektgruppen blev mere og mere omdrejningspunkt for det nye fælles debatforum/reformulering af Folkeforeningen – og dermed blev den ene side af dens tema til alles tema.

I kølvandet på forskningværkstederne blev det besluttet, at man ville gå om ad pumpelavet og forsøge at få amtet til at gå ind i en konkret jordfordelingsproces, som også indebar ekspertberegninger af konsekvenser af "stop for pumperne" og andre mulige beskyttelser af engarealerne.

Som det kan læses i Nyhedsbrevets tekst er det præcist der sagen ligger i skrivende stund. Projektets "tekniske del" er overgået til amtet og debat-delen er overgået til Folkeforeningen. Men tilbage står der stadig et uindløst element, som var hjertet i projektgruppens utopiske horisont: nemlig den levende debat om ådalens naturmæssige fremtid – en debat, der tager sigte på at finde fælles udkast og at skabe en permanent diskussion om værdierne bag den ene og den anden model for engarealernes naturmæssige fremtid. Utopien er ikke død, men som det fremgår af kapitel 4, så er der ikke konkrete aktiviteter, der i øjeblikket holder denne offentlige debat i gang. Måske den kan sættes på dagsordenen når der senere i foråret 2003 kommer resultater ud af amtets ekspertredegørelser og konkrete jordfordelingsplaner; men det sker ikke af sig selv.

Arbejdet med dette projekt viser, at der er en særlig vanskelighed, når naturplanerne involverer processer, der i sagens natur er meget stærkt præget af ekspertbistand og juridisk set lukkede sagsbehandlinger. I sådanne forløb er det ikke enkelt at holde en dialog kørende og risikoen for at de første skridt til en "fra neden" udvikling af naturplaner bliver transformeret til den gammel kendte form: eksperterne fremlægger et forslag som borgerne kan sige ja eller nej til - evt. korrigere på enkelte punkter - er nærliggende. Og den brede diskussion om praktisk handlingsorienterede fælles udkast til engarealernes fremtid har da lidt skibbrud. Vi (dvs forskergruppen) ser bl.a. visionen om græsningslav som eksempler på, at fremtidsplanerne praktisk blev kæde sammen med

de enkelte borgeres handlinger og aktive deltagelse; der er en fremtidshorisont som involverer både borgere og de store lodsejere i et praktisk samspil.

Kanosejlads og Stisystemer.

I nyhedsbrevet omtales aktionsforskningsprojektets arbejde med kanosejlads og stisystemer således: ”Status er at spejderne har etableret bådebro i Vegger, og der er positivt tilsagn Fra Tejlmand på Kelddal Mølle om medvirken til at etabere en kanoplads ved Kelddal Mølle. Fremtiden vil være med udgangspunkt i de gældende regler for færdsel på vandløbene. Sammen med de lodsejere, der har broer over Halkær Å mellem Vegger og Halkær skal der forsøges at finde frem til nogle optagnings- og isætningsmuligheder der skåner bredderne bedst muligt og tilgodeser såvel lodsejere som de sejlendes tarv.- Her forventes også et samarbejde med spejderne i Vegger, der jo allerede har indhentet praktisk erfaring i etablering af kanosted. Med udsigt til farbar sejlads på Halkær Å for spejdere og beboere i Halkær Ådal, må næste opgave være at arbejde med etablering af et stiystem i Ådalen.”

Kanosejlads og stisystemer var i det indledende fremtidsværksted kun på som stikord. Der blev ikke arbejdet med disse to ideer, bortset fra at de som stikord indrammede en markering af at deltagerne var interesserede i bedre adgangsforhold til ådalens naturværdier og bedre muligheder for at bevæge sig rundt i området. Det var formodentlig også i en erkendelse af at sådanne elementer faktisk havde fyldt meget i kritikfasens og utopifasens stikord, at der til sidst i værkstedet blev dannet en gruppe om stisystemer og kanosejlads. Denne projektgruppe viste sig også meget levedygtig i aktionsforskningsforløbet. Dog var det alene kanosejladsen, der kom med i arbejdet i forskningsværkstedet – hvilket er lidt af en tilfældighed, fordi den person, der repræsenterede gruppen i forskningsværkstedet ar størst interesse i kanosejlads. Men som det fremgår af teksten fra Nyhedsbrevet arbejder denne projektgruppe fortsat sammen som en gruppe. I forskningsværkstedet blev kanosejladsen præsenteret som en helt konkretiseret plan med optagningssteder, lejrpladser og udkast til regulativer.

Gruppen havde undervejs i forløbet været udsat for en konflikt med nogle lodsejere, som havde hørt om planerne, og som for at markere deres modstand havde sat pigtråd op ved broerne. Denne konflikt blev behandlet i forskningsværkstederne og det blev den konkrete anledning til at kanosejlads forvandledes fra blot at være et projekt til at være et element i en naturplan. Selv om det var muligt at gennemføre projektet helt ”fritstående” viste konflikten hvilke

vanskeligheder man kan støde på undervejes hvis ikke kanosejlads også indgår som en del af den brede fælles offentlige diskussion. Ja selv de føromtalte køkkendebordssamtaler kunne være et relevant middel til gennemførelse af dette element i en naturplan.

Et andet aspekt af naturplanen, som blev behandlet i forbindelse med projektet om kanosejladsen, var spørgsmålet om den generelle regulering af sejladsen: hvordan skulle man holde kanosejladsen i et bæredygtigt leje: altså hvordan undgå, at det blev til en kommercialisering, der nemt ville ende med overbelastning af åens dyreliv og omvendt: hvordan undgå at kanosejlads kun blev for de få, der havde de rigtige forbindelser. Som det fremgår af citatet fra Nyhedsbrevet fandt man at amtets nugældende regler for transport på åen ville være tilstrækkelig til at løse det første problem, og at varetagelsen af forvaltningen af kanosejladsen som en aftale mellem Folkeforeningen og Spejderne indtil videre er en tilfredsstillende løsning på det andet problem.

Stisystemerne blev som sagt ikke taget konstruktivt op i hverken fremtidsværksted eller i forskningsværkstederne. På Markedsdagen blev der imidlertid givet et lille skub i retning af at komme videre med stisystemerne: en besøgende fra Kelddal Mølle gav på stedet et tilsagn om, at der kunne laves en sti, som muliggjorde en lejrplads ved åen på dette sted. Også andre besøgende tegnede forslag til stisystemer op på det store landkort over området, som vi havde lagt ud til offentlig brug (se beskrivelsen af markedsdagen). Og som en fra koordinationsgruppen sagde på opsamlingsmødet i Februar 2003: vi kan jo komme langt med at sætte skilte op, der hvor vi i forvejen går. Stisystemerne som elementer i en naturplan er uden tvivl på vej – faciliteret af Folkeforeningen, men med lodsejerne og brugerne som de konkrete konstruktører.

Erfaringerne fra dette projekt viser at borgerinddragelse, der ikke blot spørger efter holdninger og ideer, men også efter involvering og praktisk deltagelse i udformning, kan være en måde at forøge oplevelsen af et fælles ejerskab til et naturområde.

Naturbørnehave.

Ved forskellige lejligheder har borgere i området efterlyst en naturbørnehave. Det var også et konkret stikord på fremtidsværkstedet; dog uden at der på dette tidspunkt var nogen der meldte sig til videre arbejde med ideen. Imidlertid har den siden været luftet med jævne mellemrum – således også på Markedsdagen, hvor det blev fremført i forhold til politikerne – og med en delvis positiv tilbagemelding fra i hvert fald Nibe Kommune. - Siden har en gruppe forældre arbejdet med ideen om at lave en naturbørnehave i tilknytning til Friskolen. Gruppen har været på inspirationsbesøg andre steder i landet og det næste skridt er kontakt til Nibe Kommune. Det videre

arbejde med naturbørnehave ses af projektdeltagerne som en del af ”det fælles”, og således er projektet præsenteret Nyhedsbrevet Halkær Ådal Januar 2003.

Lokal naturovervågning.

Naturovervågning som tema spillede en central rolle især på det andet forskningsværksted. Det kom som konsekvens af at en samlet Naturplan for området blev gjort til betegnelsen for den konkrete fremtidshorisont for aktionsprojektets arbejde. En naturplan må nødvendigvis have et vidensgrundlag. I det indledende fremtidsværksted blev der efterlyst videnscenter og netværk til fagpersoner, som skulle være en del af områdets Debatforum. Men denne del af fremtidshorisonten blev ikke udarbejdet videre. En af ekspertdeltagerne – Claus Heinberg – foreslog allerede på det første forskningsværksted, at man skulle forsøge sig med en lokal naturovervågning ved hjælp af skoleklasser. De fleste syntes om ideen og Claus blev anmodet om at konkretisere sit forslag i form af et oplæg på andet forskningsværksted. Dette oplæg er i udbygget form præsenteret i nærværende rapport kap 2.

Oplægget blev meget positivt modtaget, og man diskuterede problemer og muligheder knyttet til lokal naturovervågning. Mulighederne: det kan først og fremmest gøre skolearbejdet mere meningsfyldt; deltagelse i naturovervågning er også en måde at udvikle kærlighed til naturen. Og så er det jo også en økonomisk fornuftig ressourceudnyttelse: på forskellige skoletrin arbejdes der med faglige spørgsmål, som lige så godt kan nyttiggøres; lærernes fagekspertise kan på denne måde også blive en integreret del af arbejdet med naturplaner. Problemerne: mange børn vil måske komme i konfliktfyldte situationer ifht. forældre, hvis deres deltagelse i overvågning f.eks. udpeger miljøproblemer knyttet til forældres erhverv. Man skal ikke lukke øjnene for sådanne problemer, men rigtigt grebet an kan det også være en måde at få drøftet reelle problemer i en demokratisk atmosfære. Se videre herom i Claus Heinbergs artikel i kap 2.

Der var en meget bred interesse for at gøre forsøg med lokal naturovervågning, men der var ikke personer på selve forskningsværkstedet, som greb ideen. På opfølgningsmødet med koordinationsgruppen i Februar 2003 var det den almindelige opfattelse at et sådant initiativ nok skulle kunne sættes i værk. Det er kun et spørgsmål om at forbinde de rigtige personer. – Og vi vil på forskernes vegne tilføje: Og det er et spørgsmål om netop at give tid og plads til at drøfte den

demokratiske atmosfære, som et sådan initiativ skal udfoldes i, hvis det ikke skal dø pga. af for tidlige konflikter.

Naturplaner på landbrugsejendomme.

Naturplaner på landbrugsejendomme er en ide, der har været praktiseret et stykke tid forskellige steder i landet. Peder Agger omtalte i sit oplæg på forskningsværkstedet (se kapitel 2) erfaringerne med udarbejdelse af naturplaner på enkelte ejendomme. Der var flere fra Halkær, der tog denne ide til sig og så den som et godt udgangspunkt for at arbejde hen imod en samlet naturplan. Det var især "køkkenbordssamtalerne," der blev taget ind som en model for udarbejdelse af naturplaner. Køkkenbordssamtaler betyder at en konsulent i bogstavelig forstand over køkkenbordet gennemgård den enkelte landmands områder og her drøfter, hvordan man kort og langsigtet kan lave "naturplanlægning". I opfølgningen på denne diskussion blev naturplaner for ejendomme koblet til ideen om at igangsætte jordfordeling.

I det videre arbejde i forskningsværksstedet blev der flere gange efterlyst frivillige til et pilotprojekt. Der var også en enkelt landmand, som på forskningsværkstedet gav udtryk for en positiv interesse. Imidlertid blev ideen om et pilotprojekt overhalet af det føromtalte jordfordelingsinitiativ, og indtil der bliver offentliggjort resultater fra amtets forundersøgelser om jordfordeling kommer der næppe nye udspil til naturplaner for enkelte landbrugsejendomme. Eftersom amtets undersøgelser ikke foregår i fuld offentlighed er det i sagens natur vanskeligt at afgøre i hvilken udstrækning der faktisk sker en sammenkædning af køkkenbordssamtalerne om naturplaner og jordfordeling i Ådalsområdet. Men under alle omstændigheder tilbagestår der et uindløst projekt, der sigter imod på enkelte landbrugsejendomme at gennemføre naturplaner, som kan indgå i en offentlig lokal diskussion om områdets udviklings- og naturplan.

Scaterbane.

På det indledende fremtidsværksted blev der såvel i kritikfasen, som i utopifasen efterlyst flere initiativer for børn og unge. (Efterskole, idrætsmuligheder osv.). Det var et led i efterlysningen af modtræk til "at de unge forsvinder fra området". Men der var ikke børn og unge med i værkstederne. Imidlertid dukkede der i forbindelse med afholdelse af Markedsdagen et initiativ op, som udgik fra børn og unge. En gruppe præsenterede i en computerstue ved siden af

udstillingslokalerne skitser til en scaterbane i området. Der var tegninger og økonomiske beregninger, samt forslag til lokalisering.
Initiativet er ikke ført ud i livet, men ønskerne og planerne er stadig til stede hos mange unge. Forløbet af dette initiativ viser vigtigheden af at have mange grupper med i en udviklingsplan for området, og det viser hvor vanskeligt det er at udtænke fremtidsudkast på vegne af andre: først da de unge selv kommer på banen fremkommer der usædvanlige forslag til, hvordan området kan gøres mere "driftigt" for børn og unge. Scaterbanen er således en påmindelse om at børn og unge i fremtiden bør være direkte deltagere i en natur- og udviklingsplan.

Videnscenter.

Som omtalt ovenfor var det en del af ønsket om et udviklingsselskab og om et debatforum, at der også blev tilknyttet et videnscenter til disse aktiviteter. Man kan undre sig over at dette forslag ikke mere eksplicit blev knyttet til eksistensen af Halkær Mølle, der som offentligt finansieret naturcenter burde have en sådan funktion. Det afdækkede hvad vi – forskerne – tolker – som en endnu ikke særlig udviklet kobling imellem dette centralt etablerede naturcenter og borgerne i området.

På forskningsværkstedet arrangerede vi et besøg på Møllegården. Den havde hidtil mest fungeret som en blanding af et museum og et tilbud til skoleklasser. Gradvist er Halkær Mølle blevet mere og mere synlig som et element i en kommende naturplan for området. Således skrives der i Nyhedsvbrevet fra jan. 2003: "Halkær Mølle fremstår i dag som et smukt og næsten færdigrestaureret naturcenter. – Ole Henrichsen, der er ansat som naturvejleder på møllen er ansat af Nibe Kommune. Han fortæller at naturcenteret er åbent for skoleklasser torsdag og fredag efter aftale. Arrangementer for grupper og foreninger kan bestilles… - Man er altid velkommen til på egen hånd at gå tur i bakkerne eller omkring søen. – I løbet af foråret åbner to udstillinger på Halkær Mølle som vil være permanent åbne: en om landbrug i gamle dage og en om vandmøller. Her vil mølleværket stå færdigt".

Om Halkær Mølle vil kunne blive det videnscenter, der blev efterlyst i den utopiske horisont kan man ikke sige noget om på nuværende tidspunkt. Men afstanden imellem Naturcenteret og borgerne er på vej til at blive mindre. Værdien af at fastholde den utopiske horisont for et videnscenter er også, at man dermed offentligt gør opmærksom på muligheden for at indtænke Naturcenteret i en fremtidig udviklings- og naturplan.

Ubrugte ideer

Hvis man gennemlæser protokollerne for de gennemførte værksteder er der ud over ovennævnte projekter og ideer også en del mere fritsvævende forslag, som der slet er er blevet arbejdet med. Vi vil ikke gennemgå denne række af "ubrugte ideer", men blot gøre opmærksom på et enkelt punkt, der i det indledende fremtidsværksted fremstod som "vigtigt" og som også blev nævnt jævnligt hen igennem værkstedsarbejdet – nemlig områdets trafikforhold. Det er næppe et udtryk for at deltagerne syntes, at dette tema var uvæsentligt, at det aldrig blev til "projekt"; men snarere at andre temaer var mere brændende. Vi vil imidlertid i denne rapport også kort markere, at der har været ideer fremme om forbedringer af den kollektive trafik, om mere fælles kørsel og om mere børnevenlige trafikforhold i området. Men der er som sagt ingen begyndelser formuleret, hvorfor dette tema bliver stående som en (endnu) ubrugt ide til nye lokale initiativer.

Opsamling: Naturplan som utopi og som konkrete elementer.

Ovenstående aktiviteter foregår med svagere eller tættere forbindelse til en vision om en fælles udviklings- og naturplan. Elementerne kan for de flestes vedkommende give mening som fritstående projekter, men der er som elementer til en udviklings- og naturplan, der begynder at påkalde sig interesse for en generel udvikling hen imod demokratisk naturforvaltning. Det er endnu kun en lille del af Ådalens borgere, der er praktisk involverede i disse projekter, men ved at de netop præsenteres som del af en fælles fremtid bliver det nemmere at udbrede aktiviteterne til at omfatte flere borgere, der som deltagere bliver medskabere af Ådalens erhvervsmæssige, sociale, kulturelle og naturmæssige fremtid.

Det er også karakteristisk for de mange projekter, at de fleste samtidigt har en naturmæssig og en "social" side. De viser umuligheden af at skille naturmæssig bæredygtig udvikling og social bæredygtig udvikling ud fra hinanden – hvis sigtet er "demokratisk naturforvaltning."

Til slut vil vi i denne opregning af elementer til en naturplan gengive symbolske og praktiske billeder på det deltagerne i aktionsforskningsprojektet selv har gjort til kriterierne for en bæredygtig udvikling hen imod en vellykket udviklings- og naturplan:

- Storken skal have en mage.
- Der skal liv i Bredningen.

Fjerde kapitel
”Det tager dobbelt så lang tid at gå i Brugsen”. Resultater og perspektiver

1. Indledning

I de tre foregående kapitler har vi gjort rede for, hvordan aktionsforskningsprojektet om ”demokratisk naturforvaltning” i Halkær Ådal udviklede sig – primært inden for det ene år, 2002, hvor der var bevilget økonomiske ressourcer til det. Vi har i beskrivelsen af værkstedsarbejdet vist, hvordan social fantasi og demokratiske kooperationsformer i et gensidigt samspil begyndte at tage form – konkret relateret til den opdukkende ide om en samlet natur- og udviklingsplan for Ådalen (kap. 1). Et dynamisk omdrejningspunkt for arbejdet var samspillet mellem de lokale ”menige” deltagere og de inviterede fagfolk eller eksperter. Åbne og uudviklede sider af de lokale deltageres livssammenhængsbaserede udkast træder frem og konkretiseres gennem fagfolkenes svar og den fælles diskussion af disse svar. De enkelte udkast konkretiseres – hver for sig og inden for en fælles horisont. Måske åbnes også ekspertpositionernes eller i hvert fald de deltagende fagfolks horisont gennem spillet mellem svar og modsvar (kap. 1 og 2). Der er tale om *begyndelser*, sådan som det tydeligt fremgår af det samlede overblik over de foreliggende elementer og ideer til en natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal (kap. 3).

I de foregående beskrivelser indgår der refleksioner over forløbet og vurderinger af det, der er nået, og de muligheder, der synes at aftegne sig – ikke blot i form af vores – forskernes – foreløbige sammenfatning (kap.1), men som en side af projektet selv. Sådanne løbende refleksioner og vurderinger er en integreret dimension af læreprocesserne i en aktionsforskningssammenhæng; de er en del af værksteds- og projektarbejdet. Men ind imellem er der også ”naturlige” ophold i forløbet, hvor det er nærliggende at standse op og foretage en samlet statusopgørelse. I begyndelsen af 2003 var der tale om en sådan situation. I tilknytning til den årlige generalforsamling i Folkeforeningen for Halkær Ådal i slutningen af februar inviterede vi koordinationsgruppen og medlemmer af Folkeforeningens bestyrelse til en drøftelse af situationen. Ud over at tale om de enkelte projekters skæbne, lagde vi hovedvægten på spørgsmålet om det overgribende, *fælles* perspektiv: Er der noget ud over de enkelte projekter, noget der binder dem – og andre, nye projekter – sammen? Hvordan ser det ud med ideen om et offentligt debatforum? Skal *Markedsdagen* gøres til en institution i Ådalen? Og hvad med den samlede *naturplan*? Denne

samtale, hvor der deltog en halv snes personer fra Ådalen, danner grundlaget for den følgende beskrivelse af projektets foreløbige resultater og perspektiver, der ligger i spændingsfeltet ”mellem enkeltinitiativer og fællesskab” (afsnit 2). Efter denne fælles status følger et bidrag skrevet af *Peter Søndergaard*, der i sin egenskab af medstifter af Folkeforeningen Halkær Ådal og daglig koordinator for såvel Folkeforeningen som koordinationsgruppen for de initiativer, der opstod i tilknytning til aktionsforskningsprojektet, betragter det samlede forløb fra etableringen af Folkeforeningen over aktionsforskningsprojektet og frem til i dag. Han giver sin personlige vurdering af, hvad ”den nye begyndelse”, der blev skabt med aktionsforskningsprojektet, kan få af betydning for et fremtidigt arbejde med den oprindelige Folkeforenings-ide om at skabe en ”økologisk eksperimentalzone” i Halkær Ådal (afsnit 3). Tilsammen udgør overvejelserne i de to afsnit ikke blot en ”regnskabsaflæggelse” for det, der hidtil er opnået, men markerer en *overgang* til et fortsat arbejde med en demokratisk naturforvaltning i Halkær Ådal. Afslutningsvis sammenfatter vi resultaterne af aktionsforskningsprojektet om ”demokratisk naturforvaltning” set i relation til det samlede Naturråds-projekt om ”befolkningens holdninger til naturen” (afsnit 4).

2. Mellem enkeltinitiativer og fællesskab. Begyndelser til selvforvaltning

Vi har valgt at fremlægge vores samtale med medlemmer af koordinationsgruppen og Folkeforeningens bestyrelse i en form, der vidtgående gengiver samtalens åbne, afprøvende, kollektivt reflekterende karakter. Det giver et mere præcist billede af de forståelser og vurderinger af projektets ”resultater og perspektiver”, som kan tilskrives den lokale deltagergruppe, end hvis vi mere entydigt havde sammenfattet samtalen i ”meninger”. Det ændrer ikke ved, at der i relation til grundlæggende forståelser og vurderinger af forløbet er tale om en vidtgående konsensus blandt deltagerne, en konsensus, der ikke blot – forbigående – blev formuleret i samtalen, men som tværtimod er blevet dannet igennem forløbet. Det er vigtigt, at denne fælles forståelse træder tydeligt frem. Den betegner i sig selv et væsentligt resultat og perspektiv og er en afgørende forudsætning for de mulige videreførelser af projektet, som deltagerne i samtalen diskuterer og ønsker. Men det, vi samtidig gerne vil fastholde, er de fælles – ”konsensuelle” – orienteringers åbne, tøvende, ufærdige karakter. De er under formning og omformning. De har en fælles *erfaringskerne*, der ikke uden videre lader sig rokke af modsatrettede eller nedslående erfaringer og hændelser, men de tolkes og testes også løbende i forhold til den *mulighedshorisont*, der aftegner sig.

Samtalen bevægede sig frem og tilbage mellem en håndfuld indbyrdes tæt forbundne temaer. Et af dem var spørgsmålet om *Folkeforeningens status*. I løbet af projektet var der jo blevet rejst kritik af Folkeforeningens isolation, dens manglende forankring i lokalsamfundet, og der var blevet formuleret et ønske om en ”transformation” af Folkeforeningen. I første omgang var det blevet udmøntet i form af en uformel integration af koordinationsgruppen og Folkeforeningens bestyrelse, en integration, der også markerede (nødvendigheden af) en videreførelse af det samarbejde mellem Folkeforeningen og borgerforeningerne, der også havde været grundlag for aktionsforskningsprojektet. Men en mere principiel organisatorisk nykonstituering af Folkeforeningen var udskudt eller sat i bero.

I samtalen, der jo fandt sted umiddelbart forud for Folkeforeningens årlige generalforsamling, blev vores indledende spørgsmål, om der – ud over projekterne – var noget, der nu var anderledes, umiddelbart besvaret med sætningen: ”Ja, Folkeforeningen er i hvert fald blevet mere folkelig. Flere har fået kendskab til den.” Og samarbejdet med borgerforeningerne var fastholdt. Der blev givet et konkret eksempel på det: Forud for et – i øvrigt velbesøgt – kommunalt borgermøde om lokalplansudvikling i Vegger i begyndelsen af året blev der afholdt et møde mellem Borgerforeningens og Folkeforeningens bestyrelser, hvor man drøftede, hvad man gerne ville have taget op på mødet og fandt frem til fælles temaer og formuleringer. Det blev betragtet som et eksempel på, at Folkeforeningen nu rummer et potentiale til engang i fremtiden at kunne få en samordnende funktion eller blive en paraply for folkelige initiativer i Ådalen – noget der ikke havde fremtrådt realistisk for et år siden.

Det hænger tæt sammen med en grundlæggende omorientering *i* Folkeforeningen, der er en direkte konsekvens af aktionsforskningsprojektet, og som et medlem af Folkeforeningens bestyrelse formulerer på denne måde: ”Vi startede jo i sin tid med den store vision om, at Halkær Ådal skulle gøres til en økologisk frizone. Det var nærmest sådan, at vi tog et træ med en stor krone og satte ned i Ådalen, men det havde ingen rødder. Nu er vi kommet i gang med en række små ting, der alle peger i retning af, at Ådalen måske engang kan blive en sådan frizone. Nu er vi begyndt nedefra, med rødderne.”

Denne omorientering i Folkeforeningen blev på generalforsamlingen i øvrigt fulgt op med et nyvalg til bestyrelsen, der afspejlede denne åbning mod befolkningsgrupper i Ådalen, der ikke tidligere havde været inddraget i Folkeforeningen. Men én ting er Folkeforeningen som organisation, noget andet ”menigmands” indstilling. Har de forskellige projekter, Markedsdagen, nyhedsbrevet sat sig bredere spor? Bliver der talt om det, hvordan forholder ”folk” sig til det? En af

de kontroversielle ideer var jo den delvise *omlægning af engarealerne i selve ådalen*. Det var den ide, der undervejs bl.a. fik overskriften "Ådalen tilbage til naturen", og som blev taget op med lodsejerne i pumpelavet, og hvor muligheden af en *jordfordeling*, formidlet via amtets mellemkomst, blev bragt i spil. I samtalen viste det sig, at erfaringerne med dette udspil var differentierede – og blandede.

En af deltagerne, der også havde været med på pumpelavets generalforsamling, hvor der deltog omkring 35 lodsejere, fortalte, at der principielt havde været stor opbakning til en ordning på basis af jordfordeling. Om ikke andet, så fordi mange var af den opfattelse, at de jo nok inden for den næste halve snes år under alle omstændigheder ville være nødt til at gå ind i en omlægning, og så kunne man lige så godt gå ind i en ordning nu, hvor man kunne få noget for sin jordlod. En 3-4 stykker havde dog også været skeptiske, og under alle omstændigheder var der temmelig forskellige interesser i forhold til en jordfordeling. Mens nogle lodsejere blot havde brug for jord (ud fra en produktionsinteresse) og derfor i princippet kunne gå ind for en jordfordeling, så forholdt det sig for andre sådan, at det netop var dét nuværende, måske lille, stykke jord i tilknytning til deres bolig, de var glade for – og ikke bare et hvilket som helst stykke jord. Men hvis man på den anden side er jæger, kan man også se noget positivt i det. Hertil kommer, som det blev fremhævet i et andet indlæg, at der også mere alment er en følelsesmæssig side på spil: Det strider mod en gammel landbrugsmoral, at man tager jord, der kan dyrkes, ud af drift; og det er ikke nødvendigvis kun lodsejere, der mener det. De, der bor i området – på "landet", og altså ikke inde i Vegger eller Skørbæk – fortæller om reaktioner som: "Jeg er nu ikke så sikker på, at det er så fedt, det, de har gang i. Det er nok også Folkeforeningen." – "Nej, det er ikke Folkeforeningen." – "Nå, men man føler sig alligevel løbet over ende. Men måske er det alligevel positivt." Og det er ikke kun folk, der ikke har været med i projektet, der er skeptiske. Også deltagere i værkstedsarbejdet er i tvivl: Man har jo selv været med til at formulere mange af ideerne, men ved alligevel ikke rigtig, om man kan lide det, der nu er ved at gå i gang.

Med andre ord: tøvende og ambivalente reaktioner, men, som det blev fremhævet, begyndende samtaler mellem menigmand om en fælles fremtid. Og det er noget nyt, som ikke skal undervurderes. Men sådanne samtaler er jo ikke det samme som en *offentlig drøftelse* af områdets fremtid. I værkstedsarbejdet var der blevet lagt meget vægt på nødvendigheden af at skabe en sådan offentlig debat med en bred involvering af folk i området, netop ikke kun de umiddelbare "interessenter" eller parthavere. De hidtidige erfaringer med spørgsmålet om jordfordeling i relation til engområderne viser både, hvor vanskeligt, men også nødvendigt, det er at skabe offentlighed om

initiativer, der har en fælles interesse, men som umiddelbart kræver en løsning, der (kun) involverer en snævrere gruppe af "interessenter", i dette tilfælde de private lodsejere: Ideen formuleres af en gruppe af borgere, der både omfatter lodsejere og ikke-lodsejere. Men fra det øjeblik, hvor de konkrete forhandlinger (om jordfordeling) kommer i spil, og hvor amtet spiller en afgørende rolle, lukkes processen mod offentligheden. I samtalen anerkendes det, at det kan der umiddelbart være gode grunde til. Der er interessekonflikter, og de løses måske lettest i "interne" forhandlinger. Amtet har et overordnet ansvar, som dets embedsmænd forsøger at varetage eller håndhæve og ikke uden videre bare vil eller kan "lægge bredt ud". Men samtidig kan amtets position virke "træg". Det er dog ikke kun et spørgsmål om "holdning". Et eksempel på det er et forhold, der på det seneste har været omstridt. For at en jordfordeling kan fungere, er det nødvendigt at det offentlige – amtet – kan lægge noget jord i puljen. Nu er der netop for nylig sat en jord til salg, som kunne spille en central rolle i en jordfordeling i ådalen, og som det derfor ville være oplagt for amtet at købe. Samstemmende siger deltagerne i samtalen: "Den jord skal bare købes. Det er nu, chancen er der". Men amtet *kan* ikke købe den, fordi den er vurderet til en pris, man ikke kan betale uden at fungere som pristrykker. Og det må amtet ikke. Principielt – det anerkender man – er det rimeligt nok. Men det er nu jorden er der. *Men bliver dette forhold diskuteret som et offentligt anliggende? Nej.* Men hvem kunne tage initiativ til det? Som det ser ud i øjeblikket, er Folkeforeningen ikke i en position til det.

Hvordan kan man altså bevæge sig i retning af udarbejdelsen af en natur- og udviklingsplan for Ådalen, der i stigende grad baserer sig på en folkelig deltagelse og selvforvaltning, og som derfor nødvendigvis også vidtgående må foregå i et offentligt regi? I samtalen peges der på en mulig åbning. I forskningsværkstederne deltog der jo ikke blot en repræsentant fra amtet, men også fra landboforeningerne i form af lederen af Landbrugscenteret i Års. Begge gik konstruktivt ind i arbejdet og var åbne over for ideen om en samlet natur- og udviklingsplan. Folkeforeningen har fulgt op på det, og på centret er man stadig positive. Der er ansatte, der direkte har til opgave at arbejde med naturplaner på bedriftsniveau, og man er også meget interesseret i evt. at deltage i udarbejdelsen af en samlet, overordnet naturplan. Amtet virker umiddelbart mere tilbageholdende, måske fordi man har en klar bevidsthed om de potentielle interessekonflikter. Men det peger så igen i retning af nødvendigheden af at skabe et *offentligt (debat-)forum*, hvor sådanne interessekonflikter kunne diskuteres og bearbejdes i forhold til en utopisk horisont, hvor en natur- og udviklingsplan kunne konkretiseres og "testes" i forhold til dens implikationer for Ådalen som en fælles, menneskelig livssammenhæng. I det perspektiv ville de

almene hensyn, der nu formelt varetages af Amtet, kunne formuleres på en måde, så de ikke blot fremtræder som én (sær-)interesse på linje med en række andre (stærke) særinteresser, så som landbrugets, jægernes, naturfredningsfolkenes, friluftslivets… Og en samlet plan for Ådalen kunne blive andet og mere end et *kompromis* mellem sådanne forskellige interesser, selv om den skal forholde sig til og tage hensyn til legitime interesser. I første omgang forsøger Folkeforeningen at formidle en dialog mellem landboorganisationerne og Amtet – og selv indgå i den.

Det er altså en samstemmende vurdering, at Folkeforeningens mulighed for at danne udgangspunkt for en ny form for offentlig diskussion af de fælles anliggende i Ådalen er blevet styrket igennem de aktiviteter, der har været knyttet til aktionsforskningsprojektet, men også at *det tager tid*. *Nyhedsbrevet* – hvis første nummer udkom i januar 2003, og som er blevet omdelt til alle husstande i området – er et synligt tegn på dette. Ingen er i tvivl om, at Nyhedsbrevet bliver læst, selv om man ikke direkte har fået kommentarer til det. Sådan er kulturen ikke. ”Det er jo ikke normalt heroppe”, bliver det sagt under kraftig latter, da vi spørger til det, ”hvis der ikke direkte er en grund til det, hvorfor skulle vi så snakke om det?” Man giver ikke sådan uopfordret ”respons”. Men det betyder ikke, at man ikke *taler sammen* om det, der sker. Tværtimod. Det, der virkelig har rykket, som det bliver sagt gentagne gange, ligger netop på det plan, der handler om ændringen og udvidelsen af relationerne mellem folk i Ådalen. Det var en virkning, der allerede viste sig efter det indledende fremtidsværksted, og som siden har befæstet sig. ”Der er kommet ansigter på en masse mennesker, man ikke før havde noget med at gøre eller måske i nogle tilfælde lige kendte navnet på. Der er blevet nye mennesker at sige hej til, og som man kan ringe til.” Forbindelser på tværs af de enkelte områder og landsbyer i Ådalen er blevet etableret. Det bliver betragtet som den største fornyelse og som det afgørende grundlag for, at man overhovedet tør håbe på, at et nyt folkeligt fællesskab kan gro frem. ”Det tager dobbelt så lang tid at gå i Brugsen. Når man nu alligevel står i den der kø, så kan man jo lige så godt snakke med hinanden.” Men kan det ikke let dø ud igen? Nej, lyder svaret: ”Det er den helt store blok, der er blevet flyttet. Det kan ikke undervurderes. Det med at sige hej til fok, det dør ikke.”

Deltagerne i samtalen ser en sammenhæng mellem dette fremvoksende, personbårne social netværk og f.eks. det tidligere omtalte samarbejde mellem Folkeforeningen og borgerforeningen i Vegger og det velbesøgte borgermøde. Og selv om man i øjeblikket ikke direkte kan se, hvordan der kan skabes et fælles ”debat-forum” eller ”udviklingsselskab”, så formuleres der et fælles ønske om at arbejde frem mod det. Der bliver talt om et årligt ”tingsted”. Blot understreger man, at det altså tager tid. Det kan ikke nytte noget, at man overbelaster sig selv og hinanden. Men

et arrangement á la Markedsdagen vil man gerne lave igen til efteråret – eller måske først om et år: ”Det ville være spændende at se, hvem der ville dukke op.”

Men man skal have noget nyt at vise frem og stille til debat. Og det skorter det faktisk heller ikke på. De fleste af projekterne udvikler sig stadig, og nye er kommet til. Og flere af initiativerne kalder faktisk på en offentlig debat. Engområdernes fremtid og jordfordelingen er ét eksempel, et andet det nye forslag om et gyllesepareringsanlæg, som der er 16 bønder (heraf en af deltagerne i samtalen – og i Folkeforeningen), der vil gå sammen om at skabe. Det er et stort projekt, der jo ikke bare kan gøres om, og som har en række konsekvenser. Som teknisk anlæg har det en række miljø- og energimæssige gevinster, og potentielle problemer som f.eks. lugtgener kan muligvis også løses tilfredsstillende. Men ”der kommer jo også flere grise”, som det bliver sagt, og det er vel også noget, der bør diskuteres offentligt – i hvert fald hvis man vil forpligte enkeltinitiativer på en *samlet* natur- og udviklingsplan for området. Der bliver henvist til, at det vil blive diskuteret i Folkeforeningens bestyrelse, og at man kan holde disse møder som åbne. Men kan åbne bestyrelsesmøder gøre det ud for offentlige, folkelige debatmøder, lyder en modreplik.

Samtalen bevæger sig ind over de mange forskellige initiativer, men vender så tilbage til spørgsmålet om ”det fælles”. Sker der en styrkelse eller tydeliggørelse af den fælles horisont, som jo i værkstedsarbejdet spillede en vigtig rolle, og som også de enkelte projekter dengang – og nu – føler sig forpligtet på? Hvad er egentlig de største udfordringer, hvad er de vigtigste forudsætninger for, at en fælles horisont kan fastholdes? Tre forhold bliver fremhævet.

Det er for det første alt afgørende, at man kan bibeholde en *koordinator*. Det er ikke nødvendigvis en fuldtids, ”professionel” koordinator, der er brug for, men hvis der ikke er midler til, at en person kan udfylde denne funktion, bliver det meget svært. Hidtil har Folkeforeningen haft – begrænsede – midler (fra forskellige fonde) til at betale et koordinationsarbejde. Der er langt fra nogen sikkerhed for, at det kan fortsætte. Principielt kunne man forestille sig, at denne funktion blev varetaget ulønnet af en koordinationsgruppe el. lign., eller at ”folk” selv betalte til den (f.eks. gennem kontingent til Folkeforeningen), men det er der ingen, der tror på – i hvert fald ikke i øjeblikket. Det er kun muligt med offentlige penge. Men hvad så med en støtte fra de relevante kommunalbestyrelser? Det er der ingen, der tror på. En natur- og udviklingsplan for Halkær Ådal, med tiden en ren bredning – det kan man forestille sig. Men at de lokale politikere skulle give økonomisk støtte til et lokalt selvforvaltningsarbejde af denne art – ”dét er utopi”!

En anden afgørende forudsætning er *handling*. Man skal kunne se nogle resultater af det, der foregår. Nye ideer bliver mødt med en solid skepsis: ”Er det andet end varm luft?” Der må

ikke gå for lang tid, hvor der kun er tale om planer og projekter. ”*Kommer* der nogle nye arbejdspladser? Hvad bliver det til med de boliger? Og det er ikke kun møntet på alle dem, der ikke – endnu ikke – selv er med. Det gælder mindst lige så meget for dem, der *er* med. Hvis tingene mislykkes, så er det ens barn, der dør, og man mister modet. Det har man set eksempler på – og det forstærkes vel i øvrigt, så længe de enkelte projekter i vidt omfang er henvist til sig selv, netop er *enkeltprojekter* og ikke dele af en større sammenhæng. Men der *sker* jo faktisk også noget. Et eksempel, der fremhæves, er bosætter-initiativet. Etableringen af otte økologiske andelsboliger ved Vegger, er noget der kan ses. Her kommer der nye folk til området, (de fleste kommer udefra), og det styrker den lokale sammenhæng i flere henseender. F.eks. forbedres mulighederne for at bevare Brugsen i Vegger. (Om det så også kan lokke endnu en stork til, er en anden sag.). Også de mindre ting gør en forskel. Derfor er det også vigtigt at få gjort noget ved de ideer, der egentlig ikke kræver så meget. Kanosejladsen på åen, et projekt, der jo *er* igangsat, er et eksempel på det. Men hvorfor kun gå på vandet? Etableringen af stisystemer er der ikke en gruppe, der arbejder med, men dem, der gerne vil gå videre med det, kan have brug for opbakning. Og ”stierne er der jo sådan set. Vi kan bare offentliggøre de steder, vi er vant til at gå…”

Den tredje forudsætning, der fremhæves, er *demokrati*. ”Det er afgørende, at der ikke er nogen, der føler, at de bliver tromlet ned, når man laver sine projekter. At der er så mange som muligt, der synes, at det, der foregår, er godt. Vi må blive ved med at sikre, at det bliver gjort på en ordentlig måde.” Demokrati som gensidig respekt, netop også for dem, der ikke uden videre er ”med”: det er en værdi, man fandt virkeliggjort i værkstedsarbejdet i aktionsforskningsprojektet, og som man vedvarende henviser til som en af de nye, bærende kvaliteter.

Hertil kommer så det anderledes samarbejde med embedsmænd, eksperter, forskere. Hvad angår de lokale, så er der blevet ”sat ansigter på”, ”fordomme er blevet skaffet af vejen”. Det gælder i forhold til embedsmænd og interessegrupperepræsentanter. Og selv om der på høringen på Markedsdagen ikke var meget konkret opbakning at hente fra de ledende politikere, så vil (nogle af) de projekter, man kommer med fremover, nok fremstå med større tyngde for kommunerne, end tilfældet har været tidligere. Og hvad angår eksperterne udefra, så har nogle af dem (i form af konsulentarbejde) bistået i noget af det senere arbejde, mens en fortsat inddragelse af (de fleste) andre foreløbig er blevet liggende som en – ubrugt – mulighed. Men det er en mulighed, der ligger der, og som man er opmærksom på. Omridsene af et ”ekspert-netværk”, man kan trække på, *har* aftegnet sig.

Sammenfattende stillede vi spørgsmålet: Når man kaster alle disse ting i en vægtskål, vejer de så nok til? Er det robust nok? Er vi gået uden om de store, tunge ting – dér, hvor bestemte, f. eks. erhvervsmæssige, interesser er på spil, og hvor det kan forekomme meget vanskeligt at rykke ved noget? Bredningen, f.eks. – vi ved, den er død, men det er vel ikke for alvor blevet gjort til et tema? Der er nogen tøven i forhold til dette spørgsmål, men efter nogen eftertænksomhed kommer et svar: ”Ja, det er en stor en – den med fisken i Bredningen. Det kan man nok ikke direkte tage op. Men det kommer, jo: Hvis projektet i ådalen bliver ført ud i livet, så begynder fisken også at komme tilbage i Bredningen, efterhånden. Men man skal ikke slå hinanden i hovedet med det.”

Så der er ikke noget direkte og slet ikke entydigt svar på spørgsmålet om robusthed. Nok en tvivl. For, som det også bliver sagt: Det går jo bestemt ikke bare i den rigtige retning. Samtidig med, at vi arbejder med vores projekter, så sker der meget andet. I det sidste år er der f.eks. fjernet fem vindmøller i Ådalen. Store virksomheder har opkøbt dem og dermed erhvervet retten til at erstatte dem med mere effektive møller, der placeres helt andre steder. De nye møller producerer mere energi end de gamle, nedlagte. Men det er et tilbageslag for folkeligheden. Tidligere var der f.eks. lokale vindmøllelav, der ejede deres mølle. Energiforsyningen var lokalt forvaltet, det gave en ansvarlighed. Det er væk nu. Men selv om man altså kan være i tvivl om styrken og gennemslagskraften af det, man er i gang med, så forekommer der for deltagerne i samtalen ikke umiddelbart at være andre veje frem end de små skridt. Ingen genveje. Man har jo også – i Folkeforeningens regi – prøvet at starte med ”de store spørgsmål”: ”den økologiske frizone”; og i forhold til *den* erfaring fremtræder den demokratisk orienterede ”små skridts” vej som den eneste farbare. Men det står også klart, at de små og derfor også begrænsede skridt nødvendigvis må føre i retning af en samlet og mere vidtrækkende bestræbelse, der er mere end summen af enkeltinitiativer – sådan som det er fastholdt i ideen om en samlet ”natur- og udviklingsplan” og om et offentligt ”debat-forum” og ”udviklingsselskab” for Ådalen.

I projektet har vi ofte brugt udtrykket ”en utopisk horisont”. Det betegner ikke et fjerntliggende, endsige uopnåeligt mål, men netop en – konkret – fremtidig horisont, som de enkelte skridt her og nu og i den nærmeste fremtid står i relation til. Den utopiske horisont giver de begrænsede handlinger og ideer fylde og mening, i og med de *i denne relation* indtræder i en mere omfattende (virknings-)sammenhæng. De bliver *skridt på en vej*, som man betræder med andre, og som samtidig tager form *igennem* disse skridt. Derfor betegner ”en utopisk horisont” heller ikke blot en fælles ”ydre horisont” for en gruppe mennesker, men også en ”indre virkelighed” eller ”kontekst” for hver enkelt, en ”levende orientering”. Er der i denne forstand blevet dannet en

utopisk horisont, spurgte vi? Igen nogen tøven, og så et svar: ”Ja, man ser nok på tingene eller landskabet på en anden måde, når man færdes i området. Der er andre ting og muligheder man kan se, end det man er vant til at se.”

3. Halkær Ådal – mod en økologisk eksperimentalzone?

Af Peter Søndergaard.

(Teksten er skrevet af Peter Søndergaard fra Folkeforeningen Halkær Ådal med udgangspunkt i Rapport nr 1 om Økologisk Eksperimentalzone i Halkær Ådal af Jan Holm Ingemann. AAU 2001. Hvad angår overvejelserne over erfaringerne og perspektiver fra aktionsforskningsprojektet har Asger Andersen også været inddraget).

Halkær Ådal – en økologisk eksperimental zone

En række borgere i området omkring Halkær Ådal i Himmerland, fik i 1999 den ide at etablere en økologisk eksperimentalzone i området.

Formålet vedrørte to hovedpunkter, nemlig *bæredygtighed* og *landdistriktsudvikling*. Det er ikke unikt, at en gruppe lokale ildsjæle i samarbejde med lokale institutioner forsøger at skabe udvikling i et landdistrikt. De seneste tre årtier har vist adskillige eksempler på initiativer med denne hensigt, hvilket blandt andet i 1976 blev institutionaliseret ved oprettelsen af Landsforeningen af Landsbysamfund og fulgt op med flere organisatoriske nydannelser og politiske initiativer som Indenrigsministeriets Landdistriktspulje og By- og Boligministeriets Bypuljetema. Det er heller ikke unikt, at ildsjæle arbejder med udvikling af bæredygtige enkeltteknologier. De seneste tre årtier har blandt andet vist eksempler såsom udvikling af vedvarende energi og økologisk landbrug.

Ideen bestod i at sammenkoble de to formål samt i, at man i Halkær Ådal lægger op til bevidste eksperimenter med sammenkobling af bæredygtige enkeltteknologier og rammer for produktion og reproduktion til et sammenhængende system. Man stiller sig med andre ord følgende opgave:

- *At eksperimentere sig frem til en positiv udvikling i landdistriktet.*
- *Samtidigt at eksperimentere sig frem til at indrette lokalsamfundet, så det lever op til kravene om bæredygtighed.*

Derved kommer eksperimentet til at omhandle, hvorledes et lokalsamfund i sin helhed indrettes, således at samfundets medlemmer motiveres til og har mulighed for at handle bæredygtigt. Samtidigt skal det vise sig, i hvilket omfang disse aktiviteter kan medvirke til at puste nyt liv i lokalsamfundet.

Udgangspunktet for projektet er landsbyerne Vegger, Skørbæk, Ejdrup og Halkær samt det åbne land omkring og imellem dem, det vil sige Halkær Ådal. I ådalens retning er det fra Vegger i syd til Halkær Bredning i nord.

Baggrund for projektet i Halkær Ådal

Halkær Ådal blev i 1995 af Nordjyllands Amt udpeget som et særligt miljøfølsomt område. Med amtet som initiativtager blev der hermed sat gang i en udviklingsproces. Repræsentanter for amtet besøgte de omkringliggende landsbyer, og der blev iværksat en række frivillige initiativer med braklægninger, å-slyngninger, afgræsningsordninger, m.v.
Målet er primært at sikre en forbedring af forholdene i denne del af Limfjorden og Halkær Bredning.

I samme periode er der i de omkringliggende landsbyer igangsat en særdeles positiv, folkelig udviklingsproces. Denne har primært givet sig udslag i en række græsrodsprojekter, der er realiseret gennem en stor frivillig arbejdsindsats, herunder eksempelvis landsbykontor, børnehus, internet-café og en række kulturelle aktiviteter. Området som helhed har over 35 foreninger båret af frivillige kræfter, så aktivitetsniveauet er generelt højt.

De mange initiativer aktualiserede en idé om en vis samlende og vedholdende indsats, herunder koblingen mellem landdistriktsudvikling og bæredygtighed. Denne idé førte i 1999 til en ansøgning hos Indenrigsministeriets Landdistriktspulje om midler til en samlende og koordinerende indsats for hele området. Ansøgningen, der blev imødekommet, omhandlede primært ansættelse af en person med funktion som tovholder på deltid. Det var og er formålet, at denne funktion skal koordinere og inspirere til en bæredygtig udvikling af arbejdspladser og boformer og afprøve initiativerne i forhold til begrebet "økologisk eksperimentel zone".

Økologisk Eksperimental Zone

Der er tre elementer i begrebet "økologisk eksperimental zone"

Lidt firkantet kan man sige at:

økologisk angiver et *formål, eksperimentel* et *middel, og zone* en *afgrænsning.*

Ved en økologisk eksperimentel zone forstår man et afgrænset lokalområde, hvor man via løbende eksperimenter, på et demokratisk grundlag, arbejder på at udvikle et afbalanceret samspil mellem natur/miljø, erhvervsliv, sociale forhold og et aktivt kulturliv.
Dette således at der i størst muligt omfang tages hensyn til natur/miljø, at befolkningen trives og har reelt medborgerskab, at erhvervslivet fungerer i overensstemmelse hermed og at den demokratiske proces kan fortsætte og udvikles med afsæt i de folkelige kræfter.[20]

Afgrænsning af området

Afgrænsningen af eksperimentalzonen i Halkær Ådal er sket med udgangspunkt i projektgruppens overvejelser. Som grundlag og kriterier for eksperimentalzonens afgrænsning indgår geografiske, kulturelle og historiske forhold. Geografisk og geologisk er der tale om en naturlig afgrænsning af afvandingsområdet til Halkær Å med de to bakkedrag og dalen, hvori åen løber. Kulturelt er der tale om en afgrænsning i kraft af områdets folkelige fællesskaber, hvor man ikke mindst gennem foreningslivet har udviklet tradition for samarbejde i området og for en vis fælles identitetsfølelse. Dette fællesskab er også historisk betinget, hvor man i området i det 20. århundrede har haft et forholdsvis omfattende samarbejde blandt andet via Skørbæk-Ejdrup Friskole, erhvervs- og foreningslivet i Vegger og Halkær Kro. Endelig er der taget hensyn til den geografiske fordeling af de foreninger og enkeltpersoner, der har valgt at lade sig inddrage i Folkeforeningens arbejde med den økologiske eksperimentalzone.

Ved denne afgrænsning fremkommer et område med et samlet areal på ca. 19 km^2. Zonen går på tværs af andre, mere formelle, skel, idet den omfatter en del af tre kommuner (Nibe, Aars og Støvring) og to sogne (Ejdrup og en del af Bislev[21]). Det skal understreges, at grænserne for eksperimentalzonen ikke skal opfattes som urokkelige, men som et første udgangspunkt for afgrænsning af området.

Landsbyerne Halkær, Skørbæk, Ejdrup og den lidt større Vegger er alle placeret inden for området. Arealmæssigt er zonen imidlertid præget af det åbne land. Ca. 90 % er landbrugsmæssigt drevet, og ca. 70 % er drevet med intensiv landbrugsdrift. Det samlede antal dyreenheder (DE) udgør 2.246, eller gennemsnitligt 1,44 DE/ha. mod landsgennemsnittet, der er 1,29 DE/ha. Der er således tale om et område med en ganske intensiv animalsk produktion.

Kun en lille del af zonen er henlagt til naturområder, nemlig Halkær Mølle og en cykelsti på det gamle banelegeme, mellem Hvalpsund og Nibe. Der er i alt ca. 200 ha. skov i zonen

[20] Se uddybning i "Økologisk Eksperimentalzone i Halkær Ådal" Rapport nr.1 af Jan Holm Ingemann, AAU(2001).
[21] Vegger by hører dog under Skivum-Give-Blære pastorat.

fordelt nogenlunde ligeligt mellem Halkær Skov, Bastedal og Bjerghede. Det resterende areal anvendes til landsbybebyggelse og små søer. Hertil kommer Halkær Bredning med tilløb fra Halkær Å. Hele Halkær Bredning udgør ca. 5 km^2. Inden for eksperimentalzonen er der kun medregnet et mindre areal ved udmundingen af Halkær Å.

Beskrivelse af området

I området er der fire landsbyer. Vegger er i kraft af sin størrelse og ressourcer et lokalcenter. Skørbæk og Ejdrup er små, men har blandt andet betydning i kraft af Skørbæk-Ejdrup Friskole og Ejdrup Kirke. Halkær er en meget lille landsby, men ikke mindst Halkær Kro har stor betydning for områdets kulturliv og identitet. I det følgende præsenteres landsbyerne hver for sig.

Vegger

Byen er beliggende i Aars Kommune. Den blev grundlagt som stationsby i 1899 og frem til starten af 1980'erne har de folkelige kræfter været koncentreret omkring Brugsforeningen, Mejeriet og Vegger Skole. Foreningslivet har desuden haft sit udspring i Vegger Borgerforening og Vegger Idrætsforening.

Indbyggertallet har ligget stabilt på ca. 350, og Vegger er i dag et lokalcenter, hvor der findes de nødvendige funktioner til at servicere indbyggerne og oplandet. Der omkring 60 arbejdspladser i byen. Pendlerlivet som præger byen fører folk til Aalborg eller Aars for at gå på arbejde.

Byen har været igennem den traditionelle afvikling på grund af landbrugets og resten af samfundets strukturændringer. Færre butikker, ingen station, ingen mejeri, ingen skole osv.
I 1983 tog borgerforeningen og et par håndværkere initiativ til etableringen af Vegger Energiselskab. Selskabet ejer og driver et velfungerende biogasanlæg, hvorved landsbyen er selvforsynende med el og varme. Dette blev starten på en genoplivning af byen.

I 1990'erne blev udviklingen i Vegger præget af stor tilflytning af yngre børnefamilier. Heraf følger naturligvis, at børnetallet var stigende, hvorfor en gruppe forældre i 1994 tog initiativ til etablering af en børnehave. Dette initiativ blev katalysator for en række andre

græsrodsaktiviteter. Med støtte fra Indenrigsministeriets Landdistriktspulje blev Landbykontoret[22] omdrejningspunkt for aktiviteter som en musik- og teaterforening, bosætningskampagner, Internetcafé[23], Vesthimmerlands Energi- og Miljøforening, Hockeybane, Lokalhistorisk Arkiv m.v. Landsbyen fik i denne periode en ny, fælles identitet som en aktiv landsby, hvor man tager udviklingen i egen hånd.

Set over en 20-årig periode er antallet af kultur- og fritidsforeninger øget fra to til ti. I dag udnyttes byens frivillige ressourcer især til at holde de etablerede aktiviteter og interesser i gang. Der bliver dog også fortsat taget nye initiativer. Således er Vegger i 2001 blevet udpeget som digital landsby, og der projekteres i denne forbindelse et digitalt forsamlingshus.

Skørbæk og Ejdrup

Der er tale om to selvstændige småsamfund (30-35 indbyggere i Skørbæk og 35-40 i Ejdrup) adskilt af to kilometer asfalt, men forenet af kirkesognet og Skørbæk-Ejdrup Friskole. Området er beliggende i Nibe Kommune. Begge byer har en borgerforening og samles om traditionelle forenings- og kulturaktiviteter på Friskolen.

Skørbæk-Ejdrup Friskole er Grundtvig-Koldsk og dens historie strækker sig helt tilbage til Ejdrup Privatskole, oprettet i 1915. Det er en historie præget af et usædvanligt stædigt og fremsynet folkeligt virke. Skolen har i dag 150 elever fra børnehaveklassen til og med 9. klasse. Den bærer præg af sin lange historie og har en solid støtte og opbakning i lokalområdet. Oplandet breder sig af gode grunde over et stort geografisk område, og der er elever fra både Nibe, Aars og Støvring kommuner.

Halkær

Halkær landsby har kun ca. 35 indbyggere og to virksomheder, nemlig en tagdækker og et kulturhus (Halkær Kro). Landsbyen, der er beliggende i Nibe Kommune, må således betegnes som et meget lille samfund.

[22]Landsbykontorets formål var at fungere som uafhængigt rådgivningscenter til gavn for kultur, erhvervs- og serviceudviklingen i de himmerlandske landsbyer. Landsbykontoret blev også indirekte katalysator for starten af Folkeforeningen Halkær Ådal. Folkeforeningen fik i november 2000 blandt andet overdraget Landsbykontorets SE-nr.

I december 1992 købte otte idealistiske familier fra området Halkær Kro med det formål at drive et kulturhus som ramme om især musiske og økologiske aktiviteter baseret på frivillig arbejdskraft.

Kroen er i dag et anpartsselskab med ca. 95 anpartshavere. Dens navn er slået fast som lokalt kulturhus og økologisk madsted, men den er også blevet kendt langt ud over lokalområdet. Det skyldes bl.a. at den betragtes som et af landets førende spillesteder på folkemusikområdet.
Som et af de første steder i landet, slog Halkær Kro i 1992 dørene op for et økologisk spisehus med lokalt producerede råvarer på menukortet.

I dag er der livemusik og økologisk mad ca. hver 14. dag.
Halkær Kro er Nibe Kommunes eneste permanente omdrejningspunkt for professionel scenekunst, og fungerer på samme tid som netværkscentral for adskillige græsrodsprojekter.
Kroen besøges i stigende grad af lokale borgere, og bruges også som forsamlingshus og lokalt mødested.

Halkær Bredning - natur og miljø

Halkær Bredning er på grund af tilløbene fra åerne Sønderup Å og Halkær Å temmelig fersk, hvilket tidligere har givet gode betingelser for især ålegræs. I 1930'erne var der udbredt ålegræspest, men Halkær Bredning var et af de få områder, hvor ålegræsset overlevede, og hvorfra det senere bredte sig igen til bl.a. Nibe Bredning. I forbindelse med udbygning af byerne og industrien steg udledningen af fosfor til Halkær Bredning via Halkær Å til 15 tons/år. Dette medførte, at størstedelen af plante- og dyrelivet forsvandt fra Bredningen, og ålegræsset døde endeligt i 1986.

Som et led i vandmiljøplan I blev hvert af de tre amter omkring Limfjorden i 1989 bedt om at udpege et område, hvor de ville gøre en særlig indsats. Nordjyllands Amt valgte Halkær Bredning af flere grunde, herunder dens sårbarhed, naturskønhed og det faktum, at den er udpeget som fuglebeskyttelsesområde under RAMSAR konventionen.

Det lykkedes med den særlige indsats omkring Halkær Å at nedsætte udledningen af fosfor til 3 tons/år, og der er så småt ved at komme liv i Bredningen igen. Men i takt med, at udledningen af fosfor faldt, steg udledningen af kvælstof (N). De stadig stigende mængder kvælstof

[23]Den startede under titlen "Landsbykontoret som IT-værksted" blandt andet med det formål at fungere som IT-arbejdsplads for pendlere, elever og studerende samt som folkeoplysende IT-værksted. Cafeen fungerer i dag primært som IT-værested for byens børn og unge.

har medført en stor opblomstring af algetilvæksten, som medfører, at ganske lidt lys kan trænge igennem til bundplanter, der er fødegrundlag for bl.a. muslinger og rejer, der igen er fødegrundlag for fisk. De to varme somre i 1994, 1997 og 2001 hvor algerne havde særlig gode betingelser for opformering, medførte, at Bredningen bundvendte, og det liv, der så småt var ved at etablere sig, uddøde.

Det anslås, at indholdet af kvælstof i Bredningen ligger på omkring 3.000 mikrogram pr. liter. Ved udløbet Halkær Å er der målt indhold på omkring 8.000 mikrogram. Til sammenligning er der i Nibe Bredning målt 300-500 mikrogram.

Folkeforeningen Halkær Ådal

Folkeforeningen Halkær Ådal blev stiftet i november 2000.
Dens hovedformål er at støtte en bæredygtig landdistriktsudvikling i området.
Folkeforeningen er en direkte efterkommer af Landsbykontoret i Vegger, og står derfor på skuldrene af de mange folkelige initiativer der siden starten af 1990'erne har præget området.

Formål

Foreningen er almennyttig, og har til formål at fremme en bred økologisk, økonomisk, social og kulturel bæredygtig udvikling i landdistriktet i og omkring Halkær Ådal og landsbyerne Skørbæk, Ejdrup, Vegger og Halkær.

Foreningens formål hviler på Agenda 21-grundlaget, som er den internationale ramme for global, national og lokal planlægning af en bæredygtig fremtid.

Mål

At projekterne i Halkær Ådal i år 2020 har vist nogle nye veje til hvordan en nytænkende og bæredygtig landdistriktsudvikling kan finde sted.

Folkeforeningen arbejder for

- At være katalysator for et levende og bæredygtigt landdistrikt
- At være paraply for et bredt foreningssamarbejde
- At hjælpe foreningerne med eksempelvis ansøgninger
- At hjælpe lokale ildsjæle med at omsætte ideer til virkelighed
- At hjælpe landsbyerne i Halkær Ådal med udviklingsprojekter
- At øge bosætningen i Halkær Ådal
- At øge antallet af arbejdspladser i området
- At bevare og udbygge serviceniveauet i Halkær Ådal
- Alt sammen i respekt for den særligt følsomme natur i Halkær Ådal

Resultater bl.a.

- Samarbejde med forskergruppe ved Aalborg Universitet fra forsommeren 2000.
- Etablering af Koordinatorfunktion fra august 2000.
- Stiftelse af *"Folkeforeningen Halkær Ådal"* i november 2000
- I samarbejde med Aalborg Universitet etablering af følgeprojekt fra efteråret 2000.
- Nedsættelse af faglig følgegruppe i december 2000.
- Iværksættelse af beskæftigelsesprojektet "Ådalens Jobgenerator" i februar 2001. Herunder ansættelse af to medarbejdere.
- Udarbejdelse af kommentar om Halkær Ådalen til Regionplan 2001 for Nordjyllands Amt
- Præsentation af ideerne for daværende fødevareminister Ritt Bjerregaard.
- Deltagelse i diverse relaterede landdistrikts- og økologiske netværk og konferencer. Samarbejde med norske eksternstuderende v. AAU.
    - Rapport 1 om Halkær Ådal som Økologisk Eksperimentalzone – maj 2001
    - ½-times magasinudsendelse i Nordjyllands Radio om ideerne i Halkær Ådal
    - Bevilling fra By- og Boligministeriets Landsbypulje, til forberedelse økologisk byggeri og bosætning – juni 2001
    - Etablering af fælles kontor i samarbejde m. Jobgenerator og By- og Boligprojekt
    - 2. halvårsbevilling fra Den Grønne Jobpulje til bæredygtige erhvervsaktiviteter, august 2001
    - Hjemmeside www.aadalen.org
    - Studietur vedr. økologisk byggeri: Roskilde, Malmö og Thorup
    - Samarbejde med Aars Boligforening vedr. økologiske almennyttige boliger i Vegger.
- Udvikling og udsendelse af Nyhedsbrev for Halkær Ådal.
- Demokratisk Naturforvaltning – Fremtids- og Forskningsværksteder i samarbejde med DMU, RUC og Naturrådet. Efterår 2001 til forår 2003.
- 1. maj 2003 tages første spadestik til 8 økologiske almennyttige boliger i Vegger.
- I januar 2003 var Folkeforeningen initiativtager til at foreningslivet i Vegger fik afholdt et fælles formøde, i forbindelse med et planlagt borgermøde om kommuneplanen i Aars kommune.

Oplæg til foreningsmøde i Vegger

Vegger er ådalens bymæssige knudepunkt. Som sådan har Vegger i Aars Kommune status som Lokalcenter. Her er indkøbsmuligheder, børneinstitution og busforbindelser.

En dagligvareforretning er en afgørende faktor for om en landsby kan fungere. Uden dagligvareforretning bliver husene i byen svære at sælge, en negativ spiral er sat i gang. Brugsen oplever pt. en vigende omsætning Hvordan sikrer og understøtter vi en positiv udvikling for Brugsen og for Vegger i almindelighed**.**

Formødet blev bakket op af repræsentanter fra alle foreninger, i alt ca. 20 personer, som i fællesskab fik formuleret en række konkrete lokale indfaldsvinkler til kommuneplanoplægget. Forslagene til den kommende kommuneplan blev præsenteret på Kommunens orienteringsmøde den 23.01.03., og indsendt som Veggers forslag til en ny kommuneplan:

Vision for Vegger i den kommende 10-års planperiode

- Aars kommunes aktive pendler-landsby mod Aalborg
- Bruge natur og miljø til en større bosætning af børnefamilier fra Aalborg
- Tilbyde en moderne dagligvarebutik og et højt serviceniveau
- Forbedre rammerne om det frivillige forenings- og fritidsliv
- Skabe en smuk by der matcher den unikke natur der omgiver Vegger
- Fastholde Vegger som lokalcenter i Aars kommune

Konkrete forslag

1. .Udstykning af grunde til hobbylandbrug syd-øst for det planlagte erhvervsareal ved Himmerlandsvej – Skivumvej.
2. Etablering af et torvemiljø på Aagade, vest for Brugsen, så der skabes bedre trafikale forhold samt faciliteter til de mange turister der hvert år besøger Vegger for at se storken.
3. Bevare biblioteket på Daghøjskolen som har et stabilt udlån på ca. 3000 bøger om året.
4. Bevare og udbygge storken og smedjen som en kulturhistorisk turistattraktion i Aars kommune.
5. Etablere primitive overnatningsmuligheder for cykelturister i Vegger, ved at udlægge den planlagte spejderlejrplads ved banestien til off. grønt areal.
6. Sikre de bynære naturområder i Vegger, ved udlæggelse til off. grønt areal eller fredskov. Helt konkret ”spejderskoven” syd for Himmelandsvej ved banestien, hvor Skov- & Naturstyrelsen i forvejen har udlagt en tidligere banevold som fredskov.
7. Etablere en stiforbindelse til Skivum Krat.
8. Etablering af trafikhelle ved Himmerlandsvejs udmunding i Skivumvej, hvilket vil begrænse den tunge trafik som skyder genvej gennem Vegger via Himmerlandsvej – Aagade. Husene revner.
9. Etablering af bedre kollektiv trafik, specielt teletaxi forbindelse til rute 50 i Nibe, hvilket vil spare mange pendlerfamilier for bil nr. 2. Alene dette vil forøge en i forvejen stor bosætning fra Nibe -Aalborg siden væsentligt.
10. Flisebelægning på stien mellem Skolevej og Algade, stien benyttes af alle gående fra Møllevænget til Daglibrugsen.

Aktuelt

Som en direkte følge af fremtids- og forskningsværkstederne er Nordjyllands Amt, på opfordring fra lodsejerne i Halkær Pumpelaug, kommet langt med forundersøgelserne af en udlægning af området som vådområde. Dette kan på sigt få vidtrækkende konsekvenser for områdets fysiske fremtræden og forhåbentlig for en forbedring af vandkvaliteten i Halkær Bredning.

En kreds af landmænd har stiftet I/S Grønne Landbrug med henblik på at etablere et fælles biogas- og gyllesepareringsanlæg, som kan omdanne gylle til tørstof og adskille næringsstofferne, således at der kan eksporteres næringsstoffer ud af Halkær Ådal.

Folkeforeningen Halkær Ådal indledte 2001 et samarbejde med Aars Boligforening. Det resulterer i at der omkring 1. maj 2003 tages første spadestik til byggeri at 8 almennyttig boliger ved Vegger.

Kvindenetværket er solidt forankret med 2 årlige stormøder, med forskellige temaer, alt afhængig af den arrangerende gruppe. Kvinde netværk er ikke formaliseret som en forening, men som en åben studiekreds derudover stormøderne også er katalysator for en række interessebestemte mødegrupper.

Bofællesskabsgruppen har primo marts 2003 indsendt anmodning om byggetilladelse til Aars Kommune. Der søges om tilladelse til etablering af 15 økologiske boliger på et stykke jord i tilknytning til Vegger. Bofællesskabsgruppen har udover de økologiske byggeideer også som mål at etablere mindre liberalt erhverv i forbindelse med byggeriet.

Sammen med de 8 økologiske og almennyttige boliger vil dette ikke bare blive områdets største byggeboom siden etableringen af jernbanen for 100 år siden. Det kan betyde en tilflytning til området af 50 eller flere mennesker.

Kano- og stigruppen har indledt positive drøftelser med ejerne af en gammel vandmølle som ligger lige udenfor den afgrænsede zone. Målet er at etablere et ophalingssted og en stiforbindelse

fra Halkær Å til vandmøllen. Således at man kan sejle fra Vegger til denne kulturhistorisk perle, der drives dels af private og et Møllelaug.

Fremtids- og Forskningsværkstederne

Afholdelsen af fremtids- og forskningsværkstederne i foråret 2002 har været et foreløbigt højdepunkt i bestræbelserne på at skabe et bredt folkeligt engagement og en konstruktiv dialog i området. De fremmødte repræsenterede både lønmodtagere og erhvervsdrivende og havde en rimelig aldersspredning.

Her blev skabt en fordomsfri og særdeles konstruktiv dialog på tværs af traditioner, kommuner, sogne, landsbyer, fag, køn og aldre.

Mange grøfter der i tidens løb var gravet dybe og brede blev dækket til, og der blev skabt rum dels for en fælles stolthed ved området, for nye ideer, men allervigtigst en erkendelse og accept af hinandens forskellighed, og deraf følgende forskellige behov og ønsker.

Perspektiver og udfordringer

Folkeforeningen Halkær Ådal og visionerne herfor står overfor en række udfordringer.

Dels på det visionære og langsigtede udviklingsmæssige niveau, men også på det kortsigtede konkrete og foreningsstruturelle niveau.

Her primo marts 2003 er der kommet afslag på yderligere støtte fra Indenrigs- og Sunhedsministeriets Landdistriktspulje. Det betyder at der fremover ikke vil være penge til koordinatorløn og at administration, posthåndtering, o.m.a. fremover skal finansieres over medlemskontingenter og håndteres af frivillige hænder.

De manglende lønkroner vil betyde at Folkeforeningens bestyrelse i langt højere grad vil blive en praktisk arbejdende bestyrelse end det hidtil har været tilfældet.

Aktivitets- og informationsniveauet vil uvilkårligt falde, opretholdelse og kontakt med følgegruppen vanskeliggøres, ligesom samarbejde med og tilknytningen til diverse forsknings- og udviklingsmiljøer vil stilne af.

Spørgsmålet er så om de netværk der vitterligt er blevet dannet de sidste 3 år er holdbare og bæredygtige nok, i forhold til at løfte de visioner og konkrete planer, som allerede enten er sat i gang, er planlagte eller ligger på tegnebordet.

Visionen om en økologisk eksperimentalzone er det røde æble på træet som Folkeforeningens projekt vil strække sig efter. En måske uopnåelig vision. Men visionen som løbende må diskuteres vil blive den ramme foreningens virke skal foregå og forstås udfra.
Uden drømme og visioner er det svært at skabe udvikling – også den bæredygtige.

Den demokratiske horisont

- Konkret er områdets og Folkeforeningens opgave opfølgning, vedligehold og udvikling af de initiativer og netværk der er etableret.
- Parallelt hermed skal Folkeforeningen Halkær Ådal arbejde for og med en implementering af de tanker og ideer den står for. Dette gælder både på det lokale niveau, men også i forhold til et eventuelt fremtidigt samarbejde på politisk niveau.
- Der skal arbejdes for øget borgerinddragelse da alt arbejde nu skal laves af frivillige.
- Hjemmesiden skal udbygges og vedligeholdes..
- De mange forskellige ildsjæle, som har udviklingsvisionerne skal støttes, dyrkes og bakkes op.
- Der skal skabes et demokratisk udviklingsforum i Halkær Ådal, hvor der plads til ildsjælenes mange forskellige visioner, samtidig med at respekten for det almindelige borgerdemokrati bevares som en grundsten. Eksempel: Ideen om at lave en efterskole, ser i øjeblikket ikke ud til at have tilstrækkelig medvind, da bestyrelsen på Skørbæk-Ejdrup Friskole ikke pt. ønsker at løbe hverken den økonomiske eller pædagogiske risiko der ligger i etableringen af en efterskole.

Det demokratiske udviklingsperspektiv er en stor udfordring. Hvordan skal der følges op på den dialogform fra fremtids- og forskningsværkstederne som, alle var enige om var konstruktiv. Hvordan skal ideer, initiativer og tanker fremover formidles udveksles og drøftes.
Skal der være en årlig markedsdag, et tingsted eller et stormøde hvor dette kan foregå. Skal/kan nyhedsbrevet fortsætte. Kan/skal der satses på en fælles platform for området på en internettet, osv. o.s.v. Spørgsmålene er mange, fremtiden giver svarene.

Bæredygtig landdistriktsudvikling

Uanset hvad der vil ske de kommende år i og omkring Halkær Ådal, så har mennesker i området der ikke plejer at hilse på hinanden, fundet sammen på kryds og på tværs i nye netværk. Der er grøde i grundlaget for brugsen, skolen og kulturlivet med udsigten til ny bosætning i området.

Indenfor en overskuelig årrække, er der udsigt til at en jordfordeling omkring ådalen er realistisk. Dette vil muliggøre nedlæggelse af pumpelauget, hvilket vil medføre at en stor del af engene oversvømmes.

Anvendelsen af engene må formodes at skifte karakter til mere rekreative aktiviteter, og tilstrømningen af næringsstoffer til Halkær Bredning vil langsomt stilne af.
Lidt flere mennesker kommer til området og samtidigt er der renere vand på vej til Halkær Bredning og Limfjorden.

Benyttelse og beskyttelse ser ud til at kunne følges ad.

Og, ude langs Limfjorden rygtes det - at fiskene er begyndt at tale sammen om, hvordan det bliver når ålegræsset igen begynder at gro i Halkær Bredning.

4. Naturpolitik fra neden: Borgerinddragelse som udvidelse af demokratiet

Aktionsforskningsprojektet om ”demokratisk naturforvaltning”, der er beskrevet i denne rapport, var som nævnt en – mindre – del af et større projekt om ”Danskernes holdninger til naturen”. Det var en folketingsbeslutning, der lå til grund for dette projekt, og når man ønskede at få ”danskernes holdninger” til naturen belyst, var det ud fra et ønske om at få et bedre grundlag for udvikling af en naturforvaltning, der – måske i højere grad end hidtil – havde genklang i befolkningen. Det ligger for så vidt på linje med ideen om, at de kommende ”nationalparker” skal udvikles under ”inddragelse af borgerne”. Aktionsforskningsprojektet giver bestemte svar både på ideen om at undersøge befolkningens holdninger som grundlag for udvikling af politik og forvaltning på intentionen om ”borgerinddragelse” i udviklingen af konkrete initiativer (som f.eks. ”nationalparkerne”). Disse svar vil vi afslutningsvis sammenfatte her.

”Holdninger til naturen”

Vi har ovenfor (kap. 1) allerede henvist til, at man efter vores opfattelse bør betragte holdningsundersøgelser med en vis forsigtighed. ”Holdninger” er ikke noget statisk, som mennesker bare ”har”, og som man derfor med sikkerhed kan registrere. De er gennemgående meget sammensatte og kendetegnet ved ambivalenser, ofte endda modstridende træk, hvilket betyder, at de alt efter den sammenhæng, de træder frem i, kan fremvise ret forskellige ansigter. Det betyder på ingen måde, at ”holdningerne” bliver skabt i situationen. De er tværtimod momenter i komplekse, righoldige – og altid unikke – livshistoriske erfaringssammenhænge og i deres aktuelle konstellationer også relateret til de pågældende personers nuværende livshorisont med dens konkrete begrænsninger og muligheder. Det viser kvalitativt anlagte undersøgelser, sådan som de også inden for rammerne af ”holdningsundersøgelsen” er blevet gennemført af Jeppe Læssøe og Trine Iversen. Men netop derfor må man også være meget forsigtige med at fiksere ”holdningerne” i form af en slags ”gennemsnitsværdier”, som man så kan lægge til grund for udvikling af politik og forvaltning. Det kan i bedste fald give nogle pejlemærker, men i værste fald træder det i stedet for en virkelig inddragelse af befolkningen i de politiske beslutningsprocesser.

I aktionsforskningsprojektet præsenterer vi et alternativ hertil. Enkelt sagt, så viser projektforløbet, at holdninger er noget, der videreudvikles og (om-)formes, kort sagt: *dannes*, når mennesker får mulighed for i fællesskab (både i form af medspil og modspil) med andre at udvikle *social fantasi* og *praktiske initiativer*. I det omfang den konkrete *mulighedshorisont* åbnes i retning af et faktisk *medansvar* for udviklingen af ens eget lokale område – og derigennem også for en større, overgribende sammenhæng – så differentieres holdningerne tilsvarende. Det gælder alment. Når det drejer sig om ”holdninger til *naturen*”, så er der især to erfaringer fra aktionsforskningsprojektet, vi vil fremhæve.

Den ene peger på, at det er vigtigt at se forvaltningen af naturen i sammenhæng med forvaltningen og udviklingen af *hele* livssammenhængen. Netop hvis man betragter en nænsom, *beskyttende naturudvikling* som et vigtigt perspektiv, er det afgørende, at naturspørgsmålet ikke adskilles fra – og evt. spilles ud imod – den sociale og kulturelle udvikling af et område. Potentielt set vokser engagementet i naturen, når det indføjes i en sådan større sammenhæng. På den anden side betyder en sådan sammenkædning ikke automatisk, at en naturbeskyttende holdning tager form. Forudsætningen for, at det kan ske, synes at være, at udviklingen af ideer og praktiske initiativer finder sted i forhold til det, vi i aktionsforskningsprojektet har kaldt en *utopisk horisont*. Inden for en utopisk horisont anlægger man et perspektiv, hvor alle ideer og initiativer vurderes i forhold til deres betydning og virkninger for den menneskelige livssammenhæng som helhed.

Dermed brydes de forskellige særinteressers perspektiv til fordel for en større sammenhæng, som netop ikke er en abstrakt, principiel instans, men menneskers egne, konkrete livsførelser. Det er centralt. Hvis det ikke lykkes at skabe en sådan horisont, er der store sandsynlighed for, at (de stærkeste) særinteresser vil gøre udslaget i de kompromiser, man når frem til. Og det vil i sig selv føre til en – fornyet – demoralisering af "den almindelige borger".

Den anden erfaring angår samspillet mellem borgere på den ene side og fagfolk og eksperter på den anden side og dermed også mellem *forskellige former for viden*. Holdninger til naturen er erfaringsbaserede, men selvfølgelig også bestemt af den viden, vi alle – som lægfolk – har tilegnet os gennem uddannelse og den offentlige debat. I naturdiskussionen støder disse forskellige vidensformer ofte sammen, med ulykkelige konsekvenser. En lægmandsviden om naturen har i dag brug for at blive oplyst af en faglig specialistviden, men den faglige specialistviden har på sin side også brug for at åbne sig mod og i flere henseender også blive belært af en erfaringsbaseret lægviden. En selvtilstrækkelige lægmandsviden bliver blind over for komplekse naturprocesser, mens en selvtilstrækkelig ekspertviden på sin side ser bort fra, at naturen (også) er en del af menneskers livsverden. Hvis udviklingsperspektivet er *en menneskelig natur*, må begge disse former for blindhed overvindes. I aktionsforskningsprojektet har vi vist, hvordan man kan bevæge sig i denne retning gennem den særlige måde, fagfolk og eksperter blev inddraget på. Udgangspunktet for mødet – og kooperationen – mellem borgere og eksperter var borgernes ideer og projektforslag, der havde karakter af det, vi kalder *livsudkast*, altså ideer og forslag, der knytter forvaltning og udvikling af natur og lokalsamfund til, *hvordan man skal leve i området*. Eksperterne bidrog så med deres særlige, faglige viden til at konkretisere og videreudvikle disse ideer og forslag. Med sigte på den almindelige opfattelse af "borgerinddragelse" har vi kaldt det en *omvendt participation*. Det fører over til spørgsmålet om borgerinddragelse.

"Borgerinddragelse"

Der er en bred politisk enighed om, at "borgerinddragelse" er væsentlig i forbindelse med udvikling af naturforvaltningen i fremtiden. Borgerinddragelsen forbindes med en decentralisering, altså i princippet en øget ansvarliggørelse af (lokal-)befolkningen (også) for "naturpolitikken". Men hvad betyder "borgerinddragelse" i praksis? Ofte reduceres det – i bedste fald – til forskellige former for orienteringsmøder og "borgerhøringer", hvor man har lejlighed til at stille spørgsmål og komme

med kritik, måske også ideer og forslag. Men en videregående inddragelse lægges der som regel ikke op til. Forskellige interesser og konfliktakser kan måske nok gøres til et tema – men ikke bearbejdes *offentligt* gennem sådanne former. Det er en meget begrænset form for demokrati.

Aktionsforskningsprojektet leverer ikke en færdig model for borgerinddragelse, men det peger på nogle elementer i en anderledes forpligtende form for borgerinddragelse. Halkær-borgerne peger på nogle afgørende dimensioner. De understreger således *demokratiet*. Det er for dem tæt forbundet med den åbne, respektfulde dialog mellem forskellige personer og interesser, der begyndte at tage form i projektet. En helt central demokratisk værdi er, at initiativer og interesser ikke trumfes igennem hen over hovedet på folk. Det vender to veje: det er dels rettet mod myndighederne, men dels – og i lige så høj grad – også mod (lokale) interessegrupper, hvad enten disse nu repræsenterer natur- eller erhvervsinteresser. I dette perspektiv kan *blokeringen* af initiativer også repræsentere en udemokratisk handling, hvor særinteresser bevarer privilegier på bekostning af andre interesser og af det fælles.

Demokrati *tager tid* og kræver *offentlighed* – måske ikke i alle "mellemfaser" af et beslutningsforløb, men ubetinget i forhold til en diskussion og afvejning af grundlæggende forhold. Tidsperspektivet er vigtigt, fordi det markerer et modstykke til "kortsluttede" beslutningsprocesser. Planlægningen af en natur- og lokalsamfundsudvikling fra neden forudsætter – som vi har vist i denne rapport – et samspil mellem borgernes selvstændige ide- og projektudvikling (noget der i sig selv tager tid) og en afprøvning og konkretisering af disse ideer og projekter i frie udvekslinger med fagfolk og eksperter. Det kan føre til en fornyelse af planlægningen, men netop fornyelser må være bredt funderet og mangfoldigt reflekteret. Offentlighedsperspektivet er på sin side forudsætningen for fornyelsernes (eller de manglende fornyelsers!) legitimitet.

Men Halkær-borgerne peger også på nødvendigheden af *handling*, af *resultater*. Hvis borgerinddragelsen forflygtiges til – få eller endeløse – høringer, visionskonferencer, arbejdsgrupper osv., der enten ikke fører til noget eller i bedste fald blot "indgår" i de traditionelle beslutningstageres beslutningsgrundlag, så dør interessen og engagementet. Ideer og initiativer "nedefra" må imødekommes af politikere og myndigheder, men altså netop ikke som et samspil mellem interesse- og pressionsgrupper og lokale beslutningstagere, men inden for rammerne af en offentlighed.

Det peger på et tredje forhold, som Halkær-borgerne trækker frem. De henviser til, hvor vigtigt det er for at fastholde og udvikle aktiviteterne som noget fælles i området, at man kan bevare den *koordinator*, man i nogle år har haft – finansieret af midler fra Landdistriktspuljen. I

Halkær har man netop fået afslag på en fornyelse af denne bevilling, og der synes ikke umiddelbart at være grundlag for en lokal politisk støtte. Det er et principielt problem: hvis ikke der kan gives en – begrænset – støtte til at fastholde lokale initiativers selvstændige, interne koordination, kan man godt glemme alt om "borgerinddragelse" som udtryk for en reel demokratisering. Og det er jo ganske beskedne midler, der er tale om – sammenlignet med, hvad der i øvrigt bruges på forskning, konferencer, konsulentrapporter osv.

Vi vil samtidig understrege, at disse overvejelser ikke indebærer en forestilling om, at "lokale initiativer" skal træde *i stedet for* beslutninger truffet i de folkevalgte organer. En "uddelegering" af praktisk kompetence til at forme og omforme landskabet og lokalområdet vil *ikke* være udtryk for en øget demokratisering, hvis den f.eks. indebærer, at almene hensyn og retssikkerhed negligeres. Igen vil det være de offentlighedsformer, der udvikles, der vil være afgørende.

Borgerinddragelse er i høj grad et spørgsmål om at imødekomme og skabe et engagement hos borgerne i udviklingen af deres egne livsforhold og -betingelser. Den vigtigste lære af aktionsforskningsprojektet er måske, at et sådant engagement ikke blot er betinget af de ovennævnte forhold, men på et subjektivt plan tæt forbundet med, at involveringen i et sådant arbejde udvikler sig i et lystfyldt og berigende socialt fællesskab. I den sammenhæng har vi kunnet se, at det ikke alene er den *lokale* orientering og potentielle indflydelse, der er afgørende, men også at det forhold, at man med sit begrænsede lokale bidrag indgår i en mere omfattende, *almen* sammenhæng – sådan som det var tilfældet i forbindelse med aktionsforskningsprojektet og konkret bl.a. blev formidlet gennem samarbejdet med eksperterne.

Til sidste vil vi berøre et forhold, som undervejs i projektet, har ført til en del diskussion. Som nævnt arbejdede vi i udgangspunktet i forhold til to lokalområder: Halkær Ådal og Gribskov/Esrum Sø, og som nævnt udviklede arbejdet i forhold til Gribskov/Esrum Sø sig ikke tilnærmelsesvist så produktivt, som tilfældet var i Halkær. Betyder det nu, at en tilgang til borgerinddragelse, som den vi har beskrevet her, enten kun er relevant i forhold til et (mindre) landområde som Halkær – og ikke til et bymæssigt område som Gribskov/Esrum Sø, hvor deltagerne i værkstedsarbejdet primært kom fra Hillerød? Eller forudsætter, at der i et givet område allerede eksisterer et lokalt, aktivt netværk af interesserede? Efter vores opfattelse: ingen af delene.

Det eksisterende netværk i Halkær var nok en forudsætning for, at aktionsforskningsprojektet kunne udvikle sig så hurtigt og med de ret begrænsede ressourcer, det havde til rådighed. Det var – i negativ – den erfaring, vi gjorde i Hillerød: her var der ikke tid og

ressourcer til at foretage det nødvendige forarbejde, der kunne have givet værkstedsarbejdet et bredere fundament og et grundlag for en videreførelse. Og selvfølgelig skal man ikke undervurdere betydningen af, at Halkær Ådal er et begrænset – og naturmæssigt velafgrænset – område, men også i Halkær så vi, at den brede demokratiske effekt først opstod *igennem* arbejdet i aktionsforskningsprojektet – den var der netop ikke i forvejen, hvad Folkeforeningens hidtidige isolation viste. Borgerinddragelse vil konkret givetvis tage delvist forskellige veje i bymæssige hhv. landområder, men der er ikke nogle argumenter for at reservere den for bestemte typer af socio-geografiske områder.

Litteratur

P. Agger og J. Primdal (1999): *Natur og landbrug*. Temarapport 1999:1. Naturrådet.

P. Agger m.fl. (red.): *Naturens værdi*, Gad: København 2003

P. Agger og J. Brandt (1987): *Småbiotoper og marginaljorder*. Miljøministeriets projektundersøgelser 986.. Skov og Naturstyrelsen.

Ulrich Beck (1985): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Edition Suhrkamp. Frankfurt am Main.

B. Brix m.fl.(1999): *Naturforvaltningen igennem ti år – 1989-98*. Skov og Naturstyrelsen.

L.Clausen og I Svennevig, 2003: Naturen imellem lokal viden og videnskab. I P. Agger m.fl(red): *Naturens værdi. Vinkler på danskernes forhold til naturen*. Gad.

M.B. Grell (2000): *Forvaltningsplan for Hvid Stork Ciona Ciona i Danmark*. Dansk ornitologisk Forening.

Holbeck, H.B. (2001): *Evaluering af koncept for frivillige naturplaner på bedriftsniveau*. Landskontoret for planteavl. Landbrugets Rådgivningscenter.

Jan Holm Ingemann: *Rapport nr. 1 om Økologisk Eksperimentalzone i Halkær Ådal*, Aalborg Universitet 2001

Robert Jungk & Norbert Müllert: *Håndbog i fremtidsværksteder*, politisk revy: København 1984

Birger Steen Nielsen, Kurt Aagaard Nielsen & Peter Olsén: *Demokrati som læreproces*, Roskilde Universitetsforlag: Frederiksberg 1999

Kurt Aagaard Nielsen (1997): *Ekspertkultur og orienteringsusikkerhed*. I Kirsten Weber m.fl(red): Modet til fremtiden. Roskilde Universitetsforlag. Roskilde.

Kurt Aagaard Nielsen & Birger Steen Nielsen: Naturpolitik fra neden, i: Agger m.fl. (red.) 2003

Peter Olsén, Birger Steen Nielsen, Kurt Aagaard Nielsen: *Demokrati og bæredygtighed*, Roskilde Universitetsforlag: Frederiksberg 2003

Kirsten Paaby, Kurt Aagaard Nielsen & Birger Steen Nielsen: Fremtidsværksteder som foregrebet utopi, i: *Kontext/51*, politisk revy: København 1988

Tybirk, K. (2002): Naturplaner. *Flora og Fauna* årg. 108.hft 3.

Wilhjelmudvalget (2001): *En rig natur i et rigt samfund*. Skov- og Naturstyrelsen.

Bryan Wynne (1996): May the sheep safely Graze. I Lash m.fl(red): *Risk environment and modernity*.. Sage. New Delhi.

Forfattere:

Agger, Peder. Er Biolog og professor i miljøplanlægning ved Institut for Miljø, Teknologi og Samfund. Formand for Naturrådet. Roskilde Universitet.

Heinberg, Claus. Er geolog og lektor ved Institut for Miljø, Teknologi og Samfund. Roskilde Universitet.

Nielsen, Birger Steen. Er mag art og lektor ved Institut for Pædagogik. Roskilde Universitet.

Nielsen, Kurt Aagaard. Er sociolog og professor i sociologi og virksomhedsanalyse ved Institut for Mijø, Teknologi og Samfund. Roskilde Universitet.

Schaarup, Gustav. Er ansat ved Nordjyllands amt med ansvar for naturplanlægning.

Søndergaad, Peter. Er landbrugsuddannet. Har været projektansat i Halkær Folkeforening. Medlem af koordinationsgruppen i Halkær Ådal.

Sørensen, Børge. Er jurist og ansat ved Landbrugets Servicecenter i Skejby.

Beck, Uffe. Er jurist. Ansat ved advokatfirma i Århus.

i